જીવન અને દર્શન

પ્રવચનકાર

મુનિરાજ શ્રી ચન્દ્રપ્રભસાગરજી મહારાજ

(ચિત્રભાનુ)

૧૯૫૪

નિર્મળ ચારિત્ર્ય એ ગુલાબ છે એ તમારી પાસે હશે તો એ જેમ તમને આનન્દ આપશે તેમ તમારી નિકટમા વસતા માનવોને પણ સુવાસ આપશે

પ્રકાશક

[illegible] નતિલાલ પોપટલાલ [illegible]

સુરેન્દ્રનગર (સૌરાષ્ટ્ર)

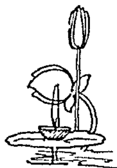
અનુક્રમ

મુદ્રક

મણીલાલ છગનલાલ શાહ

ધી નવપ્રભાત પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ

ઘીકાંટા રોડ અમદાવાદ

પૂ. આગમોદ્ધારક ધ્યાનસ્થ સ્વર્ગગત આચાર્ય દેવ શ્રી
સાગરાનન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજના પટ્ટપ્રભાવક
આચાર્ય મહારાજ શ્રી **ચન્દ્રસાગરસૂરીશ્વરજી**
મહારાજના શિષ્યરત્ન તપસ્વી પરમ ઉપકારી
મુનિરાજ શ્રી **ચન્દ્રકાન્તસાગરજી**
મહારાજની અધ્યક્ષતામાં મહાન
ચિન્તક મુનિશ્રી **ચન્દ્રપ્રભ-**
સાગરજીએ આપેલા
મનનીય પ્રવચનો

મશાલથી

આઝાદીની ઉષા ઉગી પણ જગતના દાવાનળો તો સળગી જ રહ્યા છે વિશ્વશાન્તિની વાતો ચાલે છે, પણ હ ામાં! દુષ્કાળ, કાળા-બજાર લાંચ-રૂશ્વત પશુતા અને ક ગાનિયત તો દિવસે દિવસે વધુ માનવજાતનો ભરડો લઈ રહી છે સંસ્કૃતિ કે માનવતાનાં દર્શન દુર્લભ થઇ પડ્યા છે કરોડો પ્રજાજનો પેટનો ખાડો પૂરવામાં જ અવતાર પૂરો કરે છે ત્યારે આજ અહિંસામૂર્તિ જગતવત્સલ ભગવાન મહાવીરના વારસદાર ત્યાગ અને આત્મજાગૃતિના મશાલચી વિદ્વાન મુનિરત્ન શ્રી ચન્દ્રપ્રભસાગરજી જીવન અને દર્શન દ્વારા જૈનસમાજ માનવસમૂહ, જગત અને રાષ્ટ્રને પ્રેમસંદેશ પાઠવે છે સુણજો, હૃદયમાં કોરી રાખજો, જીવનમાં ઉતારજો, પ્રકાશના કિરણો પ્રસારજો જીવનનું દર્શન લાધશે

—મધુનાકર

પરિચય

જૈન મુનિ શ્રી ચન્દ્રપ્રભસાગરજીનો મને અણધાર્યો પરિચય થયો એમને પહેલીવાર સાંભળતાં તેમના તરફ મને સ્વાભાવિક આકર્ષણ થયું તેમના વ્યાખ્યાનમાં ઊંડું ચિન્તન સ્પષ્ટ નિર્મળદૃષ્ટિ વાસ્તવિક પરિસ્થિતિ વિષે સમાનતા અને ભાવનાનું પ્રાબલ્ય અનુભવ ગોચર થતા હતા તેમનું વક્તૃત્વ પણ મોહક હતું

મારા મન ઉપર એક એવી છાપ પડી છે કે આ મુનિશ્રી પાસે જીવનની એક સમગ્ર અને સમન્વય સાધતી દૃષ્ટિ છે જગતના, દેશના, માનવસમાજના વર્તમાન પ્રશ્નો વિષે તેમની પાસે સ્પષ્ટ માહિતી છે અને એ પ્રશ્નોના ઉકેલ માટે આવશ્યક એવી નિર્મળ પ્રજ્ઞા પણ તેઓ ધરાવે છે કોઈ સંકુચિત વાડામાં અટવાઇ ગયા સિવાય જીવનને સર્વગ્રાહી રીતે અવલોકવા માટેની તેમની તત્પરતા ખરેખર પ્રશંસનીય છે

શ્રી બળવંતરાય મહેતા

(ભારત સંસદ સભ્ય તથા ઓલ ઇન્ડિયા કૉન્ગ્રેસના મહામંત્રી)

હવે તો જાગો!

હદ થઈ હવે!

મહાનુભાવો! આજના વ્યાખ્યાનનો વિષય છે–હવે તો જાગો! 'હવે તો જાગો' આ શબ્દો જો ગભીરતાપૂર્વક વિચારાય તો આજના દોઢ કલાકના વક્તૃત્વનું રહસ્ય સહજ રીતે પામી શકાય હવે તો જાગો–આમા 'જાગો' શબ્દ શુ સૂચવે છે? આ શબ્દ ચાનક ચઢાવનારો છે ઊઘતા હો તો જાગો, બેઠા હો તો ઉભા થાઓ, ઉભા હો તો ગતિમાન્ બનો અને ગતિમાન હો તો તીવ્ર કાર્યદક્ષ બનો, એમ પ્રેરણા આપનાર 'જાગો' શબ્દ છે જાગો–આ જેમ ચેતવણી આપનાર છે, તેમ એની પૂર્વે રહેલો 'તો' તો અતિસૂચક છે, જેને દુનિયામા તેર મણનો કહેવામા આવે છે હવે તો જાગો–આ સામૂહિક વાક્ય એમ ઘોષણા કરે છે કે, હદ થઈ! ખૂબ અતર પડી ગયુ! કેટલો બધો પ્રમાદ! ખૂબ ઊઘ્યા! હવે જાગો! પ્રમાદ છોડો આપણામા ઘર કરીને બેઠેલી આળસને છાડો ને જીવનની સાધના કરવામા તત્પર બની જાઓ કારણ કે, જેનુ મૂલ્યાકન ન થાય એવી માનવતાવાળુ, અને વિશ્વમા સહજ પ્રાપ્ત ન થાય એવુ ઉત્તમ માનવજીવન મળ્યુ છે, તો એને સફળ કરો પ્રમાદ કરશો તો આ મહામૂલુ ધન હારી બેસશો માટે જ કહેવું પડે છે કે–હવે તો જાગો!

પૂરવાર કરો

આવુ ઉત્તમ માનવજીવન જે મળ્યુ છે તે સ્વાર્થના કુડાળામા અળસિયાની જેમ મરવા માટે નથી, પણ જીવનને અમર

બનાવવા માટે મળ્યુ છે આજે તમે કેવી પવિત્ર ભૂમિમા જન્મ લીધો છે, એને તો વિચાર કરો આર્યાવર્તમા, ઉત્તમ કુળમા ને ધાર્મિક કુટુમ્બમા - જેના માટે તમે ગૌરવ લઈ રહ્યા છો અને અમે બ્રાહ્મણ છીએ, અમે ક્ષત્રિય છીએ, અમે વણિક છીએ–એમ ગૌરવપૂર્વક બોલીને ફરો છો, પણ હુ તમને જ પૂછુ છુ કે બોલવા માત્રથી મહત્ત્વ શું ! મહત્ત્વ છે કર્તવ્ય પરાયણતાનુ, સદાચારી વર્તનનુ, અને પ્રતિભાસપન્ન જીવનનું !

'મહાન' કહેવા માત્રથી મહાન ન બનાય એના માટે મહાન્ કાર્ય કરવુ પડે, જીવનને તેવુ બનાવવુ પડે પિત્તળ પોતાને સોનું કહે તેટલા માત્રથી તે સોનું નથી થઈ જતુ એના ચળકાટ ઉપરથી એની કોઈ કિમ્મત આકે તો એ થાપ ખાય સોનાને તો તેજાબનો તાપ ખમવો પડે, કસોટીએ ચડવુ પડે, અગ્નિપરીક્ષામા ઉત્તીર્ણ થવુ પડે, અને છતા કાળુ ન પડે તે સોનુ, તેમ માનવે પણ પોતાની જાતને અગ્નિપરીક્ષામા મૂકી, કસોટીએ ચઢાવવી જોઇએ અને તેમા ઉત્તીર્ણ બને તો જ એ જાતિવાન કહેવાય અને મહાન ગણાય એમા શક્તિ હીન થાય એ શી રીતે પાલવે ? કર્તવ્ય વ્હી મહત્તા સિદ્ધ કરવી પડશે અને જગતમા પડકાર કરવો પડશે કે–જીવનના પ્રત્યેક પ્રકારના વાતાવરણમા પણ કર્તવ્ય માટે અમે તૈયાર છીએ ! ગમે તેવા સમયે અમે ચારિત્રથી ડગીશુ નહિ, ધ્યેયથી ચ્યુત થઇશુ નહિ, અમારા આદર્શને પ્રાણાન્તે પણ છોડીશું નહિ! –આ રીતે મહત્તા સિદ્ધ કરવા તમારી તૈયારી નહિ હોય તો ભલે ઊંચ જ્ઞાતિઓના નામ બોલતા ફરો પણ માનવા કોઇ તૈયાર નહિ થાય માણસ સારો કે ખરાબ,

ઊચ કે નીચ એ શબ્દથી નહિ, આચરણથી સિદ્ધ થાય છે, તમે પણ ઉચ્ચ હો તો સારા આચરણથી અને પવિત્રતાથી તમને પોતાને તમે મહાન પૂરવાર કરો

વિહ ગાવલોકન

આપણે ન જાગવાને કારણે ઘણુ ગુમાવ્યું છે બે હજાર વર્ષનો ઈતિહાસ તપાસશો તો જણાશે કે આપણે કેટલા ગબડી ગયા છીએ એક વાર વિહ ગાવલોકન કરી જુઓ તો પરિસ્થિતિ સમજાશે એક દિવસ રોમની સ સ્કૃતિ પણ આપણી સ સ્કૃતિ પાસે ઝાખી લાગતી આ સ સ્કૃતિ માટે રોમમા પણ ગૌરવ હતુ, દેશ પરદેશના પ્રવાસીઓ આ સ સ્કૃતિના મુક્ત ક ઠે ગુણગાન કરતા, તે જ સસ્કૃતિ આજે મૃત-પ્રાય અને જાણે છેલ્લો શ્વાસોશ્વાસ લેતી હોય એમ લાગે છે આજે તમે કઈ દશામા આવી પહોચ્યા છો? કાળી ચામડીમા ભયકર ગોરા! આર્યોના શરીરમા અનાર્યોનો આત્મા પેઠો સત-મહન્તોની ગૌરવવન્તી આ ભારત-ભૂમિમા આજે જીવનની કિમ્મત નથી, ધર્મની કઈ ગણના નથી, તત્વજ્ઞાનની પડી નથી-આ શુ કહેવાય! આપણા યુવાનોને યુરોપના પવત, નદી ને તળાવો વગેરે કઠસ્થ ખરા, પણ ગગા યમુના કે સરસ્વતીનુ પ્રભવસ્થાન કે વિલીન થવાનુ સ્થાન કયા એ ખબર ન મળે અરે, બહારના બધા તત્ત્વચિન્તકોના નામ ગોખી જનારને એના પોતાના આસપાસમા થયેલા જીવનદ્રષ્ટાઓના નામ પણ ન આવડે આ કેટલી શોચનીય સ્થિતિ ગણાય! તમે આખા વિશ્વનુ જ્ઞાન મેળવો પણ ઘરનુ જ્ઞાન પહેલા મેળવો એ મારુ કહેવુ છે ઘરનુ જ્ઞાન ન મેળવવાને કારણે

આપણા જ યુવાનો દ્વારા આપણી સંસ્કૃતિ ભૂંસાતી જાય છે ને બહારની સંસ્કૃતિ નવપલ્લવિત થાય છે! માટે કહેવું પડે છે કે ખૂબ ઊંઘ્યા! બહુ ઊંઘનારો ઊંઘમાં પણ લવારો કરે છે, એવી જ આપણી પણ દશા છે ઊંડો વિચાર કરાય તો સમજાય કે, સંસ્કૃતિ અંગે તમારું બોલવું પણ બકવાદ રૂપ છે તમારા આગેવાનો કેટલીક વાર આર્યાવર્તના ગુણગાન કરે છે, પણ તે પૂર્ણ રીતે સમજ્યા વગર અને જીવનમાં ઉતાર્યા વગર માત્ર ઉપર ઉપરથી શબ્દોના સાથિયા પૂરી જાય છે–જેની કિમ્મત ઊંઘમાં થતા લવારા કરતા જરાયે વધારે ન આંકી શકાય માટે જાગો! આપણને મળેલા આધ્યાત્મિક ને સાંસ્કૃતિક વારસાની કિમ્મત સમજો તો જ મળેલા આ ઉત્તમ માનવજન્મની મહત્તા અંકાશે

બ્રહ્મચર્ય

આજના પ્રવચનની પ્રાગ્ભૂમિકા આપણે વિચારી ગયા. હવે મુખ્ય વિષયનો વિચાર કરીએ આ દેશ બ્રહ્મચર્યના પુજરૂપ હતો, સંયમની ચર્ચા ઘર ઘર થતી બ્રહ્મચર્ય એ જ ધન અને સર્વસ્વ મનાતું કારણ કે આ બધા સદ્ગુણોનું બ્રહ્મચર્ય એ મૂળ છે! એના ખોવાથી અને વિલાસ અને મોજ–શોખના સેવનથી આર્યદેશ પતન પામ્યો છે આ દેશનું ક્ષાત્રતેજ વગેરે સર્વત્ર આદર્શરૂપ હતાં એ બળ, એ દીર્ઘાયુષિતા, એ શૌર્ય, એ ધીરતા અને એ દીર્ઘ ચિન્તન આદિ આજે એમાનુ શોધ્યું ય મળતું નથી એનું કારણ આપણે સંયમને છોડયો અને અસંયમને સ્વીકાર્યો તે છે

વિષય, વિલાસ, વિનોદ ને વિકારના સાધનો આજે ઘણા પ્રમાણમાં અહીં પેસી ગયા છે વ્યસનો અને

કુટેવો માટે તો કહેવું જ શું! હું તમને પૂછું છું કે, આ દેશમાં ચાહની શી જરૂર? ઇંગ્લાંડ આદિ ઠંડા પ્રદેશમાં તો (સમજ્યા કે) (Strong) સ્ટ્રૉંગ ચાહની ઉષ્મા માટે કદાચ જરૂર પડે, પણ આ સમશીતોષ્ણ દેશમાં એની શી જરૂર? ચાને લઇને આ હિંદમાં કેટલી બેકારી વધી? માત્ર રૂપિયો કમાવનાર માણસ પણ ત્રણ-ચાર આના ચામાં વાપરે, આ કઈ દશા? આજના ક્રાન્તિકારી યુવાનને, ચા વિના ઊંઘ ન ઊડે! મોં પર સુરખી ન આવે, જાણે ચા દેવીનો માનીતો ગુલામ! ભલે તમે કદાચ ચા પીતા હો, પણ એના વિના ચાલે જ નહિ, ઊંઘ ન ઉડે, ટાટિયા ઘસવા પડે-એ કઈ સ્થિતિ કહેવાય? આપણા બાપ-દાદા ચા વિના ઘોર્યા જ કરતા હતા અને આપણે ચા પીને જાગીએ છીએ એમ તો નથી ને?

તમે શાન્તિથી, હું જે કહું છું તેના પર વિચાર કરો, આજે વ્યસનોને લીધે કેવી સંયમહીન સ્થિતિ થઈ છે તેનો વિચાર કરો મનનો, વાણીનો કે ચક્ષુનો એકેનો પૂર્ણ સંયમ છે ખરો? તમે તમારી જાતને ભલે સ્વતન્ત્ર માનતા હો પણ વાસ્તવિક રીતે સ્વતન્ત્ર છો ખરા? ઇન્દ્રિયોનો ગુલામ એ આઝાદ નહિ પણ બંદીવાન છે વિષયોનો દાસ એ સ્વતન્ત્ર નહિ પણ પરતંત્ર છે વિકારો પાછળ ઘસડાઈને સંયમહીન જીવન બનાવવું એ ઉન્નતિ નથી પણ અવનતિ છે પણ તમે તમારા અન્તરને પૂછો કે તમે આજે માલિક છો કે ગુલામ! વાસનાઓના દાસ બની સ્વતન્ત્રાની વાતો કરવી એ કેટલું હાસ્યાસ્પદ ગણાય!

સ્વાતન્ત્ર્યતાનો હક વાતોથી નહિ, પણ ગુણ અને લાયકાતથી મેળવવો જોઇએ, પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ એમ કહે છે

કે, હક્ક એ માનવીને જન્મસિદ્ધ છે! પણ પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિ એમ કહે છે કે, હક્ક યોગ્યતાથી–લાયકાતથી પ્રાપ્ત થાય છે આ બે વચ્ચેનું અન્તર સમજવા જેવું છે એક જન્માંધ છોકરો પરિભ્રમણ સ્વાતંત્ર્ય માગે તો એનો પિતા એને પરિભ્રમણ સ્વાતન્ત્ર્યનો હક્ક આપે ખરો? કોઈ કજિયાળો અને ગાળો દેનારો માણસ વાણીસ્વાતન્ત્ર્યનો હક્ક માગે તો એને અપાય ખરો? અને અપાય તો રોજ કજિયા કેટલા થાય? નાદાન બાળકને મતસ્વાતન્ત્ર્યનો હક્ક અપાય ખરો? વ્યભિચારીને આચારસ્વાતન્ત્ર્યનો હક્ક અપાય ખરો? મૂર્ખને વિચારસ્વાતંત્ર્ય અપાય ખરું? તાત્પર્ય એ કે અયોગ્યના હાથમાં હક્કનું મહાન શસ્ત્ર ન અપાય, અયોગ્યના હાથમાં ગયેલી વસ્તુ લાભને બદલે હાનિકર નીવડે, વાનરના હાથમાં રહેલી તલવારની જેમ વસ્તુ સુંદર હોય તો પણ ઘણીવાર સંગના યોગે ભયંકર થઈ જાય છે ઘી જેવી પોષક વસ્તુ પણ સો વખત ધોવાય એટલે ઝેર બની જાય છે આથી પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિનું કહેવું છે કે સ્વતંત્રતાનો હક્ક યોગ્યને હોય, અયોગ્યને નહિ! ઇન્દ્રિયો પર સંયમ ન રાખો અને સ્વતન્ત્રતાની વાતો કરો એમાં શું વળે? સંયમ વગર તો સ્વતંત્ર માણસો પણ પરતન્ત્ર બની ગયા પૃથ્વીરાજ સ્વતન્ત્ર મટી પરતન્ત્ર બન્યો, શાથી? સંયમ ગુમાવ્યો ને સંયુક્તાના મોહમાં ઘેલો બન્યો તેથી!

ભૂમિકા શુદ્ધ હોવી જોઇએ

બ્રહ્મચર્ય એ એવો ગુણ છે કે એની પાછળ બધા ગુણો તણાઇને આવે છે જીવનશુદ્ધિ એનાથી થાય છે સાધના એનાથી

સધાય છે દૂરની વાત તો જવા દો, પણ આ દુનિયામા પણ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીને જોઈને સૌ કોઈ નમી પડે છે બધા એના પર વિશ્વાસ ગખે છે, લોકો એને વન્દનીય ને પૂજનીય ગણે છે બ્રહ્મચર્ય એ મહાન શક્તિ છે એ વિના જીવન ચેતનાહીન કહેવાય એક વિદ્વાને કહ્યુ છે કે Strength is life and Weakness is death બ્રહ્મચર્યની શક્તિ એ જીવન છે અને વીર્યહીન–શક્તિહીન જીવન એ મૃત્યુ છે! વિકસિત ફૂલની ખુશબોથી ભમરાઓ જેમ ખેચાઈ ને આવે છે તેમ બ્રહ્મચર્યથી પણ બીજા ગુણો ખેચાઈ આવે છે સૂર્ય ઉગે એટલે લોકો કામે લાગી જ જાય છે, તેમ બ્રહ્મચર્યરૂપી તેજસ્વી સૂય ઉગે એટલે બીજા સદ્ગુણો એની મેળે આપણા જીવનમા પ્રવેશી કામ કરવા મ ડી પડે છે તમારે સદ્ગુણોને જીવનમા વસાવવા હોય તો ભૂમિ શુદ્ધ કરો આજે હુ અહિ ભૂમિ શુદ્ધ કરવા આવ્યો છુ ઝાડુ લઈ કચરો વાળવા આવ્યો છુ! કયો કચરો? વિષય અને વિલાસનો કચરો તેને આજે મારે સયમના ઝાડુથી કાઢવાનો છે તમને કાઈ વાધો તો નથી ને? (જે હૉલમા વ્યાખ્યાન ચાલતુ હતું એ હૉલની શોભા સામે આગળી ચીંધી મહારાજશ્રીએ કહ્યું) આ હૉલમા કચરો કાઢ્યા વિના તમે જાજમ બિછાવો ખરા? પહેના તમે કચરો સાફ કરાવ્યો પછી ઉપર જાજમ પાથરી પણ એમની એમ અશુદ્ધ ભૂમિ ઉપર જાજમ નાખી હોય તો શુ પરિણામ આવે? ધૂળ જ ઊડે ને? દુનિયામા કોઈ સારો માણસ ઉકરડે ખાટલો નાખીને સૂશે? નહિ જ, ભલે તળાઈ રેશમની હોય, પણ ત્યા ન સૂવાય, કારણ કે દુર્ગન્ધ મારે, તેમ પ્રમાણિકતા, સજ્જનતા

ભ્રાતૃત્વ આદિ ગુણોને લાવવા માટે પ્રથમ સયમ જોઈએ એ ગુણોના નિવાસ માટે ભૂમિકા શુદ્ધ જોઇએ

કાળી, મેલી, ખાડા-ટેકરાવાળી ભીત પર ચિત્રકાર પાસે ચિત્ર દોરાવીને કહીએ કે ચિત્ર સારુ નથી એમા એનો દોષ નથી દોષ ભૂમિનો છે દીવાલ ચોખ્ખી જોઈએ ખરાબ ભીત પર તો સારો ચિત્રકાર પણ ચિત્ર ન દોરી શકે તેવથી ખરડાયેલા મેલા વસ્ત્રો પર રગારો પણ સારો રગ શી રીતે કરી શકે? તાત્પર્ય એ કે દીવાલ સુદર હોય તો ચિત્ર સુદર થાય વસ્ત્ર ચોખ્ખુ હોય તો રગ ચઢે, જીવન વિશુદ્ધ હોય તો સદ્ગુણો વિકસે!

બ્રહ્મચારી સત્યકામી હોય

જેનામા બ્રહ્મચર્ય નહિ હોય તેનામા બીજા ગમે તેવા ગુણો હશે તો પણ તે નિષ્ફળ જવાના સુવર્ણવસતમાલતી પૌષ્ટ છે સાગ કે મીનિટ રૂપિયે તોલાના ભાવની છે, પણ મરવા પડેલાને તે અપાય? અને જેઆની ભાર આપો તો બે મીનીટ મોડો મરવાનો હશે તે ઉલટો વહેલો મરશે, કેમકે એનામા પચાવવાની શક્તિ નથી લાયકાત વિના સારી વસ્તુ પણ વિપરીત પરિણામને લાવનારી નિવડે છે યુવકો અને યુવતિઓ માટે આ વાત અતિ જરૂરની છે બ્રહ્મચર્યના ખમીર વિના સદ્ગુણની એ ગમે એટલી વાતો કરે, તો પણ એ વાતો નિષ્ફળ અને વધ્ય છે વાચડી અને વ્યર્થ છે

એક દિવસ એવો હતો કે આર્યાવતનુ પ્રત્યેક ઘર બ્રહ્મચયના બ્રહ્મધ્વનિથી ગુજતુ હતુ વાતાવરણ સયમમય

હતું પણ આજે કમનસીબે હાલત જુદી છે બ્રહ્મચર્યના નીર ઓસરતા જાય છે રસ્તે દશ્યો કેવા? બ્રહ્મચર્યનું ખૂન કરી નાખે તેવા! સ્કૂલ-કૉલેજનું વિલાસથી ભભકતું વાતાવરણ જોઈને સયમી વિદ્યાર્થીને તો ત્રાસ જ છૂટે! સહશિક્ષણ અને અતિસપર્કનું જે કટુ પરિણામ દેખાય છે તે મારે તમને કહેવાની જરૂર ખરી? તમે પ્રત્યક્ષ નથી જોયું? છાપામા નથી વાચ્યુ? સાઠ વર્ષનો ગુરુ-અધ્યાપક શિષ્યાને પરણી બેઠો? મને થયુ જગતમા આ શું થવા બેઠુ છે? અધ્યાપક એટલે કેવો પવિત્ર પુરુષ! એ પવિત્ર પુરુષ-અરે, સમાજનો એ જવાબદાર માનવી, શિષ્યાને પરણી બેસે તો પછી છોકરીઓના મા-બાપો અધ્યાપકો પર વિશ્વાસ કેમ રાખી શકે? રક્ષક જ ભક્ષક બને અને અધ્યાપક જ અપહારક બને, આ સ્થિતિ તમને શોચનીય નથી લાગતી?

આજના છબીઘરોમા નટ-નટીના હાવભાવો, સિનેમાના રૂપેરી પરદા પર ભજવાતા ભયકર દશ્યો અને નફ્ફટાઈની હદ આવે ત્યા સુધી પહેરવેશની વેષભૂષાઓ, બ્રહ્મચર્યને પાડ નાર નથી તો બીજુ શુ છે? પુસ્તકના વાચનથી જ્ઞાન મળે પણ આજના પ્રગટ થતા પુસ્તકો તો જાણે પ્રણયત્રિકોણના ચિત્રો! નૉવેલો એટલે વિલાસની પ્યાલીઓ! આવું સાહિત્ય ઊગતા યુવાનો અને યુવતિઓ વાચે તો એના સયમમા તો પૂળો જ મૂકાય ને? આગળ વધો તમારા ઘરમા ચિત્રો કેવા છે? નવયૌવનાઓના વસ્ત્રો ચોરાતા હોય એવા ચિત્રો એવુ ચિત્ર દેવનુ હોય તો પણ સદાચારનુ પતન કરનારુ છે હોય તો ફેકી દો નટ-નટીના ચિત્રો ટાગ્યા હોય તો ફગાવી

દેજો ફોટા રાખો તો સતના, જ્ઞાનીના, ધ્યાનીના કે કોઈ તપસ્વીના રાખો આ તો નટ-નટીના! પ્રભાતે ઉઠીને દર્શન કોના કરવાના? નટ અને નટીઓના ને! માટે કહુ છુ કે ભૂમિકા એવી રાખો કે જેનો પડઘો પડે બ્રહ્મચર્ય હશે તો સાચા આઝાદ બનાશે આમ ભૌતિક રીતે આઝાદ થયા છીએ પણ આઝાદીની ખરી લહેજત ક્યાય દેખાય છે? મુખ પર ગ્લાની શાથી? બ્રહ્મચર્ય હોય તો મો પર તેજ ચમકતુ હોય અને બીજા ગુણો સહજ ભાવે આવી વસે આ વાત યાદ કરો

પાડવ-કૌરવોના યુદ્ધમા ભીષ્મપિતા કૌરવોના પક્ષમા હતા યુદ્ધના આરભકાળે ધર્મરાજાએ ભડવીર ભાઈ ભીમને ભીષ્મપિતામહ પાસે આશીર્વાદ લેવા જવાનુ કહ્યુ, ભીમે આશ્ચર્યપૂર્વક કહ્યું 'ભાઈ! આપ આ શુ કહો છો? એ તો કૌરવોના પક્ષમા છે એ કઇ વિજયનો આશીર્વાદ આપણને આપે! પરાજિત થાઓ એમ જ કહે ને" ધર્મરાજાએ કહ્યુ 'ના, એમ નથી સાચો બ્રહ્મચારી સત્યકામી હોય છે, અસત્યકથી નથી હોતો, માટે તુ એમની પાસે જા, અને આશીર્વાદ માગ ' ભીમ ભાઈના વચન પર વિશ્વાસ રાખી ત્યા ગયો ને પગે પડયો, કૌરવોએ આ દૃશ્ય જોયુ અને માન્યુ કે હમણા જ પરાજયનો આશીર્વાદ લઇને જશે. પણ બધાના આશ્ચર્ય વચ્ચે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યવાન્ ભીષ્મપિતાએ ભીમને કહ્યું "સત્ય તમારા પક્ષમા છે માટે વિજય તમારો છે!" આ સાભળી કૌરવો ભોઠા પડી ગયા આવુ પ્રગટ સત્ય બોલાવનાર હોય તો તે બ્રહ્મચર્ય છે-સયમ છે! આવા

આજીવન બ્રહ્મચારી ભીષ્મ પિતામહ જેવા પુરુષો અને નેમિનાથ જેવા તીર્થંકરો જે ભૂમિમાં થયા એ ભૂમિના માણસો બ્રહ્મચર્યથી કેટલા પાછળ હઠી ગયા છે! માટે જ કહેવું પડે છે કે હવે તો જાગો!

આદર્શ માટે ખપી જાઓ!

જે દેશમાં આવા નરવીર પાક્યા ત્યાં બ્રહ્મચર્યનો ઉપદેશ દેવો પડે એ દુઃખનો વિષય નથી? આ દેશની નારીઓ પણ કેવી પવિત્ર હતી! મહાન્ સતી સીતાને યાદ કરો. ત્રણ ખંડનો ધણી રાવણ એના ચરણોમાં પડતો હતો, પણ એ મહાદેવીએ એના પ્રલોભનોને ઠોકરે માર્યા. રાવણ એટલે કોણ? એને ત્યાં કેવા વૈભવો! અચ્છા અચ્છા રાજાઓ જેની સેવા કરે, ઇન્દ્ર જેની પાસે હાજર રહે અને જેની સત્તા સાર્વભૌમ ગણાય એવા રાવણે સીતાને કહ્યું "તું શા માટે ભટકતા રામડા પાછળ પાયમાલ-બરબાદ થાય છે? એની સાથે વનમાં ભટકવાનું, જમીન પર સૂવાનું અને સૂકા ફળ ખાવાના, એના કરતા મારી ઈચ્છાને તાબે થા તો હે માનિની! હું તને મારી પ્રિય પટરાણી બનાવું અને તારી તમામ ઇચ્છાઓને પૂર્ણ કરવાનું આ ખતપત્ર તારા ચરણોમાં ધરું!" વિચારો! એક બાજુ રખડતો રામ અને જંગલ, બીજી બાજુ ચરણોમાં નમતો રાવણ અને સંપત્તિથી છલકાતું રાજ્ય! પણ સીતાએ, શિયળવતી સીતાએ, એ સંપત્તિ ઠોકરે મારી કહ્યું "નરાધમ! આવું બોલતા લાજતો પણ નથી? શરમ છે, રાવણ, તને શરમ છે! ધિક્કાર હો તારા ત્રણ ખંડના વૈભવને! તારી સંપત્તિ વિશાળ છે, વિરાટ છે, પણ તારો આત્મા વામણો છે. રામની સંપત્તિ તને થોડી દેખાતી હશે પણ એનો આત્મા મહાન છે,

દેજો ફોટા રાખો તો સતના, જ્ઞાનીના, ધ્યાનીના કે કોઈ તપસ્વીના રાખો આ તો નટ-નટીના! પ્રભાતે ઉઠીને દર્શન કોના કરવાના? નટ અને નટીઓના ને! માટે કહુ છુ કે ભૂમિકા એવી રાખો કે જેનો પડઘો પડે બ્રહ્મચર્ય હશે તો સાચા આઝાદ બનાશે આમ ભૌતિક રીતે આઝાદ થયા છીએ પણ આઝાદીની ખરી લહેજત ક્યાય દેખાય છે? મુખ પર ગ્લાની શાથી? બ્રહ્મચર્ય હોય મો પર તેજ ચમકતુ હોય અને બીજા ગુણો સહજ આવી વસે આ વાત યાદ કરો

પાડવ-કૌરવોના યુદ્ધમા ભીષ્મપિતા કૌરવો હતા યુદ્ધના આરભકાળે ધર્મરાજાએ ભડવીર ભીષ્મપિતામહ પાસે આશીર્વાદ લેવા જવા આશ્ચર્યપૂર્વક કહ્યુ 'ભાઈ! આપ આ તો કૌરવોના પક્ષમા છે એ કઇ ... આપણને આપે! પરાજિત થાઓ એ રાજાએ કહ્યુ 'ના, એમ નથી ... હોય છે, અસત્યકથી નથી હોતો, અને આશીર્વાદ માગ ' ભીષ્મ રાખી ત્યા ગયો ને પગે પ... અને માન્યુ કે હમણા જ ... પણ બધાના આશ્ચર્ય વ... ભીમને કહ્યુ "સત્ય ... છે!" આ સાભળી ... સત્ય બોલાવના...

સ્વીકાર કરો ધર્મરાજાએ એનો અસ્વીકાર કરતા કહ્યું " ના, ભાઈ! એ ખેતર તો તને વેચાયેલુ છે માટે એનો માલિક તું ગણાય " પછી તો રાજા સાથે ખેડૂતે ઘણીય ચર્ચા કરી પણ ધર્મરાજા એ લે ? પણ ખેડૂત તો એ ચરૂ ત્યા જ મૂકીને ચાલતો થયો. એમ કરતા દિવસો ગયા, પખવાડિયા ગયા ને મહિનાઓ ગયા, પણ ચરૂ તો ત્યા જ! આવી ગરીબીમા આવો ચરૂ જોઈ ભલભલા ચળી જાય પણ આ તો પ્રામાણિકતાથી જરા પણ ન ડગ્યો પણ આજે આવો સોનામહોરથી ભરેલો ચરૂ મળે તો ? અરે, પણ મળે જ શાનો ? ભાગ્ય વિના એવું કાઇ મળતું નથી એક કવિએ કહ્યુ છે

पदे पदे निधानानि योजने रसकूपिका ।
भाग्यहीना न पश्यन्ति बहुरत्ना वसुन्धरा ॥

ડગલે ડગલે ધન છે યોજને યોજને રસકૂપિકા છે, પૃથ્વી તો બહુ રત્નોવાળી છે પણ ભાગ્યહીનને ન મળે, ન દેખાય

ધર્મરાજા રોજ એ ચરૂને જુએ છ મહિના સુધી એ ચરૂ ખૂણામા પડયો રહ્યો એક રાત્રે રાજાને વિચાર આવ્યો " મે ભૂલ કરી કે ચરૂ મે ન લીધો ખેડૂતે તો કહ્યું હતુ કે, માલિક તમે છો વાત પણ ખરી છે પૃથ્વીનો માલિક હુ એટલે એનો માલિક પણ હુ સવારે ચરૂ ભડારમા મૂકાવી દઈશ " તે જ સમયે ખેડૂતને પણ વિચાર આવ્યો " મે ભૂલ કરી કે હુ ચરૂને મૂકી આવ્યો ભલા રાજાએ તો કહ્યું જ હતુ કે જેના ખેતરમાથી જે વસ્તુ નીકળે તેનો માલિક તે પણ હુ ભૂલ્યો ચાલ, સવાર થવા આવ્યુ છે, જઈને એ ચરૂ

જાહેર થાય કે જેમ, છીપમા મોતી, હાથીના કુભસ્થળમા મુક્તાફળ, મૃગની દૂટીમા કસ્તૂરી છે, તેમ માણસના કલેજામા સોનુ છે તો એનું પરિણામ કેવુ આવે? તમે જ કહો, મારે બોલવુ નથી માણસ એકલો ફરી શકે ખરો? રાત્રે બહાર નીકળી શકે ખરો? માણસ માણસને જીવતો રહેવા દે ખરો? આ તો સારુ થયુ કે કલેજામા સુવર્ણ મૂકયુ નહિ, નહિતર આજની સયમહીન ભાવનાવાળા વાતાવરણમા તો જુલમ થઇ જાત!

દિલ એ આરીસો છે

આજે જગતમા કલેશ, અવિશ્વાસ આદિ દુર્ગુણો દેખાય છે, તે આપણી ભાવનાઓનો પડઘો છે આપણા હૃદયમા વિશ્વના પ્રાણીઓ માટે કલ્યાણબુદ્ધિ હોય તો વિશ્વના પ્રત્યેક માનવીને આપણા માટે સદ્બુદ્ધિ હોય પણ આપણા હૃદયમા મમ-મારાપણાની જ વૃત્તિ રમતી હોય તો બીજા લોકો આપણા માટે કલ્યાણ કેમ ઈચ્છે? ભાવનાઓનો પડઘો પડયા વિના રહેતો નથી આ સિદ્ધાન્ત પર તમને એક પ્રસગ સભળાવુ

ધર્મરાજના વખત ની આ વાત છે એક ખેડૂતના ખેતરમાથી એક ચરૂ નીકળ્યો ખેડૂત હતો તો ગરીબ પણ પ્રામાણિક! આવો ચરૂ નીકળે તો આજે પ્રામાણિકતા કેવી જળવાય? પણ આણે તો વિચાર્યુ "જમીનનો માલિક રાજા ગણાય તો ખેતરમાથી નીકળેલ ચરૂનો માલિક પણ રાજા ગણાય હુ તો જમીન ખેડુ એટલે ખેતીથી પાકેલ અનાજનોજ માલિક' એમ વિચારી એ રાજાને ચરૂ આપવા ગયો ધર્મરાજને નમીને એણે કહ્યુ "મહારાજ! મારા ખેતરમાથી સોનામહોરથી ભરેલો આ ચરૂ નીકળ્યો છે અને તે આપનો ગણાય આપ એનો

સ્વીકાર કરો ધર્મરાજાએ એનો અસ્વીકાર કરતા કહ્યું "ના, ભાઈ! એ ખેતર તો તને વેચાયેલું છે માટે એનો માલિક તું ગણાય" પછી તો રાજા સાથે ખેડૂતે ઘણીય ચર્ચા કરી પણ ધર્મરાજા એ લે? પણ ખેડૂત તો એ ચરૂ ત્યા જ મૂકીને ચાલતો થયો એમ કરતા દિવસો ગયા, પખવાડિયા ગયા ને મહિનાઓ ગયા, પણ ચરૂ તો ત્યા જ! આવી ગરીબીમા આવો ચરૂ જોઈ ભલભલા ચળી જાય પણ આ તો પ્રામાણિકતાથી જરા પણ ન ડગ્યો પણ આજે આવો સોનામહોરથી ભરેલો ચરૂ મળે તો? અરે, પણ મળે જ શાનો? ભાગ્ય વિના એવું કાઇ મળતું નથી એક કવિએ કહ્યું છે

पदे पदे निधानानि योजने रसकूपिका ।
भाग्यहीना न पश्यन्ति बहुरत्ना वसुन्धरा ॥

ડગલે ડગલે ધન છે યોજને યોજને રસકૂપિકા છે, પૃથ્વી તો બહુ રત્નોવાળી છે પણ ભાગ્યહીનને ન મળે, ન દેખાય

ધર્મરાજા રોજ એ ચરૂને જુએ છ મહિના સુધી એ ચરૂ ખૂણામા પડયો રહ્યો એક રાત્રે રાજાને વિચાર આવ્યો "મે ભૂલ કરી કે ચરૂ મે ન લીધો ખેડૂતે તો કહ્યું હતું કે, માલિક તમે છો વાત પણ ખરી છે પૃથ્વીનો માલિક હું એટલે ક્ષેત્રનો માલિક પણ હુ સવારે ચરૂ ભડારમા મૂકાવી દઈશ" તે જ સમયે ખેડૂતને પણ વિચાર આવ્યો "મે ભૂલ કરી કે હું ચરૂને મૂકી આવ્યો ભલા રાજાએ તો કહ્યું જ હતું કે જેના ખેતરમાથી જે વસ્તુ નીકળે તેનો માલિક તે પણ હુ ભૂલ્યો ચાલ, સવાર થવા આવ્યુ છે, જઈને એ ચરૂ

ઉપાડી આવુ " એમ વિચાર કરી એ લઈ ગયો સવારે રાજ સભામા રાજા જુએ તો ચરૂ ન મળે? પૂછ્યુ, તપાસ કરી, એટલે જાણવા મળ્યુ કે ખેડૂત લઇ ગયો છે એટલે ખેડૂતને બોલાવ્યો અને લઇ જવાનું કારણ પૂછ્યુ ખેડૂતે સાફ સાફ શબ્દોમા કહી દીધુ "મહારાજ! આપે તો તેજ દિવસે લઈ જવાનુ કહ્યુ હતુ પણ મે મૂર્ખાએ ત્યારે નહોતું માન્યુ, પણ પછી વિચાર કરતા આપની વાત ખરી લાગી ખેતર મે વેચાતું લીધુ છે માટે માલિક હુ છુ અને તેથી હુ લઇ ગયો છુ " પછી રાજાની તમામ દલીલોને તોડી એ ચાલતો થયો.

અન્તે ધર્મરાજાને વિચાર કરતા સમજાયુ કે મારી જ બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ એનુ જ છે આ પરિણામ! પ્રજાનો માલ હડપ કરવાની મારા દિલમા ઈચ્છા થઇ એટલે આનો વિચાર પણ પલટાયો–આની ભાવના પણ બદલાણી કેમકે ભાવનાનો પડઘો પડયા વિના રહેતો નથી દિલ એ તો આરીસો છે

આત્મા પરમાત્મા કયારે બને?

આજે તો આ દષ્ટાંતનું ચિત્ર પ્રત્યક્ષ છે પ્રાય પ્રધાનથી માંડીને સામાન્ય પ્રજાજન, તમામ, એક બીજાને ઉતારી પાડવાની, છેતરવાની, ઠગવાની, પોતાની જાળમા ફસાવવાની અને શીશામા ઉતારવાની રમત રમી રહ્યા છે આ સ્થિતિમા પુરુષોમા સાચુ પુરુષત્વ અને સ્ત્રીઓમા સાચુ સ્ત્રીત્વ લાવવુ હોય તો નૈતિક ભાવનાનો ઉદય માગે છે બનોડ શોએ પાશવતા તરફ ખેચાતા જગતને પડકાર કર્યો છે

The beginning of manhood and womanhood is the dawning of passions in him

મનુષ્ય કે સ્ત્રીમાં સાચું પુરુષત્વ કે સાચું સ્ત્રીત્વ ત્યારે જ આવે છે કે જ્યારે આધ્યાત્મિક ભાવના એનામાં ઉદય થાય છે જેનામાં આ ભાવનાનો ઉદય ન થાય તેના માટે તો કવિએ કહ્યું मनुष्यरूपेण मृगाश्चरंति મનુષ્યને જ્યારે મૃગની સાથે કવિએ સરખા યા, ત્યારે મૃગલાઓએ પણ વાંધો લીધો અમે એવા નથી પશુ વિફરે તો શું કરે? એકાદ એને જરા ઈજા કરે, પણ માનવી વિફરે તો? માનવી તો યોજનાપૂર્વક બુદ્ધિપૂર્વક સામાનું કાસળ કાઢે દુનિયામાં કાંઈ બાકી ન રહેવા દે મેદાનમેદાન કરી નાખે

મનુષ્ય જો સયમી હોય તો તે મહાન છે ભાવિનો ફિરસ્તો છ વિશ્વનો ઉદ્ધારક છે પરમાત્માનું પ્રતીક છે

પણ આજની હવા એ આ દેશવાસીઓના હૈયા પણ કાળમીંઢ પથ્થર જેવા બનાવી મૂક્યા છે ન મળે પ્રેમ ન મળે મમતા ન મળે હમ ર્દી નામાના દુઃખ-દર્દ જોઈ હૈયામાં આંસુ આવવા જોઈએ, પણ આજે તો પડોશીને કે સગા ભાઈને ખાવાના સાંસા હોય અને પોતે દૂધપાક-પૂરી ઉડાવતો હોય! આ કઈ દશા તે વિચારી લો! કેવી ઊંઘ! જરા વિચારી જુઓ! તમને કેવી કુંભકર્ણની નિદ્રા વળગી છે! કુંભકર્ણ માટે કહેવાય છે કે ઢોલ વાગતા ત્યારે એ છ મહિને જાગતો ત્યારે મારે પણ તમારી આગળ ચાર કે છ મહિના ઉપદેશના ઢોલ વગાડવાના ને? ઠીક છે, આજ જાહેર-રજા છે, દુકાનો બંધ છે, મહારાજ ઠીક બોલે છે, સાંભળવાથી વક્તૃત્વકળા ખિલશે, વરસાદમાં ક્યાં જવું, એમ વિચારીને તો આ હજારો માણસો નથી આવ્યા ને? એમ માનીને ન આવશો યાદ રાખો તમારે તમારું જીવન

છે, જીવનમા સયમનો રગ લાવવાનો છે મહાન નેતા, પયગમ્બર વગેરે થયા છે તે સયમથી થયા છે આપણે આપણા આત્માને પરમાત્મા બનાવવાનો છે, પણ આપણો આત્મા પરમાત્મા ક્યારે બને ? નિષ્ઠાપૂર્વકનો સયમ આવે તો !

સ્થિર બનો

આજ તો વાત એ છે કે સાભળવું કોઈને નથી દરેકને પોતાના વિચારો બીજાને ઠસાવવા છે માટે જ તો આજે અળસિયાની જેમ વાદે વાદ નીકળી પડ્યા છે વાત ત્યા સુધી વધી છે કે સામો જો પોતાના વિચારો ઝીલવા-સાભળવા તૈયાર ન થાય તો હાથ ઉપાડતા પણ વિચાર ન કરે ધારાશાસ્ત્રી ન્યાયાધીશને પોતાના વિચારો જણાવે, પણ કાઈ સ્ટેજ (stage) ઉપર જઈને ? ઓચી પકડીને ? પણ હુ જાણુ છુ કે આજના વાદના હિમાયતીઓના વિચારો સ્થિર નથી ઊડા ચિંતનમાથી પ્રગટેલા નથી માત્ર પુસ્તકો વાચીને ભાડૂતી ઉછીના લીધેલા જ છે ! અને એ ભાડૂતી વિચારો પરાણે ઠસાવવાનો પ્રયત્ન થાય છે પણ તમારા વિચારો જો મૌલિક અને સુદર હોય તો જગતના ચોકમા મૂકો સુદર હશે તો એનો સ્વીકાર જરૂર થશે પણ ન સ્વીકાર થાય તો ઉશ્કેરાઈ જવાની કઈ જરૂર નથી ઊડા ઉતરીને વિચાર કરો કે મારા વિચારમ શુ દોષ છે કે લોકો સ્વીકારતા નથી પણ આ વસ્તુ ક્યારે બને ? જો મન પર સયમ હોય તો, ચિત્તની સ્થિરતા હોય તો એ વિના એટલી ધીરજ ન આવે અને સાર-અસારનો વિચાર પણ ન આવે

કાટો સ્થિર હોય તો માપ (તોલ) નીકળે, પણ કાટો હાલતો ચાલતો ચચળ હોય તો માપ ન નીકળે, તેમ ચિત્ત સ્થિર હોય તો મહાપુરુષોના વચન સાભળવામા રસ અને આસ્વાદ આવે, તેની અસર થાય, અને પોતાના વિચારમા રહેલી ત્રુટીઓ પણ જણાય, માટે ચિત્તની સ્થિરતા કેળવો અને ચિત્તની સ્થિરતા લાવવા માટે પૂર્વભૂમિકા રૂપે બ્રહ્મચર્યને બરાબર પાળો

અમ યમ ને પતન

બ્રહ્મચર્ય પળાય એટલે ભૂમિકા શુદ્ધ થાય પછી પ્રામાણિકતા વગેરે ગુણો આવી એમા પ્રતિબિંબિત થાય ભૂમિકા અશુદ્ધ હોય ત્યા સદ્ગુણોનો વાસ હોય ખરો કે? આજની સ્થિતિ તપાસો કાયમ એક ધ્યાનથી પૂજા વગેરે કરનારનુ પણ ત્યાથી બહાર નીકળ્યા પછીનુ જીવન તપાસો ચોવીશ કલાકનુ (Time table) ટાઈમ ટેબલ તપાસો દુનિયામા લગભગ બધે અપ્રામાણિક તરીકેની એની છાપ હશે! પણ પહેલાના સમયનો અમેરીકાનો એક દાખલો આપુ —

એક છાપાનો ફેરીયો દોઢસો છાપા લઈને વેચવા નીકળ્યો એને અણધાર્યુ ઘરનુ કામ આવી પડ્યુ અને ઘરે જવુ પડે તેમ હતુ હવે જો તેમ કરે તો છાપા વેચાય નહિ સમય ગયા પછી કોણ લે? એટલે એ (Table) ટેબલ ઉપર એ દોઢસો છાપા મૂકતો ગયો પાસે પૈસા માટે (Box) બોકસ પણ મૂકયો ગ્રાહકોને સૂચના માટે છાપાની કિંમત લખી, એક ચિઠ્ઠી મૂકી ગયો ઘેર જઈ કામ પતાવી આવ્યો ત્યારે તમામ છાપા ખપી ગયેલા ગ્રાહકો એ તમ [illegible]

અને બોકસમા પૈસા પણ પૂરેપૂરા નાખી ગયેલા! કેવી ભવ્ય પ્રામાણિકતા! હિંદુસ્તાનનો કોઈ ફેરિયો જો આવો અખતરો કરે તો શુ પરિણામ આવે? મારે નથી કહેવુ, તમે જ કહો છાપા તો ઠીક, પણ ટેબલ કે બોકસ પણ રહેવા દે ખરા! ત્યા સદાચારના સસ્કાર અહિથી ગયા તેઓ અનાર્ય મટી આર્ય થયા અહિથી સદાચારના સસ્કાર પનાયન થયા આપણે હજુ આર્ય મટી અનાર્ય થયા નથી, પણ આપણે પૂરજોશથી એ તરફ ધસી રહ્યા છીએ અને એ પૂરને અટકાવનાર હોય તો તે માત્ર સયમ જ છે પશ્ચિમના ભૂલવા લાયક સસ્કારોનુ આપણે અનુકરણ કર્યું, અને સ્વીકારવા લાયક ગુણોનુ અપમાન કર્યું તેનુ કેવું ભયકર પરિણામ આવ્યુ તે એક દાખલાથી તમને સમજાવુ

હિંદનો એક વિદ્યાર્થી જાપાન ભણવા ગયો ત્યા એક પુસ્તકની જરૂર પડી પુસ્તક ત્યાની એક પ્રસિદ્ધ લાયબ્રેરિમા (Library) હતુ પણ એ ઘણું કિંમતી હતુ આ વિદ્યાર્થી એ પુસ્તક લાયબ્રેરિમાથી લઈ આવ્યો અને વાચ્યુ તેમા મહત્વના ચાર ચિત્રો હતા એના મનમા હતુ કે તેવા ચિત્રો બનાવી લઈશુ, પણ બનાવવા એ અશકય લાગ્યા અને એનાથી એ ન બનાવી શકાયા મનમા થયુ કે ચિત્રના ચાર પાના તફડાવવા દે ને! ઇન્કમટેક્સ (Incometax) ખાતાને છેતરવા, નવા ચોપડા કરવા, ચોપડામા ઘાલમેલ કરવી, એ બધુ થાય છે ને! એવાઓનો જ આ પુત્ર હતો ને! એટલે એને વિચાર આવ્યો "ચૌદસો પાનાના ગ્રથમાથી ચાર પાના નફડાવવામા શુ વાધો? કોણ જુએ છે?" એણે પાના ફાડી લીધા અને ગ્રથ પાછો પુસ્તકાલયમા આપી આવ્યો પણ પાપ છુપાય?

બરબાદ ન કરો હમણા એક વર્ષને માટે, માત્ર એક જ વર્ષને માટે, તમે બીજાને સુધારવાનું માંડી વાળો અને માત્ર તમારી જાતને જ સુધારો પછી જુઓ કે પરિણામ કેવું આવે છે! All are good if we are good જાતને સુધાર્યા વિના બીજાને સુધારવા જશો તો તમે ય બગડશો ને તમારા સમાગમમા આવનારને પણ બગાડશો માટે તમે તમારા સ્થાન પર સ્થિર થાઓ નીસવામી આર્કિમીડીઝ કહેતો કે, "મને ટેકો માટે હાથમા એક દડ મળે અને ઉભા રહેવા માટે પૃથ્વી બહાર કોઇ સ્થિર સ્થાન મળે તો હુ આખા વિશ્વનુ પરિવર્તન કરી શકુ" અરે, રે, આ માણસને આખા જીવનમા એવું સ્થિર સ્થાન મળ્યુ નહિ તે માટે મને એના પર દયા આવે છે! પણ હું તમને કહું છુ કે, તમને તો એવુ સ્થિર સ્થાન આજે પણ મળી શકે તેમ છે અને તે તમારો આત્મા! આત્માના સ્થિર સ્થાન પર સયમનો દડ હાથમા લઇને, ઉભા થઈ જાઓ જાઓ, હું તમને કહુ છુ કે, સયમના આધારથી તમે આખા જગતને ફેરવી શકશો! પછી કોઇની તાકાત નથી કે તમને કોઈ હલાવી શકે કે ડોલાવી શકે! સયનો માલિક આત્મા છે ભાઇઓ! આ ગપ્પ નથી, કલ્પના નથી પણ હકીકત છે ભગવાન્ મહાવીરે સયમના દડથી જગત આખામા પરિવર્તન આણ્યુ અને મૌલિક જીવનની દૃષ્ટિ આપી! પણ આ કામ એમણે કયાર કર્યું? કેવી રીતે કર્યું? પહેલા એમણે પોતાની જાતનો કચરો દૂર કર્યો, પછી મહોલ્લાનો, પછી ગામનો, પછી દેશનો અને પછી વિશ્વનો! પણ આજે

તો પોતાની જાતનો વિચાર કર્યા વિના આતરરાષ્ટ્રિય દુનિયાનો કચરો કાઢવાની ધૂન સૌને લાગી છે એ વિશ્વનો કચરો કાઢીને પોતાના દેશમા ઘાલવો, દેશનો કચરો તાલુકામા, તાલુકાનો કચરો ગામમા, ગામનો કચરો મહોલ્લામા અને મહોલ્લાનો કચરો પોતાના ઘરમા કહો કેવી ભવ્ય વ્યૂહ–રચના! ઘરનો કચરો દરિયામા નાખવાને બદલે વિશ્વનો કચરો ઘરમા નાખનારને બાહોશ માનવા કે બેહોશ ? Charity begins at home!

વાણી નહિ, વર્તન

જાતને સુધારવા માટે ઘણું સહન કરવું પડશે, અ તરમા ડૂબકી મારવી પડશે, પોતાની સુવાળી વૃત્તિને ખસેડવી પડશે પળેપળ સાવધાન રહેવું પડશે અને ઊચામા ઊચા પ્રલોભનો ચરણોમા આવી પડે તો પણ એને ફગાવી દેવા પડશે માત્ર વાતો કરે કાઈ નહિ વળે બોલનાર તો મે ઘણા ય પ્રવચનકારોને જોયા છે, એવાઓને માટે આ વાત નથી અહિ તો જીવનમા ઉતારનાર જોઈ એ શ્રી સયાજીરાવ મહારાજાની અધ્યક્ષતામા એક ભાઈ, એક જાહેર સભામા “અહિંસા” એ વિષય પર દોઢ કલાક સુધી ઘણુ સારુ બોલ્યા એ વક્તવ્ય સાભળી સભા સ્તબ્ધ થઇ ગઈ સભા એના પ્રવચનથી પ્રભાવિત થઈ ગઈ ઉનાળાનો દિવસ હતો, વક્તાના શરીરે પસીનો પસીનો થઈ ગયો પસીનો લુવા માટે ખીસામાથી એણે રૂમાલ કાઢ્યો ત્યા રૂમાલ સાથે ખીસામા રહેલુ ઈંડુ પણ તરત ઉછળી બહાર આવ્યુ અને પડ્યુ વ્યાસપીઠ પર! શ્રી સયાજીરાવ ગાયકવાડ વિચક્ષણ

હતા એમને ઉપસહાર કરવાનો હતો એમણે કહ્યુ, " આ લાર્ડ અહિંસા પર સારુ બોલ્યા છે બોલવાની છટા અને શક્તિ સારા છે, પણ હિંદુસ્તાનની બરબાદી આવા વક્તાઓએ કરી છે! જે બોલે છે તેની સામી દિશામા જ એમનુ જીવન હોય છે!" આ સાભળી વક્તા ને સભા સૌ ઠરી ગયા મતલબ કે આવા વક્તાઓ અસર ન ઉપજાવી શકે, સ્થાયી સુવાસ ન ફેલાવી શકે જીવનમા આચાર જોઈએ, સયમ જોઈએ ઊચા ઊચા મચ પર હજારોની મેદની પાસે ત્યાગની વાણી ઉચ્ચારનાર પચાસ હજારની મોટરમા બેસી હકારી જતો હોય તો એની સ્થાયી અસર કેટલી થાય તે તમે જ સમજી શકો તેમ છો

આપણે આજના વ્યાખ્યાનમા બે વાત કરી બ્રહ્મચર્ય અને સદાચાર પૂર્વકની પ્રામાણિકતા! પ્રામાણિકતા એ પ્રસિદ્ધ છે એના પર અધિક વિવેચનની જરૂર નથી પણ બ્રહ્મચર્ય–સયમ એ માનવજીવનનો પાયો છે સયમ હશે તો પ્રામાણિકતા એની મેળે આવશે, માટે મૃત્યુને ન ઇચ્છતા હો અને અમરતાને ચાહતા હો તો ઝેરવાળા અન્નની જેમ અસયમને છોડો ને સયમને સ્વીકારો આજે કેટલા કહે છે કે " Religion is humbug ધર્મ ગપ્પ છે" પણ હુ એમને કહુ છુ કે You are humbug because you do not know what religion is! તમે ગપ્પ છો કારણ કે ધર્મ શુ છે એ તમે જાણતા નથી ધર્મ શુ છે એ જાણ્યા વિના કહેવુ કે ધર્મ જૂઠો છે એના જેવુ ગપ્પ બીજુ કયુ હોઈ શકે?

કારણ કે ધર્મ એ બીજુ કાઈ નથી પણ સયમ એ જ

ધર્મ છે સંયમપૂર્વકનો ધર્મ તો ભવ્ય છે, આદર્શ છે, સુખ-શાન્તિને દેનાર છે, દુખ-દારિદ્રયને કાપનાર છે અને જીવનમાં સુવાસને ફેલાવનાર છે!

આવા મહાન ધર્મને તમારા હૃદય-મંદિરમાં પધરાવવો હોય તો પાયાને મજબૂત કરો, ભૂમિકાને શુદ્ધ કરો

આજના વ્યાખ્યાનમાં યુરોપ કે જાપાનના કેટલાક દૃષ્ટાંતો આપ્યા છે, એ ઉપરથી તમે એમ ન માનતા કે મને ભારતવાસીઓમાં અશ્રદ્ધા છે મને તો માનવજાતમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા છે વીરની વાણી કહે છે કે એકવીશ હજાર વર્ષ સુધી ધર્મની પતાકા ભરતાદિકમાં ફરકવાની છે! એટલે માનવીના ઉજ્જ્વળ ભાવિ માટે મારી તીવ્ર ઝંખના છે એટલે જ પૂર્ણ શ્રદ્ધાથી હું કહું છું કે સંયમની જાગૃતિ એ જ સાચી જાગૃતિ છે વ્યક્તિનો, સમાજનો, દેશનો કે વિશ્વનો ઉદ્ધાર કરવો હોય તો સંયમ પહેલા જોઈશે-તો તમે અત્યારથી જ સંયમની સાધના માટે આત્માને સંયમિત કરી તમારી પવિત્ર સાધનામાં લાગી જાઓ

સંયમનો પ્રકાશ આપણા અનન્તના પંથને અજવાળો એવી ભાવનાપૂર્વક આજનું વ્યાખ્યાન પૂર્ણ કરવામાં આવે છે

માનવતાનાં સોપાન

૧

માનવભવ એ એક એવુ સ્થાન છે કે એને એકે છેડે પશુતા છે અને બીજે છેડે દેવત્વ માણસ વિવેક પૂર્વક પ્રસ્થાન કરે તો એ દેવ બને અને વિવેક ભૂલે તો પશુ! માણસ પશુતા ભણી ન લપસી જાય, એ માટે જીવનદ્રષ્ટાઓએ માનવતાના અમુક સોપાન નિશ્ચિત કર્યા છે માણસ જાગૃતિપૂર્વક એ સોપાને ચઢે તો એ સોપાનદ્વારા પ્રકાશને પામી શકે, માટે આજના પ્રવચનનો વિષય માનવતાના સોપાન રાખવામા આવ્યો છે

સોપાન એટલે પગથિયા સોપાન કોના? માનવતાના, પશુતાના નહિ પશુતાના સોપાન ન હોય, એનો તો ખાડો હોય, પતન હોય, ઉત્થાન તો માનવતાનુ હોય તો પછી એ માનવતાનુ મૂલ્યાકન કરતા તો આપણને આવડવુ જોઇએ ને? એનુ મૂલ્યાકન કરતા ન આવડે તો આ માનવભવનો ફેરો નિષ્ફળ જાય, આ ભવનો ફેરો નિષ્ફળ ન જાય અને સફળ થાય એ માટે માનવભવની નીસરણીના સોપાન ચઢવાની જરૂર છે માનવતાનુ એક પછી એક સોપાન

જે માનવી ચઢયો નથી, એવો માનવી બાહ્યદષ્ટિએ માણસ દેખાવા છતા અન્તરમા તો પશુતાનુ પ્રદર્શન જ ભરીને બેઠો હોય છે પશુતાનુ પ્રદર્શન પોતાના જીવનમા ન ભરાઈ જાય એ માટે માણસે સતત જાગૃતિપૂર્વક પોતાના જીવનનુ અને કર્તવ્યોનુ અવલોકન કરવુ જોઈએ માણસે માણસાઈના ગુણો વડે આ દુનિયાને માનવતાથી ભરેલી બનાવવાની છે, દૈત્યોની દુનિયા બનાવવાની નથી માનવ જ્યા વસતો હોય ત્યા તો હવામા પણ ફૂલની જેમ માનવતાની સુવાસ હોય, પણ આજ આપણા કમભાગ્યે જગતમા માનવતાના અશો ઓછા થઇ રહ્યા છે ભગવાન મહાવીરની અહિંસાથી ભરેલા જગતના ચિત્ર સાથે આજના વિજ્ઞાનથી ઘાતક બનેલા જગતના ચિત્રને સરખાવી જોજો ! માણસાઇના દીવા જો બળતા હશે તો આ ચિત્ર જોતા જ હૃદય ધ્રુજી ઉઠશે

જગતનુ ચિત્ર

આજના જગતનુ દશ્ય કેટલુ બિહામણુ છે? કેટલાક શ્રીમન્તો ઐહિક સુખમા જ મગ્ન બની, જીવનના ઉદાત તત્ત્વને ભૂલી બેઠા છે, સત્તાધીશો સત્તાના ઘેનમા મૂર્છિત થઈ ઉદઘાટન ક્રિયામાથી ઊંચા આવતા નથી, કેટલાક ધર્મ ગુરુઓ પોતાને માટે મઠ–મન્દિર બનાવવાની ધૂનમા જ્યા ત્યા ભમી રહ્યા છે, મધ્યમવર્ગ જીવનનિર્વાહની ચક્કીમા પિસાઈ રહ્યો છે, વિજ્ઞાનના બિહામણા સાધનો લાખો માનવીઓને મૃત્યુના મોમા ધકેલી રહ્યા છે, અશાન્તિ ડાકણની જેમ આખો કાઢી માનવી સામે ઘૂરકી રહી છે, આવા વિષમ સમયમા માનવ તાના તત્ત્વોને વિકસાવે એવા ઉપદેશની ને એ ઉપદેશને જીવનમા

इन्द्रियाणां जये शूर

જગતને જિતવું સહેલું છે, જગત પર પશુબળથી સામ્રાજ્ય ચલાવવું એ પણ સહેલું છે, પણ ઇન્દ્રિયો પર વિજય મેળવવો, ઇન્દ્રિયો પર આત્માનું સામ્રાજ્ય ચલાવવું એ કઠિન નહિ, પણ અતિ દુષ્કર છે સાચો વિજયી, તે દેશને જિતનારો નહિ, પણ ઇન્દ્રિયો અને મનને જિતનારો છે ઇન્દ્રિયો જેના કાબૂમાં નથી, મન જેના હાથમાં નથી એને વિજયી કેમ કહેવાય? એ તો પરાજિત, પરતંત્ર ગણાય માણસ માને છે કે હું ભોગોને ભોગવું છું, પણ ખરી રીતે તો ભોગો માણસને ભોગવી રહ્યા હોય છે માણસ ચા પીતો હોય છે ત્યારે ચાને અમૃત માની ગર્વથી કહે છે કે-'હું ચા પીઉં છું' પણ પચ્ચીસ વર્ષ પછી શક્તિ ક્ષીણ થતાં ખબર પડે છે કે, હું ચા નહોતો પીતો પણ ચા મને પી રહી હતી ત્યારે એને ખબર પડે છે કે ચા મારે આધીન નહોતી પણ હું ચાને આધીન હતો બીડી પીનાર પણ ઘણીવાર તાનમાં આવી કહે છે કે-અમે બીડીની મઝા માણીએ છીએ બીડી એ તો સ્વર્ગની સીડી! આવું બોલનારાઓનું વૃદ્ધાવસ્થામાં હૈયું ખવાઈ જાય છે અને આખી રાત ખૂ ખૂ કરી ઊંઘે પણ નહિ અને પાડોશીને ઊંઘવા પણ દે નહિ, ત્યારે એને ખબર પડે છે કે, બીડીની મઝા હું નહોતો માણતો પણ બીડી મારા કાળજાની મઝા માણતી હતી!

આજ સ્વતંત્રતાના નામની બાંગ પોકારનારા તો ઘણા

છે પણ સ્વતંત્રતા એ કયા પખીનું નામ છે એ તો મને સમજાવો! જીવન પર જરાય કાબૂ રાખવો નહિ ને છાતી ઠોકીને સ્વતંત્રતાની વાતો કરવી છે? તમારી આંખો અપવિત્ર રૂપ અને લાવણ્યને માટે તલસતી હોય, જીભ ભક્ષ્ય-અભક્ષ્યનો વિચાર કર્યા વિના જુદી જુદી વાનીઓ ચાખવા તલસાટ કરતી હોય, કાન ન સાભળવા લાયક વાતો અને નિન્દાઓ સાભળવા તૈયાર હોય, ચામડી અપવિત્ર ને સુવાળા સ્પર્શો માટે ઝખના કરતી હોય, મન બીજાનુ ભુડુ ચિંતવતું હોય, નાકને સુંદર સુવાસ આપવા માટે કુદરતના દીધેલા કોમળ પુષ્પોનો કચ્ચરઘાણ કઢાતો હોય, નાદિરશાહે માણસના માથા કાપી જેમ થાળલામા મઢયા, તેમ તમે પણ સુંદર ફૂલોને તોડી ફૂલદાનીમા મઢતા હો, ગરીબોથી દુર્ગંધ કહી દૂર ભાગતા હો, તો કઈ રીતે માનવું કે તમે ઇન્દ્રિયોને જિતી છે અને સ્વતંત્ર બન્યા છો?

આ તો સારુ છે કે માણસના હૈયામા સામાના વિચારોને જોવાની બારી નથી, એવી બારી હોત તો કેવું પરિણામ આવત? માણસ છપ્પન ઇંચનો ડગલો પહેરી શાહ થઈ આગળ બેસી શકે છે, તે બેસી શકત ખરો? માણસના વિચારો એ બારી દ્વારા બીજા માણસને દેખાત તો માણસ માનવ લાગત કે દાનવ? આ દષ્ટિએ તો હૈયામા વિચારો જોવાની બારી ન કરીને કુદરતે માનવ જાતની લાજ રાખી છે ને? માણસ કેવો ક્રૂર બન્યો છે એનો એક દાખલો તમને આપુ હમણા થોડા દિવસ પર હું એક ભાઈને ઘેર

સાધુ મળી આવ્યા સૈનિકોએ કહ્યુ 'મહારાજ! ચાલો, જલદી કરો, દિગ્વિજયી સિકંદર તમને યાદ કરે છે, તમારુ તો કામ થઈ ગયુ! અરે, તમારા તો ઉદ્ધાર થઈ ગયો જલદી કરો, જલદી"

તમે વિચાર કરી જુઓ, સિકંદર સતનો શુ ઉદ્ધાર કરવાનો હતો? પણ આ તો રહ્યા દામ! એ તો એમ જ માને કે સિકંદર જેને પ્રેમથી યાદ કરે તેનુ ભાગ્ય ઉઘડી ગયુ તમને પણ અહિના પ્રધાન આ રીતે બોલાવી માન-પાન આપે તો ખુશ ખુશ થઈ જાઓ ને? અને બધે કહેતા ફરો ને કે, મારે તો પ્રધાનો સાથે દોસ્તી છે! હુ આમ કરુ ને તેમ કરુ પણ આ તો રહ્યા સત એરિસ્ટોટલે જાણીને જ આવા જૈન સાધુને લાવવાની માગણી કરી છે ઘડીમા રીઝે ને ઘડીમા ખીજે તો તે સત કેમ કહેવાય? એ તો મેરુ પર્વતની જેમ અડોલ હોય મેઘ જભી વાણીમા સત કહ્યુ 'સિકદર કોણ છે, તે હુ જાણતો નથી તમે કહો છો કે, એ દિગ્વિજયી છે તો આનદની વાત છે, પણ મહાન વિજયતાને મારો એક નમ્ર પ્રશ્ન પૂછજો 'તમે દિગ્વિજય તો કર્યો પણ ઇન્દ્રિયવિજય કર્યો? ઈન્દ્રિયોનો વિજય કર્યો હોય તો તમારા ચરણોમા આવવા હુ તૈયાર છુ પણ જો માત્ર જગતને જ જિત્યુ હોય, તો હુ આવવા તૈયાર નથી.'

સિકદરને આત્મા શુ ...
એને તો વિશ્વવિજયની ધૂન લાગી
બન્યો હતો આવા ...

માટે સમય ક્યાંથી હોય? લૌકિકતાના રંગે રંગાયેલા સિકંદરને સંતે પૂછાવેલો પ્રશ્ન સાવ જ નૂતન લાગ્યો. એને તો એમ જ થયું કે, પોતાનું નામ સાંભળી ભલભલા યોદ્ધાઓ પણ ઝૂકી પડે, ત્યાં આ વળી કોણ કે જે સામે થઈ પ્રશ્ન પૂછે? ગજાઓ મળ્યા, મહારાજાઓ મળ્યા, વીર પણ મળ્યા અને ધીર પણ મળ્યા, પણ આવા પડકાર કરનાર તો હજુ સુધી કોઈ નહોતું મળ્યું. પ્રશ્ન કરનારનું કેવું સામર્થ્ય? અને આનો પ્રશ્ન? એ તો વળી સાવ જ વિચિત્ર? અને છતાં કેટલો ઊંડો, ગભીર ને હૃદયસ્પર્શી? એટલે, એ જાતે જ મુનિ પાસે પહોંચ્યો, મુનિનો પ્રેમાળ ધર્મલાભ સાંભળતાં જ એના હૃદયમાં ભાવનાનું પૂર આવ્યું.

"સંત! આપ મારી સાથે પધારો. અતિ માનથી હું આપને મારા દેશમાં લઈ જઈશ. વિજયયાત્રાના પ્રસ્થાન કાળે મારા ગુરુ ઍરિસ્ટોટલે જૈન સંતને સાથે લાવવાની માગણી કરી હતી, તો આપ પધારો. સુંદર વાહનો, ભવ્ય મહેલો, આનન્દથી ઉભરાતા ઉપવનો, હીરા, માણેક, મોતી, જે જોઈએ તે આપને માટે તૈયાર છે. માત્ર તમે મારી સાથે ચાલો."

વિજયના ગર્વથી છલકાયેલો યોદ્ધો એક પછી એક શબ્દ ઉચ્ચારવા લાગ્યો. કેટલાક શ્રીમન્તો અને સત્તાધીશો એમ જ માને કે પૈસાથી ને સત્તાથી બધું ખરીદી શકાય છે. એમાં સંતો થોડા જ બાકી રહે છે? એ લોકોની વાત શું કરવા કરીએ? તમારી જ માન્યતાનો વિચાર કરો ને? તમેય એમ જ માનો છો ને કે–ધનથી ધર્મ ને સ્વર્ગ બધું મેળવી શકીશું, માટે ધન ભેગું કરો. આહ! મોહના સામ્રાજ્યે જગત ઉપર

કેવો ઘેરો ઘાલ્યો છે? પણ અહિ તો મુનિએ પોતાનો ધર્મ મમતા યો ધન, વાહન, વેભવ, વનિતા વગેરેના સ્પર્શ પણ ન કરાય એવી શ્રમણધર્મની મર્યાદા સમજાવી, અને પોતના વર્ષક્ષેત્ર અને કાયક્ષેત્રને છોડી ત્યાં ન આવવાની મક્કમતા જણાવી પણ સિકંદર જેવુ નામ! એ એનો માને? એનો ગર્વ છછેડાયો, આજ્ઞા આગળ ધર્મ શેનો! ને મર્યાદા કેવી! ધરતીને ધ્રુજાવી નાખે એવા મત્તાવાહક શબ્દોમા સિકંદર પ્રગટ્યો "મહારાજ! ધર્મ ને મર્યાદા એ તો નિર્બળોનુ આશ્વાસન છે એ ઉપદેશ કોઈ શક્તિહીનને આપજો અત્યારે હુ મર્યાદા અને ધર્મ સાભળવા નથી આવ્યો પણ તમને લેવા આવ્યો છુ તમારે આવવુ જ પડશે મારી આજ્ઞાનો અનાદર કે પ્રતિકાર કરનાર રાજાધિરાજ પણ ધૂળમા મળી ગયા, એ તમે જાણો છો? તમે મને ના કહેશો તો તમારી શુ સ્થિતિ થશે તેનો વિચાર તમે કર્યો છે?" એનો હાથ સોનાના મૂઠવાળી ચમકતી તલવાર પર ગયો અને તેજસ્વી તલવાર મ્યાનમાથી બહાર નીકળી

ચાન્દની જેવુ શાન્ત ને મધુર સ્મિત કરી આત્મશ્રદ્ધાથી ઝળહળતા શબ્દોમા મુનિએ કહ્યુ "સિકંદર! દિગ્વિજયી સિકંદર! જરા શાન્ત થાઓ આ સમરાંગણ નથી, પણ સમતાંગણ છે! અને તલવાર તો રાજન્! શરીર ને છેદે, પણ તારી સામે તો આત્મા છે આત્મા શસ્ત્રોથી છેદાતો નથી, પાણીથી ભીંજાતો નથી, પવનથી સુકાતો નથી ને પ્રચંડ અગ્નિની જ્વાળાઓથી [illegible] નથી આ મા તો અમર છે [illegible] મે એ [illegible] જન! શાશ્વત [illegible] શાશ્વત [illegible]?"

જીવનમાં કદી નહિ સાંભળેલી સંતની અજેયવાણી સાંભળતા સિકંદરનું હૃદય આત્માની અલૌકિક દુનિયામાં વિહરવા લાગ્યું આત્માની પ્રચંડ શક્તિનું ભાન એને થવા લાગ્યું મૃત્યુના ગુરુ જેવા આ સંતના શબ્દો સાંભળતા, એના હાથમાંથી તલવાર સરી ગઈ સમરાંગણમાં મોરચા પર એણે મરણિયા થઈ ઘૂમતા લાખો વીર યોદ્ધા જોયા હતા, પણ મૃત્યુના મંડપમાં પણ આ સંતના મુખ ઉપર અમરતાની જે કાન્તિ ઉપસી આવી તે તો સાવ જ અલૌકિક હતી આની સાથે જાણે કોઈનીય સરખામણી ન થાય!

આ શબ્દો ગંભીરતાથી વિચારવા જેવા છે આવા મરણોપસર્ગના વિષમ સમયે પણ મુનિ કેવો નિર્ભય ઉપદેશ આપે છે? કારણ કે એમણે ઇન્દ્રિયોના વિષયોને જિતી, આત્મ સ્વરૂપ જાણ્યું છે ઇન્દ્રિયોના વિજયતાને મરણ ધ્રૂજાવી શકતું નથી, એથી તો મરણ પોતે જ ધ્રૂજે છે મરણનો ભય વધ્યો છે, મરવાનું નામ સાંભળી માણસ કંપે છે, કારણ કે અમરતાની વાત ભૂલાણી અને કાયાની માયા વધી કાયાના મમતાએ માણસને પામર બનાવ્યો છે, સત્ત્વહીન બનાવ્યો છે અને હિંસક ભાવનાથી તરબોળ બનાવ્યો છે જેણે અમરતાના ગીત ગાયા છે, એ તો વિષમ વિપત્તિમાં પણ નિર્ભય ને વાત્સલ્યભર્યો હોય ચંડકૌશિક નાગ જ્યારે ચારે બાજુ પોતાની વિષદૃષ્ટિ ફેંકતો હતો ને પ્રાણીઓનો સંહાર કરતો હતો ત્યારે પ્રેમદૃષ્ટિ લઈ પ્રભુ મહાવીર ત્યાં પહોંચ્યા એમને જોતાં જ વિષધર ધસી આવ્યો ફૂંફાડો મારી, પ્રભુના ચરણે જોરથી ડંખ મારી દૂર ભાગ્યો એના મનમાં એમ જ હતું

કે, હમણા મારા કાતિલ ઝેરથી મૂર્છિત થઈ આ માણસ માન પર ગબડશે પણ ત્યા તો પ્રભુએ એમની અમીભરી પ્રેમદૃષ્ટિ એ વિષધર પર વર્ષાવી અને બોલ્યા "ઓ ચડકૌશિક ! જાગ, સમજ ! બુઝ ! તુ કોણ હતો તેનો તો તુ વિચાર કર તુ તો એક વખત પવિત્ર સાધુ હતો, પણ ક્રોધ કરવાથી, અને પ્રેમની દૃષ્ટિ ખોવાથી તુ મરીને નાગ થયો મૈત્રીની દૃષ્ટિ ખોઈને ઝેરી દૃષ્ટિ કેળવી, એટલે તુ સત મટી સપ થયો ! " ભ૦ મહાવીરની પ્રેમના પ્રકાશથી ભરેલી અમરવાણી સાભળી સપને પણ આત્મભાન થયુ એણે ઝેરને વમી અમૃતનો માર્ગ લીધો, સર્વ સમર્પણ કરી, અનશન સ્વીકારી, અમરત્વને પામ્યો

આહ ! પ્રેમનો કેવો પ્રભાવ ! પ્રેમના સામ્રાજ્યમા કોઈ વૈરી નથી, કોઈ ઝેરી નથી, કોઈ અધમ નથી, કોઈ ઉત્તમ નથી કોઈ ઉચ્ચ નથી કોઈ નીચ નથી ! ત્યા તો કેવળ નિર્ભયતા અને વાત્સલ્યનો પ્રકાશ વિલસે છે !

મુનિએ કહ્યુ સિકદર ! માનવી મૃત્યુથી ગભરાય છે કારણ કે એણે ઇન્દ્રિયવિજય કર્યો નથી જો એણે ઇન્દ્રિયોને જિતી જ હોય તો તો એ એમ જ કહે —

> અનન્તના પ્રવેશ દ્વારે મૃત્યુ તો પરિચારિકા,
> જે જીર્ણ વસ્ત્રો પરિહરીને નવીનને પરિધાવતી
> એ મૃત્યુથી હે માનવી ! તુ કા ડરે ? તુ શા ડરે ?

મૃત્યુ આવે તો આવવા દો એ નવા નવા વસ્ત્રો પહેરાવવા સેવિકા છે એને જોઈ ગભરાઓ છો શા

માટે? પણ આ સુદરી તેને જ નવા ને સુદર વસ્ત્રો પહેરાવે છે કે જેણે જીવનમા કઇક સારા કાર્યો કર્યા હોય, જેણે નયમ પાળ્યો હોય, પ્રેમની હુવા ફેલાવી હોય, વાત્સલ્યનો પ્રકાશ પાથર્યો હોય એવો માણસ તો મૃત્યુ કુમારિકાને જોતા આનન્દ પામવાનો પણ જેણે ઇન્દ્રિયોને જિતી નથી, વેર-ઝેરનો દાવાનળ પ્રગટ યો છે, એવો માણસ તો મૃત્યુનુ નામ સાભળતા જ કંપી જવાનો—ધ્રુજી ઉઠવાનો! તમે મરણથી ગભરાઓ છો કે નિર્ભય છો? જો ગભરાતા હો તો એ ભયનુ કારણ શોધી કાઢો સુકૃત્યોનો અભાવ અને ઇન્દ્રિયગણની સ્વચ્છન્દતા તો મૃત્યુના ભયનુ કારણ નથી ને? એ સિવાય બીજુ શુ હોઇ શકે?

સતના આ પ્રભાવશાળી વીર વચનો સાભળી, સિકદર એમના ચરણોમા ઢળી પડયો એણે કહ્યુ "હવે મને સમજાય છે કે મારા ગુરુએ જૈન સાધુની માગણી કેમ કરી હતી! મારા અભિમાનને ગાળવા જ એમણે આ ભલામણ કરી હતી આત્મા માટે દેહને તુચ્છ કરનારા વીરો પણ આ વિશ્વમા છે—એમ આપના દર્શન પહેલા મને કોઇએ કહ્યુ હોત તો હુ ન માનત પણ આજ આપના દર્શનથી તો એ સત્યની મને ખાત્રી થઇ છે આપના મિલનથી મને સમજાયુ કે જગતને જિતનાર કરતા પણ ઇન્દ્રિયોને જિતનાર મહાન્ છે—મહાવીર છે! ધીર ને વીર તે જ કહેવાય કે, જે વાસનાનો ગુલામ નહિ, પણ જે સતોષનો સતાન છે આપ મને કઇક એવો સદેશ આપો જે લઇ હુ મારી માભોમ તરફ જાઉં અને એ અમર સદેશ મારા જીવનમા ઉતારી, એ દિવ્ય સદેશ મારા દેશ બાન્ધવાઓને પહોચાડુ! "

કેવું, ત્યાગનો પ્રભાવ મોટો છે? સિકંદર જેવો ઘમંડી પણ ત્યાગ આગળ ઝૂકી પડ્યો. વિશ્વની એવી કોઈ તાકાત નથી, જે ત્યાગ સામે પણ ન ઝૂકે! સૂર્યના ઉદય થતાં જેમ અંધકારના ડુંગર પણ ઓગળી જાય, તેમ ત્યાગનો મહિમા જાગતાં, ભોગીઓ એની આગળ ઓગળી જાય! અને તેથી જ કોઈનેય નહિ નમનારા અક્કડ સિકંદર નમ્ર બની સંતના ચરણમાં ઢળી પડ્યો. એના આત્માના દ્વાર ઉઘડી ગયા અને ઉપદેશ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય બન્યો. તમારે પણ ઉપદેશ સાંભળવા માટે આવી નમ્રતા અને જિજ્ઞાસા કેળવવી જોઈએ ને? નમ્રતા અને જિજ્ઞાસા વિનાના શ્રોતાને ઉપદેશ સંભળાવવો એ તો ઊંધા ઘડા પર પાણી રેડવા જેવું છે. એથી બન્નેને નુકશાન. પાણી નિરર્થક જાય ને ઘડો ખાલીને ખાલી રહે. જો કે આ તો વીતરાગવાણી છે, નહિતર વક્તાને તો એકાન્તે લાભ છે જ. એ તો એકાંત નિર્જરા જ કરતો હોય. પણ સાધારણતઃ વ્યાખ્યાનમાં પણ સભા નિરીક્ષણ તો કરવું જ રહ્યું કે—આમાં કોની કેવી પાત્રતા છે? પાત્રતાનો પ્રભાવ કોઈ અજબ છે. પાણી એકનું એક જ છે. પણ પાત્રના ભેદથી પરિણામ જુદું આવે છે. સ્વાતિ નક્ષત્રનું પાણી છીપમાં પડે તો મોતી થાય, ફળદ્રુપ ભૂમિમાં પડે તો સારું અનાજ થાય, ને સર્પના મોંમાં પડે તો ઝેર થાય.

पात्रापात्र विवेकोऽस्ति, धेनुपन्नगयोरिव ।
तृणात् संजायते क्षीरं क्षीरात् संजायते विषम् ॥

પાત્રનું કેટલું અંતર છે તે બતાવવા માટે આ ઉપમા છે. ગાયને તૃણ-ઘાસ ખવડાવો

તો ય તેનુ દૂધ થાય અને સાપને દૂધ પાઓ તો ય તેનુ હળાહળ ઝેર થાય! પાત્રનો કેવો પ્રભાવ!

મુનિએ પણ સિકંદરમા હવે નમ્રતા અને જિજ્ઞાસાદ્વાર પારખતા જોઇ, અને કહ્યુ "તમે જે આપી ન શકો તે તમારે લેવુ નહિ!" મુનિનુ આ રહસ્યપૂર્ણ વાક્ય એમને ન સમજાયુ, એટલે સિકંદરે કહ્યુ "હુ આ મહાવાક્યનો અર્થ સમજી શક્યો નથી એટલે કૃપા કરી આપ મને વિસ્તારથી સમજાવો"

કરુણાપૂર્ણ સતે કહ્યુ—રાજન! કોઇનુ લૂટેલુ ધન તમે એને પાછુ આપી શકો છો, કોઇનુ ઝૂટવેલુ રાજ્ય પણ તમે પાછુ અર્પી શકો છો, પણ કોઇના લીધેલા પ્રાણ તમે આપી શકો ખરા? જે પ્રાણ દેવાના અધિકાર તમને નથી તે પ્રાણ તમને લેવાનો અધિકાર પણ નથી માનવ બધી વસ્તુઓ આપી શકે છે, પણ એ જીવન કોઇને ય આપી શકતો નથી તો પછી બીજાના જીવન યુદ્ધના પડદા નીચે લેવાનો હક્ક તમને કોણે આપ્યો?" સતના આ વચનો સાભળી એ નાચી ઉઠયો યુદ્ધવિરામ અને અહિંસાનો મહામત્ર એને આ વચનોમા દેખાયો અને અહિંસક જીવન જીવવાની પ્રતિજ્ઞા લઇ મુનિને પ્રેમ અને બહુમાનથી નમન કરી એ પોતાના દેશ ભણી ઉપડયો!

એરિસ્ટોટલે સિકંદરને પૂછ્યુ "કેમ મે મગાવેલી વસ્તુ લાવ્યા? ન લાવી શક્યા ને? ભાઇ! મારે એ સતને અહિં લાવવા નહોતા, પણ મારે તો તમારુ ઘેન ઉતારવુ

હતુ સત્તા ને શ્રીમન્તાઇથી જગતની બીજી કોઇ પણ વસ્તુ ખરીદી શકાતી હોય તો પણ, ત્યાગ તો નથી જ ખરીદી શકાતો સત્તા ને શ્રીમન્તાઇ આગળ બીજી કોઇ પણ વસ્તુ પીગળી શકે પણ, ત્યાગ જ એક ઉન્નતને અણનમ રહી શક છે સવ વસ્તુને ભય છે પણ ત્યાગ જ એક અભય છે એરિસ્ટોટલની આ વાત સાભળી સિકદર એમને પગે પડ્યો

*

વાચાની મર્યાદા

મિત્રો ! બોલતા આવડે તો જરૂર બોલજો જગતને નૂતન સદેશ આપવા જેવો તમારી પાસે છે, એમ તમારા આત્માને લાગે તો ન બોલતા હો તો પણ બોલજો પણ તમારા બોલવાથી માત્ર જગતમા ... ા જ ઊભા થવાના હોય, તો બોલતા હો તો ... ણ ન બોલશો આવી માનવ જાતનુ હિત કદાચ તમારા હાથે નહિ થાય તો પણ અહિત તો નહિ જ થાય

ચિત્રભાનુ

માનવતાનાં સોપાન

૨

धम चरति पण्डित

સત અને સિકંદરના આ પ્રસંગ દ્વારા ઇન્દ્રિયોને જિતે તે શૂર, આ વાત આપણે વિચારી ગયા હવે આવે છે પંડિત પંડિત કોણ? શાસ્ત્ર ભણે, શ્લોકો પોપટની જેમ બોલી જાય ક ભડભડ સંસ્કૃત બોલવા માંડે એટલા માત્રથી તે પંડિત ન કહેવાય પંડિત તે જ કહેવાય કે જે ધર્મને વિવેક પૂર્વક આચરતો હોય, પોતાની ફરજ જે સમજતો હોય, અને અત્યારે પોતાનુ પ્રાપ્ત કર્તવ્ય શુ છે એનો વિચાર કરી, અયોગ્યને છોડી, યોગ્યનો આદર કરતા હોય, તે પંડિત કહેવાય આવો પંડિત આ દુનિયાના બોજમા સાચે ખરો? એ વિલાસના સાધનો મેળવી નાચે ખરો? એ જગતની સંપતિમા સાચ એમ તમે માનો છો? ત્યારે સાચો પંડિત આ દુનિયાને શુ માને? કહો જોઇએ? સાચો પંડિત આ દુનિયાને એક વિશાળ મુસાફરખાનુ માને સા મુસાફરખાનામા રોજ લાખો આવે છે, અને લાખો જાય છે માણસ માને છે હુ - કિ હુ એ હુ-પદના ઘમંડમા ડોલનારા પણ ધૂળમા મળી ગયા જેઓ એક ટૂંક માગી જ રાતની ગણ કરી શકતા હતા,

એમની રાખ આજે શોધીયે જડતી નથી જાતના ગમે એવા સત્તાધીશ કે ધનવાન માણસને પણ આ જગતમાંથી જવાનું એ તો નક્કી છે ને?

માણસ મોંગો છે માટે કંઇ મૃત્યુ એની વાટ જોઈને ઉભુ રહેવાનું નથી મૃત્યુની ગાડી તો રાતદિવસ ચાલી જ જાય છે અને જે એના ઝપાટાના આવે, તને ઉપાડતી જ જાય છ જગતની ગાડી તો મોંઘા માણસની શરમને લીધે કદાચ થભાવી શકાય, પણ આ મૃત્યુની ગાડીને ગમે એવો સત્તાધીશ પણ થભાવી શકે એમ તમને લાગે છે? શું તમારો પૈસો મૃત્યુની ગાડીને એક સેકન્ડ (Second) પણ નહિ રોકી શકે? એમ માથુ ડોલાવે નહિ ચાલે જરા સ્પષ્ટ શબ્દોમા કરો તો આ સામાન્ય માણસોને પણ ખબર પડે કે આ શેઠ આટલા શ્રીમંત હોવા છતા પણ કહે છે કે, અમારો પૈસો ને અમારી માલ મિલ્કત અમને બચાવશે તો નહિ, પણ એનો સદુપયોગ ન થયો તો અમને ખેંચીને નર્કમા લઇ જશે કેમ આ વાત ખરી છે ને? 'જી' વાહ, ખૂબ ગમ્યો આમ જોરથી બોલો તો આ માનવ મેદની પણ સાભળી શકે સુખી માણસોએ તો વળી આ વાત ઉપર ખૂબ વિચાર કરવો જોઇએ કે સસાર એ મુસાફરખાનુ છે અહિ ગમે એટલુ ભેગુ કરીશુ તોય છોડયા વિના છૂટકો નથી હુ આ વૈભવને નહી છોડુ તો એ મને છોડશે હસતા હસતા નહિ ત્યજુ તો રડતા રડતા ત્યજવુ પડશે બાપડા થઇને છોડવા કરતા બહાદૂર થઇને છોડો ને! કે જેથી લોકો પણ તમારી પાછળ એમ કહે કે—ખરા ભડનો

દીકરો નીકળ્યો ભોગોએ એને નથી છોડયો પણ એણે ભોગોને લાત મારી ધન્ય છે આના ડહાપણને! સંસારમાં રહ્યો પણ એમાં ફસાયો નહિ ધન મળ્યું પણ એમાં મુંઝાયો નહિ સંસારને મુસાફરખાનું માની નીકળી ગયો!

રઘુકુલનો ત્યાગ

શ્રી રામના વનવાસની વાત તો જગપ્રસિદ્ધ છે ને? રામાયણનો એ કરુણ છતાં મોહામણો પ્રસંગ વિચારવા જેવો છે આખી અયોધ્યામાં આનન્દની હવા જામી છે શ્રી રામચંદ્રજીના રાજ્યાભિષેકની તૈયારી ઘણા જ ઉત્સાહપૂર્વક પૌરજનો કરી રહ્યા છે આ ઉત્સવ એકના રાજાનો નહિ, પણ પ્રજાનો પણ ખરો કારણ કે આવા ભલા રાજાના રાજ્યાભિષેકથી પ્રજાને શાન્તિ ને સુખ મળવાના છે એટલે આજની જેમ કેવળ રાજ્યને જ અર્થે એ ઉત્સવો નહોતા થતા, પણ પ્રજાના તન-મન અને ધન પણ એમાં મળતા એટલે એ ઉત્સવનો આનન્દ કાંઈ ઓર જ આવતો! આ સમયે શ્રીરામ શૃંગારગૃહમાં વસ્ત્રાલંકાર પહેરી રહ્યા છે હાથમાં હીરાથી જડેલો મુગટ લેતા એ વિચાર કરે છે કે—આ મુગટના ભારને વહન કરવા હું સમર્થ છું ખરો? આજ હું નાગરિક છું, આવતી કાલે હું રાજા થઈશ અને આખી અયોધ્યાની જવાબદારીનો બોજો મારા શિરે આવશે તો આ વિરાટ જવાબદારીના ભારને ઉપાડવા હું સમર્થ છું ખરો? રાજ્યાભિષેકના આનંદ ભર્યા પ્રસંગે, ગંભીર બની, શ્રીરામ વિચાર કરે છે આવા પ્રસંગે પોતાની જવાબદારી ને લાયકાતનો વિચાર કરનારા

કેટલા? આજકાલ પોતાની લાયકાતનો વિચાર કર્યા વિના સત્તાની પડાપડી માટે જે દોડાદોડ કરે છે, એનુ જ આ ક્લેશમય પરિણામ છે સૌને સત્તા જોઈએ છે, શક્તિનો કે સંયમનો વિચાર કોઈનેય કરવો નથી જ્યા સત્તાની જ ભૂખ જાગે ત્યા કેવુ કરુણ પરિણામ આવે, તેનો જ અહિ વિચાર કરવાનો છે જે સમયે શ્રીરામ પોતાના કર્તવ્યની વિચારણા કરી રહ્યા છે, તે જ સમયે કૈકેયી પોતાના તુચ્છ સ્વાર્થનો વિચાર કરે છે શ્રી દશરથજી પણ આજે આનંદમા છે, પોતાના લાયક પુત્રનો રાજ્યાભિષેક થવાનો છે પોતે આજ દિવસ સુધી ઉપાડેલી રાજ્ય ધૂરા પોતાના યોગ્ય ઉત્તરાધિકારીને ખાંધે મુકાય છે, એની ખુશાલીમા એ મનમા મલકાય છે, પોતે મુક્ત બને છે અને યોગ્યના હાથમા રાજ્યનો દોર સોંપાય છે રાજ્યની દૃષ્ટિએ જીવનનો આ છેલ્લો પ્રસંગ શાન્તિથી પતી જાય તો પોતે હવે જીવનના ઉત્તરાર્ધમા કંઈક આત્મસાધના કરી શકે, એમ એ માને છે એટલે જ એ સુંદર વસ્ત્ર પહેરી મહેલમાથી બહાર નીકળવા જાય છે ત્યા બારણામા જ કૈકયી આવી ઊભા રહ્યા આ ચતુર સ્ત્રીએ આજે નોખો શણગાર સજ્યા છે માણસને મસ્ત બનાવી દે એવો એનો શણગાર છે સ્વાર્થની મદિરાથી એની મસ્ત આંખો ઘૂમી રહી છે આકર્ષણ વૃદ્ધ ઉપર પણ શુ કામ કરે છે તે તમે વિચારી જોજો જ્ઞાનીઓ કહે છે કે, પ્રલોભનકારી પદાર્થોથી દૂર રહો એનો મારકણો સ્વભાવ જતો નથી, ઝેર તે ઝેર છે તે વૃદ્ધનેય મારે ને જુવાનનેય મારે, ભણેલાનેય મારે અને અભણનેય મારે જે ખાય તે મરે! ઘણા કહે છે ને કે

અમે તો હવે વૃદ્ધ થયા, ઘરડા થયા, અમારી ઈન્દ્રિઓ શિથિલ થઈ હવે અમને વિષયની ભૂખ ન જાગે અમે તો હવે અનાસક્ત છીએ—પણ હું કહું છું કે, જવા દો એ દભને! તમે કેવા અનાસક્ત છો તે જ્ઞાનીઓ અને માનસશાસ્ત્રીઓથી અજાણ્યુ નથી પાચ ઈન્દ્રિયોના ત્રેવીશ વિષયો અને બાવન વિકારોમા મગ્ન રહેવુ અને પાછી અનાસક્તિની વાતો કરવી!

કેટલાક વૃદ્ધો માટે તો કહેવાય છે કે શારીરિક શિથિલતાને લીધે બાહ્ય દૃષ્ટિએ શાન્ત દેખાતા હોય પણ સીનેમામા કે નાટકમા જાય એટલે નટીઓને જોઈ વેતવેત ઊચા થઈ જાય! જોઈ ને આ બુઢાઓની અનાસક્તિ! વૃદ્ધ થવા છતા વાસના ન જાય તો એ આખા કુળને કુમાર્ગે લઈ જાય જેમ વાળ ધોળા થતા જાય તેમ તેમ હૈયુ પણ ધોળુ થવુ જોઈએ

શ્રી દશરથજી ઉપદેશ સાભળ્યા પછી વિરાગી બન્યા છે એમણે પોતાના હૈયાને હવે કબજે કર્યુ છે એટલે એ વિચાર કરતા આવે છે કે—હવે રાજ્યનો ભાર ઉતારી હુ હળવો બનુ ને સયમની સાધના કરુ—એ જ પ્રસગે ગારણામા જ ઉભેલા કૈકયીને જોઈ એમણે પૂછ્યુ ‘કા બારણામા કેમ? આજે તમે ઉદાસ કા જણાઓ છો? આજ તો આનન્દનો દિવસ છે, જે જોઈએ તે માગો આજે કઈ જ મોઘુ નથી’ ત્યારે કૈકયીએ કહ્યુ ‘શુ માગુ? સાર બીજુ માગવાનુ શુ હોય? તમારી જેમ મારો ભરત પણ ત્યાગના રગે રગાણો છે મારા હાથમાથી તો પતિ ને પુત્ર બને જાય છે એટલે પુત્રને રોકવાનો માર્ગ એક છે રામને બદલે ભરતનો રાજ્યાભિષેક કરો, અને તમે

લગ્ન કાળે આપેલું વચન પાળો એ જ પ્રાર્થના"–કૈકયીના આ વચનો સાંભળતા શ્રી દશરથજીને પોતાની છાતી પર મોટી શિલા પડી હોય એવો કારમો આઘાત થયો આનંદ ઉડી ગયો ચોટી શીરું ગયું એકદમ મૂર્ચ્છા આવી ને ધરતી પર ઢળતા કહ્યું "તથાસ્તુ" મોહનું સામ્રાજ્ય કાંઈ અજબ છે મોહ એ વૈરાગ્ય વાસિત હૈયાઓના બંધને પણ તોડી નાખે છે નાવિક સાવધાન ન રહે તો કિનારે આવેલી નૌકાને પણ મોહના મારકણા વાયરા મધ દરિયે ખેંચી જાય!

શ્રી દશરથજીની મૂર્ચ્છાના દુઃખદ સમાચાર અન્તઃપુરના માણસે શ્રી રામચન્દ્રજીને આપ્યા આ સમાચાર સાંભળતાં વિનયી શ્રીરામ સ્તબ્ધ બની ગયા આ વખતે શ્રી રામચન્દ્રજીને એક જ વિચાર આવ્યો મારું કર્તવ્ય શું ? મારો ધર્મ શું ? પુત્ર તરીકેની મારી ફરજ શું ? પિતાજીની ઈચ્છા એ જ મારી ઈચ્છા પિતાજીના વચનનું પાલન કરવું એ જ સુપુત્રનો ધર્મ ! પિતાના વચનનો ભંગ કરે તે પુત્ર નહિ પણ પથ્થર! એ સપૂત નહિ પણ કપૂત! પરિસ્થિતિ ભયો આ દીર્ઘ વિચાર કરી, એમણે તેજથી ઝગારા મારતા રત્નમુકુટ માથામાંથી નીચે મૂકયો અને વિચાર કર્યો કે–"હું જ્યાંસુધી અયોધ્યામાં રહું, ત્યાંસુધી શ્રી ભરતનો રાજ્યાભિષેક થાય નહિ, અને એ રાજ્યને સ્વીકારે પણ નહિ અને એ રાજ્ય ન સ્વીકારે તો પિતાજીના વચનનું પાલન કઈ રીતે થાય? અને વચનભંગ જેવું બીજું પાપ કયું ? વચનભંગ જેવો બીજો ભયંકર દ્રોહ કયો? એ વચન ભંગના પાપમાં હું નિમિત્ત બનું ? એ કદી ન બને

બમ, ત્યારે રાજ્ય છોડી વનમા જાઉ અને ભરતનો માર્ગ નિષ્કટક બનાવુ પિતાજીની પ્રતિજ્ઞા અખડ રહો ”

કરુણાર્દ્ર વીર માતા શ્રી કૌશલ્યાજીના પવિત્ર આશીર્વાદ લઈ શ્રી રામચદ્રજી ચાલી નીકળ્યા આગળ શ્રી રામ, પાછળ પુણ્યવતી શ્રી સીતાજી અને એની પાછળ શ્રી લક્ષ્મણજી—આ ત્રિમૂર્તિને જગલની વાટે જતી જોઈ અયોધ્યાના નરનારીઓ રુદન કરવા લાગ્યા આખોમાથી આસુની ધારા વહેવા લાગી આનન્દભર્યાં સૂરને છેડતી શરણાઈઓ બધ પડી શોકનુ વાતાવરણ જામતુ ગયુ પ્રજાના હૃદયના બધને તોડી નાખે એવી વિયોગની વાસળી વાગવા લાગી પ્રજા શ્રી રામની પાછળ ચાલી નીકળી ત્યારે શ્રી રામે સૌને પ્રેમથી સમજાવીને પાછા વાળ્યા અને એ વન ભણી ચાલી નીકળ્યા

ધર્મ કોણ આચરી શકે? પડિત હોય તે! પડિત ધર્મનો-કર્તવ્યનો વિચાર કરે છે, જ્યારે મૂર્ખ હક્કની માથાકૂટ કરે છે શુ શ્રી રામ ધારત તો રાજ્યના માલિક ન બની શકત? એ આજના લોકોની જેમ કહેત કે “ચાલો ચુટણી કરો મતદાન કરાવો બહુમત કોને મળે છે? મને કે ભરતને? મે પ્રજાનો પ્રેમ કેટલો સપાદન કર્યો છે એની મારે કસોટી કરવી છે ” એમ કહી શ્રી રામે ચુટણી જગમા ઝપલાવ્યુ હોત તો? તો શુ? આજ ચુટણીવાળાઓ અત્યે જે નજરથી પ્રજા જુએ છે એ જ નજરથી શ્રી રામને પણ જોત! બીજી એક વાત વિચારો શુ શ્રી રામ એમ ન કહી શકત કે—“આ ડોસાની બુદ્ધિ તો હવે ભ્રષ્ટ થઈ છે એણે શુ કરવા બીજી પત્ની કરી? અને

શુ કરવા આવુ નગર વિચાર્યુ વચન આપ્યુ ? એણે આપ્યુ છે તે એ જાણે મારા હકના ત્યાગને ભ તને આપનાર એ કોણુ ? એ બૂઢાના વચનને પાળવા કઇ હુ બધાયો નથી" આવી દલીલ કરી હોત તો ? પણ એ જમાનામા આજના જેવા સ્વાર્થી વકીલો નહોતા, એ જમાનામા આજના જેટલી હકની મારા-મારી નહોતી સૌને પોતાના ધર્મની પડી હતી સૌને પોતાનુ કર્તવ્ય યાદ આવતુ એટલે શ્રી રામચદ્ર તો એક જ વાત સમજતા હતા કે ત્યાગ કરવો એ મારો ધર્મ છે પિતાના વચનને અભગ રાખવુ એ મારુ કર્તવ્ય છે અને એની જ અસર શ્રી સીતાજી પર પણ પડી, અને એટલે જ એમણે પણ પોતાના પતિના કાન ન ભભેર્યા અને એમણે વિચાર્યુ પતિને પગલે ચાલી નીકળવુ એ સતીનો ધર્મ ! પતિના સુખે સુખી ને પતિના દુઃખે જે દુઃખી થાય તે સતી ! સતી તરીકે મારે અત્યાર બીજુ કઈ જ કરવાનુ ન હોય પતિનો માર્ગ એ જ મારો માર્ગ !

શ્રી લક્ષ્મણજીને થયુ વડિલ ભાઈ વનમાં જાય ને હુ અહિં પડયો રહુ ? એ ઘોર અરણ્યમા ભાઈ-ભાભીની સેવાનો લાભ લેવાનો અપૂર્વ અવસર ફરી નહિ મળે ! ગુણિયલ ભાઈનો વિયોગ કેમ વેઠાય ? અને શ્રી લક્ષ્મણજી પણ ચાલી નીકળ્યા જોયુ ? સૌએ પોતપોતાનો ધર્મ બજાવ્યો તમે તમારી દુકાન આ રીતે ભાઈને આપી ચાલી નીકળો તો તમને તમારી પત્ની શુ કહે ? તમારે ઘેર પત્ની તો હશે ને ? જો કે તમારા સ્વભાવ જોતા તમે કઈ આવુ અર્પણ કરો એમ લાગતુ નથી છતા પણ ધારો કે આ

ઉપદેશ સાંભળ્યા પછી તમે કંઈક એવું અપણ કરી બેસો તો એ સમાચાર સાંભળી તમારી સ્ત્રી પ્રસન્ન થાય કે થયેલા રોટલા પણ ચુલામાં ફેંકી મોઢું ચઢાવી બેસી જાય ? આ પ્રસંગ આવે છે ત્યારે સૌએ પોતાના ઘરની સ્થિતિ પણ વિચારવી તો જોઈ ને ?

શ્રી ભરતજી માતાજીને પ્રણામ કરવા જાય છે પુત્રને આશીર્વાદ આપતા કૈકયીએ આનન્દથી કહ્યુ વત્સ ! તારી માતા તારા હિતની કેટલી ચિન્તા કરે છે ! આજની વાત સાંભળતા તું હર્ષથી નાચી ઉઠવાનો ! આજ મે મારા વરદાનની માગણી તારા પિતા પાસે કરી લીધી છે હવે રાજ્યાભિષેક રામનો નહિ, પણ તારો થવાનો"

શ્રી ભરતે કહ્યુ "મા, મા ! તુ આ શુ બોલે છે ? ઇક્ષ્વાકુકુળમાં આ સ્વાર્થાન્ધતા ! તને હજુ મારામાં અને શ્રી રામમા ભેદ લાગે છે ? મા, હું માનતો હતો કે તુ મારી કલ્યાણકારી માતા છે, પણ આ જ મે જાણ્યુ કે તુ માતાના વેષમા પૂર્વનુ વૈર લેવા આવેલ કોઈ વેરણ છે ! આહ ! આ ઉત્તમ કુળમાં સ્વાર્થ અને સત્તાની દુર્ગન્ધ ! મા, તુ તારો ધર્મ ચૂકી ! સ્વાર્થમાં અન્ધ બની, તે મારા જીવનમા ઝેર રેડવા પ્રયત્ન કર્યો ! ધિક્કાર હો આ સ્વાર્થાન્ધતાને !" આટલું કહેતા કહેતા તો એ મૂર્ચ્છા પામ્યા દાસદાસીઓ દોડી આવ્યા ચંદનનું વિલેપન અને ગુલાબજળનુ સિંચન એમના પર કરવા લાગ્યા.

આ પ્રસંગ આવે છે ત્યારે, આપણા હૈયાને પણ તપાસવાની જરૂર છે આવા સુખદ સમાચાર આજની કોઈ

માતાએ આજના કોઈ યુવાનને આપ્યા હોય તો યુવાન શુ કહે ? આવી વાત સાભળી માતાને ઠપકો દેવાની વાત તો દૂર રહી, પણ સાભળીને નાચવા જ માડે ને ? "હે અયોધ્યાનુ રાજ્ય મને મળશે ?" આમ બોલતા જ એની ડાગળી ચસકી જાય ને ? રાજ્યાભિષેકની વાત દૂર રહે અને ગાડાઓના દવાખાના ભેગા કરવાની ધમાલમા ઉતરવુ પડે ને ? કારણુ કે આજે સૌને સત્તાની લાલસા જાગી છે ! અન્યનુ પડાવીને ભોગવવાની લાલસાવાળાને પહેલા તો મળે નહિ, અને કદાચ મળે તો ટકે નહિ, અને ટકે તો ભોગવી શકે નહિ !

આજ જગતમા જોશો તો થોડીશી સપત્તિ માટે સગાભાઈઓ કોર્ટે ચઢે છે, વર્ષો સુધી લડે છે, વકીલો, સોલિસીટરો અને બેરીસ્ટરોના ઘર ભરે છે પોતે ફના થઈ જાય પણ નમતુ જરાય ન આપે ! આનુ કારણ એ જ કે સૌ પોતપોતાનો ધર્મ ભૂલ્યા છે ધર્મને આચરે તે પડિત અને ધર્મને ચૂકે તે મૂર્ખ

શુ ભરતને ભાષાનુ નાટક ભજવતા નહોતુ આવડતુ ? એ પ્રજાને એમ ન કહી શકત કે, "પ્રજાજનો ! હુ શ્રી રામચદ્રના વિયોગથી અતિ દુખી છુ મારે રાજ્યની કઈ પડી નથી, પણ શુ કરુ ? મારી માતાએ આવી ફરજ પાડી છે, એટલે રાજ્યનો આ કાટાળો મુગટ મારે અનિચ્છાએ પણ વહન કરવો પડે છે ?"

આવી ભાષાની ભવાઈ શુ એ ન કરી શકત ? અને

રાજ્ય ન પચાવી શકત ? પણ ભરતજી ધૂત નહોતા ધૂર્ત હોય તે જ આવી રમતો રમે ! એક કવિએ કહ્યુ છે—

मुख पद्मदलाकार वाचा चदनशीतला ।
हृदय कर्तरीतुल्य त्रिविध धूर्तलक्षणम् ॥

દભીઓ કેવુ નાટક ભજવે છે તે આમા કહ્યુ છે મો કેવુ ઠાવકુ રાખે તો કે' સૌમ્ય કમળ જેવુ રાખે, અને વાણી તો ચદનથીય શીતળ, પણ હૃદય ? હૃદય તો કે' કાતર જોઈ લો કાતર ! જ્યા જાય ત્યા ધીમે રહીને કાપવાની જ વાત કરે એકના બે કરે, બેના ચાર કરે અને ચારના આઠ કરે ! લાગવા સિવાય વાત જ નહિ ! છતા મોથી તો સપ અને ઐકયતાની જ વાત કરતા હોય ! કોઈ સભામા તમે ગયા હો તો તમને ખ્યાલ હશે, સભાનો પ્રમુખ કહે છે, 'હુ આ ઉચ્ચ સિંહાસન માટે લાયક નથી, પણ તમે મને આ જવાબદારી ભર્યુ સ્થાન સોપ્યુ છે, તો મિત્રોના આગ્રહને હુ કેમ નકારી શકુ ?' આમ બોલનાર વ્યક્તિને એ સભાનો પ્રમુખ ન બનાવ્યો હોય તો, એ સભાનુ કેવુ દુખદ પરિણામ આવે એ મારે મારે કહેવાની જરૂરિયાત ખરી ? તમે જ કહો તમે તો આવી ઘણી સભાઓ જોઈ છે રણસગ્રામમા યોદ્ધાની જેમ મ્યાનમાથી ચમકતી તલવાર નીકળે તેમ એના મુખમાથી પણ તીખી ને તમતમતી ઝેરી વાણી જ નીકળે ને ? વાણીની તલવાર એવી વીંઝે કે સભાના કાર્યના ટૂકડે ટૂકડા થઈ જાય ને ? ઘણીવાર તો આવા દભીઓ, 'મારામા કઈ નથી' એમ કહી જગતને છેતરે છે ! અને આડકતરી રીતે એમ સૂચવે છે કે, જે છે તે અમારામા છે અને

જે નથી તે જગતમા ક્યાય નથી! પણ ભરતજી આવા ન હતા એ તો મહાપુરુષ હતા

મૂર્છા ઊતરી એટલે શ્રી ભરતે પૂછ્યુ 'શ્રી રામ ક્યા છે?' ઉત્તર મળ્યો 'એ તો વનમા ચાલ્યા જાય છે!' આ શબ્દો સાભળતા એમનુ હૃદય ધ્રુજી ઉઠ્યુ, અને શ્રી રામને મળવા, એ અયોધ્યાની ઉભી શેરીએ દોડવા લાગ્યા લોકોની આસુભીની આખો, ઉઘાડા પગવાળા અને વિખરાયેલા વાળવાળા ભરતને જોઈ જ રહી શુ એમનો ભાઈ પ્રત્યેનો શુદ્ધ પ્રેમ! શુ એમનો ત્યાગ! સૂની શેરીઓમાથી એક જ અવાજ આવતો હતો આનુ નામ ભ્રાતૃભાવ! સગાભાઈ ન હોવા છતા કેવો અદ્ભુત પ્રેમ! શ્રી ભરત તો શ્રી રામની પાછળ દોડ્યા જ જતા હતા દૂરથી શ્રી ભરતને જોતા જ શ્રી રામનુ હૃદય ભરાઈ આવ્યુ वज्रादपि कठोराणि मृदूनि कुसुमादपि તે આનુ નામ કર્તવ્યને પથે કઠોર રીતે ચાલનાર કૃતનિશ્ચય વાળા રામનુ હૃદય, ભાઈના સ્નેહ આગળ મીણ જેવુ બની ગયુ ભરતે પોતાનુ માથુ જેવુ શ્રી રામના ચરણે મૂક્યુ, તે જ પળે શ્રી રામ ભરતને ઉચકીને હૈયે હૈયુ દબાય એ રીતે ભેટી પડ્યા બન્ને ભાઈઓના આખમાથી આસુના ઝરણા વહેવા લાગ્યા બન્ને દિલોમા એક બીજા માટે અદ્ભુત લાગણીઓ છલકાતી હતી! આ પવિત્ર ઊર્મિઓના સાગરને ઝીલવા તો સમર્થ કવિનુ પાત્ર પણ નાનુ પડે! એ મીલનમા શુ ભાવનાના તરગો ઉછળે! પરસ્પર એમ જ થાય કે, અમે એક બીજામા સમાઈ જઈએ આ પ્રેમભીના દૃશ્યને જોનાર શ્રી લક્ષ્મણ અને શ્રી સીતાજીની આખો પણ ધન્ય બની હશે ને? શ્રી લક્ષ્મણજી મનમા એમ બોલ્યા હશે ને કે —

જાઓ ભૈયા, પ્યારે ભૈયા, રહેગા નામ તુમ્હારા,
જબ તક ચમકે ચાંદ સિતારે, ચમકે નામ તુમ્હારા

કહો, તમે જ કહો, શ્રોતાજનો! આ વિરલ દૃશ્યને જોતા માતા ધરતીને કેટલો આનન્દ થયો હશે? આ ધરતી ધરતી માતાના હૈયામા પોતાના કુપાત્ર સતાનોના વેર ઝેરના કેટ કેટલા દાવાનળો બળતા હશે, એમા આ વાત્સલ્યભીના દૃશ્યે માતા ધરતીને કેવી અપૂર્વ શાન્તિ આપી હશે? કહો, ધરતી ત્યારે કેવી હરિયાળી ને નવપલ્લવિત બની હશે? ભાઈ ભાઈ વચ્ચેના વાત્સલ્યનો આ આનન્દજામ પીને તો આ વૃદ્ધ ધરતી પણ ત્યારે નવયૌવના બની ગઈ હશે ના? એને પણ એમ થયુ હશે કે, ના, ના, મારા બધા સતાનો કુપાત્ર નથી, આવા સુપાત્ર પણ છે!

આખના આસુ લૂછીને શ્રી ભરતે કહ્યુ "બન્ધો! આપ આ શુ કરો છો? મને અહિં એકલો મૂકી આપ વનમા જશો? તમારા વિયોગે હુ કઇ રીતે રહી શકુ? આપ વનમા તડકામા ભમતા હો ત્યારે હુ મહેલની શીળી છાયામા આનદ કરુ? આપ જગલમા સુકા ફળફૂલ પર આજીવિકા ચલાવતા હો ત્યારે હુ ઉત્તમ રસવાળા ભોજન કરુ? આપ જમીન અને ઘાસ પર આળોટતા હો ત્યારે હુ પલગમા અને શય્યામા પોઢુ? ભાઈ, ઓ પ્યારા ભાઈ! આવુ કદી બન્યુ છે? શુ તમે મને આટલો હલકો માન્યો? શુ તમે મને રાજ્યનો લોભી માન્યો? ભાઇ, તમારા વિના આ અયોધ્યાનુ તો શુ પણ ત્રણ ભુવનનુ રાજ્ય મળે તો પણ હુ એને તુચ્છ

માનુ ! મારુ મન તો નયમના રગે રગાયુ છે, આ રાજ્યના કીચડમા મને કા નાખો? માટે કૃપા કરી આપ અયોધ્યામા પધારો અને મને મારા માર્ગે જવાની અનુજ્ઞા આપો!" એ પછી શ્રીરામે એમને ઘણી રીતે સમજાવ્યા પણ એ ન માન્યા, એ વખતે શ્રીરામના હૈયામા કર્તવ્ય અને લાગણીઓનુ યુદ્ધ જામ્યુ હતુ એક બાજુ ભાઈનો નિર્મળ પ્રેમ, માતાની મીઠી મમતા, સ્નેહીઓની લાગણી ભરી હૂંફ—આ સૌ ખેચી રહ્યા હતા બીજી બાજુ કર્તવ્યનો કઠોર પથ હતો પ્રેમ, મમતા અને લાગણીઓ સૌને તજી કર્તવ્યના કઠોર પથે જવાનુ હતુ શ્રીરામ સમજતા હતા કે આજ હુ પોતે જ જો કર્તવ્યનો પાઠ નહિ ભણુ તો પછી ભવિષ્યમા મારા કુટુમ્બીઓને કર્તવ્યનો પાઠ કઈ રીતે ભણાવી શકીશ?

મમતાથી આર્દ્ર બનેલા હૈયા પર કુમળી લાગણીઓના બાણોની અસર તીવ્ર થાય છે પણ જેને કર્તવ્યનુ બખ્તર પહેર્યુ હોય છે, એ તો આવા આકરા ઘા પણ સમતાથી સહી લે છે, અને કર્તવ્યને પથે આગળ વધે છે પણ જે અસમર્થ છે એ તો કુમળી લાગણીઓમા ખુચી જાય છે અને એમાજ અટવાઈ પડે છે કર્તવ્યને કઠોર બની સ્વીકારે છે તેનો વિકાસ થાય છે અને જે તરગોમા તણાય તેનો વિનાશ!

શ્રી રામે કર્તવ્યનો કઠોર પથ સ્વીકારતા કહ્યુ, 'ભાઈ, વહાલા ભરત! તારાથી વિખૂટા પડતા મને કેટલુ દુ ખ થાય છે, એ હુ અત્યારે નહિ વર્ણવુ હુ તો તને અત્યારે કઠોર

ાની આજ્ઞા કરું છું નાના ભાઈએ મોટા ભાઈની યોગ્ય આજ્ઞા માનવી તેમ જ આ રઘુકુળની મર્યાદા છે, તો હું આજ્ઞા કરું છું કે પિતાજીના વચનને અખંડ રાખવા માટે તારે આ માટે સ્વીકાર વિના આરો નથી હું પાછો ન આવું ત્યાંસુધી, મારી ગેરહાજરીમાં, તારે અયોધ્યાનું સિંહાસન શોભાવવું અને ગાદીપર રહીને રાજ્યનું વહન કરવી, એ મારી આજ્ઞા છે" આટલું બોલતાં બોલતાં રામના હૈયાના બંધ તૂટી ગયા હતા એમના આંખના ખૂણાઓમાં જે આંસુ ડોકાયાં અને શ્રી ભરતના મસ્તક પર પડતાં પવન ભળી જતાં ઉપાડ્યાં શ્રી રામના ચરણો સાથે મસ્તક મૂકી બન્ને કરુણ સ્વરે કહ્યું, "ભાઈ, આપ મોટા રઘુકુળની મર્યાદા જાણું છું અને આપ ગુરુ-જનોના પ્રકાર નીતિ વચનને પણ જાણું છું પણ સ્નેહને આધીન મન કોઈનું કાબૂમાં રહેતું નથી "

માનવીના મનનું માપ આવા પ્રસંગે જ નીકળે છે વાતોમાં તો સૌ ભાઈ ભાઈઓના માટે શુભેચ્છાઓ વ્યક્ત કરતા હોય છે પણ જ્યાં ત્યાગનો આવો કોઈક વિષમ પ્રસંગ આવે છે ત્યારે એના ભ્રાતૃપ્રેમની કસોટી થાય છે હમણાં અહીં ટીપ કરીએ અને એમાં માત્ર રૂપિયા નોંધાવવાના જ હોય અને ભરવાના ન હોય તો ટીપ કેટલે પહોંચે? લાખ, ક્રોડ કે અબજ? કોઈ માપ રહે? માગણ કે રૂપિયા લખાવવામાં કોણ કસુર બને? ભરવા હોય તો ચિંતા તેમ ભ્રાતૃભાવ, વિશ્વવાત્સલ્ય, નિર્દોષ પ્રેમ વગેરે શબ્દો વાપરવા સહેલા છે, પણ જ્યારે કસોટી પર ચડે છે ત્યારે જ એની કિંમત થાય છે આજે શબ્દો સોંઘા બન્યા છે, કર્તવ્ય મોંઘુ બન્યુ

કર્તવ્યનો દીવડો પ્રગટશે તો જ પ્રકાશ મળશે કર્તવ્ય વિનાના બાપદાથી તો છે એના કરતા અધાર વધશે એમ આજના યુગના આંદોલનો પરથી લાગે છે!

હૃદયના ઊંડાણમા કોતરાઇ જાય એવી ગંભીર વાણીથી શ્રી રામે કહ્યુ "ભાઇ! હુ જાણુ છુ કે પ્રેમ બળવાન છે પણ એ તુ કેમ ભૂલી જાય છે કે પ્રેમ કરતા પણ કર્તવ્ય મહાન છે! કર્તવ્યની વેદી પર પ્રેમનુ બલિદાન આપવુ એમા જ માનવની મહત્તા છે!

ધર્મ સમજે કભી મજબૂર, ધૈર્ય નહીં ખો તા હોગા
વજ્રપાત ભલે શિરપર હો, કિન્તુ નહીં રોના હોગા

માટે કહુ છુ કે શોક કર્યા વિના કર્તવ્યના પથે લાગી જા"

આ વચનો સાભળતા શ્રીભરતથી ન રહેવાયુ એમનો આત્મા મમતાથી દ્રવી ગયો એમણે કહ્યુ "ભાઈ! આ વાત હુ જાણુ છુ પણ માનવીનુ મન એ નિર્મળતાના પરમાણુ-ઓથી ઘડાયેલુ છે એટલે કોઇકવાર એ દ્રવી જાય છે છતા હુ આપની આજ્ઞા શિરોધાર્ય ગણુ છુ આપ મને આ રાજ્યધુરા વહન કરવાની આજ્ઞા કરો છો તો હુ પણ પ્રતિજ્ઞા કરુ છુ કે આ અયોધ્યાના મહાન સિંહાસન પર હુ નહિ બેસુ પણ શ્રી રામની પાદુકાઓ બિરાજશે રાજ્યાભિષેક ભરતનો નહિ પણ શ્રી રામના ચરણની પાવડીઓનો થશે આજથી ભરત એક રાજા તરીકે નહિ, પણ શ્રી રામના ચરણોની

પાદુકાઓની આજ્ઞા ઉઠાવનાર સેવક તરીકે રહેશે " એમ કહી આંસુ નીતરતી આંખે થી ભરતે શ્રીરામના પગની ચાખડીઓ ખેંચી લીધી (અહિં સભામાં તાળીઓનો જોરદાર ગગડાટ થતાં પ્રવચનકારે કહ્યું) તમે શાન્ત થાઓ તાળીઓ ન પાડો શાન્તિથી સાંભળો આ તો તમને લાગણીઓનો ઉભરો આવ્યો છે, એટલે તમે તમારો હર્ષ વ્યક્ત કરો છો પણ આ પ્રસંગ ઉપર તો તમારે તાળીઓ પાડવા કરતાં, ઊંડો વિચાર કરવાની જરૂર છે આપણા જીવનમાં આવો ભ્રાતૃભાવ અને સાચો ત્યાગ આવી જાય તો આજ સંસાર જે ધગધગતો લાગે છે એને બદલે એ સ્વર્ગનું નંદનવન બની જાય

કલહના અંગારા ઝરતા આ સંસારમાં પ્રેમધર્મના આવાં સુધાબિન્દુઓ વર્ષવા માંડે તો સંસાર કેવો મધુર અને ભવ્ય લાગે? પણ વિષય અને સત્તાના કીડાઓએ આ સંસારમાં અર્થ ને કામના અંગારા ભરીને આ સંસારને દાવાનળ જેવો બનાવી દીધો છે જીવન દ્રષ્ટાઓ કહે છે કે, તમે આ સંસારમાં નન્દનવન જેવા ઇચ્છતા હો તો આ સંસારને એક મુસાફરખાનું સમજીને જીવો રહો ત્યાંસુધી સૌ સાથે મૈત્રી ને પ્રેમ ભર્યા સમ્બન્ધોથી રહો અને જવાની પળ આવે તો ગભરાઓ નહિ અને મૃત્યુને પણ કહો કે, "દોસ્ત! કંઈજ વાંધો નથી હું તૈયાર જ છું ચાલો, હવે વિલંબ કરવાની કંઈજ જરૂર નથી " બોલો, મૃત્યુ માટેની આવી તૈયારી છે? નથી [illegible] કારણ કે માણસ જીવનનો ધર્મ સમજ્યો નથી ધર્મ [illegible] હોય તો એ કહે કે, મરણ એ તો પ્રકૃતિ છે, અને [illegible]

એ જ વિકૃતિ છે મૃત્યુ કે જે પ્રકૃતિ છે, સ્વભાવ છે, એથી ગભરાવું શા માટે? જે અનિવાર્ય છે તેથી ડરે શું વળે? મૃત્યુ ન જોઈતું હોય તો જન્મને અટકાવો અને જન્મને અટકાવવા માટે જીવનનો ધર્મ સમજો જે માણસ મનુષ્ય બનવા છતા પોતાનો ધર્મ સમજતો નથી તે કેવો કહેવાય? સભામાંથી અવાજ આવ્યો "પશુ જેવો" અને પશુમાંય ભયંકર સિંહ જેવો જ કહો ને! સિંહ સાથે માણસની સરખામણી કરુ તો તમે બહાર જઈને માને માટે શું કહો? કહો ને કે "માણસ જેવા માણસને જંગલી સિંહ સાથે સરખાવ્યો" પણ તમે ગમે તે કહો તેના મને વાંધો નથી આજ તો હું તમારે જ મોઢે કબુલ કરાવવાનો છું કે ધર્મને ભૂલે તો માણસ સિંહ જેવો ક્રૂર ખરો કે નહિ!

માણસે સિંહને ત્રણ હલકા વિશેષણો આપ્યા જંગલી, હિંસક અને ક્રૂર અને એના જ પ્રતિસ્પર્ધિ ત્રણ શ્રેષ્ઠ વિશેષણો પોતાની જાત માટે વાપર્યા નાગરી, અહિંસક અને સૌમ્ય પણ આ વિશેષણો કોના માટે કેટલા સાર્થક છે એનો વિચાર તો કરવો જ રહ્યો ને? સિંહ શિકાર ક્યારે કરે? ભૂખ્યો થાય ત્યારે ભૂખ ન હોય તો એ કોઈનોય શિકાર ન કરે એની બાજુમાં થઈને એક નાનુ બાળક પસાર થાય તોય એની સામે એ મીટ પણ ન માંડે કારણ કે એનું પેટ ભરેલું છે પેટ ભરેલું હોય તો વ્યર્થ શિકાર શા માટે કરે? કારણ કે એને સંગ્રહ કરવાની જરૂર નથી હવે તમે મનુષ્યનો વિચાર કરો મનુષ્ય શિકાર ક્યારે કરે? ભૂખ્યો હોય તો જ એ શિકાર કરે કે પેટ ભરેલું હોય તોય એ જગતને લૂંટ્યા જ કરે?

આજે લોકોને નીચોવનારા, [illegible]
અપરિમિત [illegible] કરનારા, [illegible]
બધા ભૂખ્યા [illegible]? લાખોને ચૂસીને કરોડો[illegible]
લૂંટ અટકતી નથી જેમ ધન વધતું જાય [illegible]
વિકસતી [illegible] આનુ કારણ શું? [illegible]
નથી ભરતું પણ મોટા પગારા [illegible]
અને સિંહ [illegible] સંતોષમાં [illegible]
જણાય અને અસંતોષથી જીવનને [illegible]

હવે બીજી વાત પર આવો સિંહ [illegible]
લાગી હોય ત્યારે પણ એ શિકાર [illegible]
કે સસલાનો એ શિકાર કરે એમ [illegible]
નાના ક્ષુદ્ર પ્રાણીઓનો શિકાર [illegible]
સ્વભાવ[illegible] હોય એવા પ્રાણીઓને [illegible]
હાથી કે એવા મોટા પ્રાણીઓન [illegible]
કોનો શિકાર કરે? શું પોતાના [illegible]
છેતરી [illegible]? એ તો [illegible]
ભણેલાને છેતરવાનો પોતાથી [illegible]
જાય તો એના દાત [illegible] તેજમા
તો માણસ પત ગિયો [illegible] શિકાર
કરવા જાય તો એ પોતે [illegible]
તો પોતાથી ઉતરતો હોય, [illegible]
ભોળાને છેતરી મનમા [illegible]
અને સિંહ હિંસક [illegible]

ભયંકર ગણાય અને નાના માણસોને જ છેતરવામાં બહાદુરી માનનારો માણસ દયાળુ ગણાય !

હવે ત્રીજી વાત સિંહ શિકાર ક્યારે કરે, એ જાણ્યું શિકાર કોનો કરે, એ પણ જાણ્યું હવે શિકાર કઈ રીતે કરે, એ વિચારીએ. સિંહ અણધાર્યો કોઈનાય પર ન ત્રાટકે ત્યારે એ કઈ રીતે ત્રાટકે ? પહેલા એ ગર્જના કરે, ત્રાડ નાખે, પૂંછડું પછાડે, સામાને ચેતવણી આપે, અને સાવધાન કરી એ ત્રાટકે ! ત્યારે માણસ, સામા માણસને છેતરતો હોય ત્યારે ચેતવણી આપે ખરો ? એ ઘરાકને એમ કહે ખરો કે–" અમારે ત્યાં અસત્ય બોલાય છે, નવો માલ બતાવી જૂનો માલ અપાય છે, કાળાબજાર કરાય છે, અમારે ત્યાં આવનારે સાવધાન થઈને આવવાની જરૂર છે " એમ કહેનારો વેપારી તમને કોઈ મળ્યો ? મને તો હજુ સુધી કોઈ મળ્યો નથી. જો કે નહિ હોય એમ ન કહેવાય, પણ હોય તો એવા કેટલા ? એવો કોઈ આ સભામાં છે ખરો ? નથી ? ત્યારે વેપારી પોતાની દુકાન પર શું રાખે ? પ્રામાણિકતાના પાટિયા, સંત–મહાત્માઓના ફોટા, મહાન નેતાઓની છબીઓ–આ બધું શા માટે ? અહિંસામાં જરાય ન માનતો હોય, અહિંસાના એક પણ સિદ્ધાન્તને ન પાળતો હોય છતાં ખાદી પહેરીને ફરતો હોય છે, આ બધું શા માટે ? લોકોના દિલ પર પ્રામાણિકતાની છાપ બેસાડવા માટે ને ? અને પ્રામાણિકતાની છાપ પડ્યા પછી માણસ, માણસની સાથે વાત કરતો હોય ત્યારે મોઢામાંથી સાકર ઝરતી હોય એવું બોલતો હોય છે. માદકતાની એવી ભરકી છાંટે કે

સામો માણસ એ વાણીના ઘેનમાથી જાગી જ ન શકે માલધ પોતાના ઘરાકને સમજાવતા શુ કહે છે ? અરે, ભાઈ ! હુ તે જૂઠું બોલુ ખરો ! ભાઈ, જૂઠું બોલીને કેટલા ભવ કાઢવા છે ? આપણે તો સાચુ જ બોલીએ, એક જ ભાવ અને હુ ખોટુ કહેતો હોઉં તો ભાઈના ગળાના સમ ! " એમ કહી ઘરાકના ગળે હાથ નાખે, પણ એને કયા ખબર છે કે ભાઈ મરી જાય તો આ ભાઈને તો નાહવા-નીચોવવાનુ ય નથી એને તો માત્ર સમ જ ખાવા છે ને ? આ રીતે માણસ મનમા કઈક ઘાટ ઘડતો હોય, વચનમા વળી કઈ જુદુ બોલતો હોય અને કાયાથી વળી ત્રીજુ જ કરતો હોય, આવા દભ કરનાર માણસ સૌમ્ય અને ચેતવણી આપી શિકાર કરનારો સિહ ક્રૂર ! આ સરખામણી કરીને હુ શુ કહેવા માગુ છુ, એ તમારા ધ્યાનમા આવ્યુ જ હશે ? હુ આખી માનવ જાતને સિહ સાથે નથી સરખાવતો, પણ જે ધર્મ ભૂલ્યા છે એવાઓની જ આ વાત છે જે પોતાના ધર્મને સમજે છે, જેમને પોતાના કર્તવ્યનુ ભાન છે, તે તો માનવ કોટિમા દેવ છે પણ જે ધર્મને ભૂલે છે, કર્તવ્યને યાદ કરતા નથી, વિવેકને છોડે છે તે તો આ સિંહ કરતા કોઈ રીતે શ્રેષ્ઠ નથી જ ભલે એ શહેરી, અહિંસક કે સૌમ્ય કહેવાતા હોય વિશેષણોની મહત્તા નથી પણ વિશેષણોને અનુરૂપ જીવન જીવનારની જ મહત્તા છે

આમ જુઓ, આ ઘડિયાળ ટકોરા મારીને કહી રહી છે કે-સમય થઈ ગયો છે, એટલે હુ આજના પ્રવચનનો ઉપસહાર કરુ છુ આજના પ્રવચનમા આપણે માનવતાના ચાર સોપાનમાથી બે સોપાનનો વિચાર ઘણા જ વિસ્તારથી

કરી ગયા પહેલુ સોપાન તે ઇન્દ્રિયવિજય ઇન્દ્રિયોને જિતનાર તે શૂર અને જે શૂર બને છે તે બીજા સોપાન પર ચઢી પંડિત બને પંડિત વાતોડિયો ન હોય પણ ધર્મનુ આચરણ કરનારો હોય હજારો મીઠાઇઓ ગણાવવા કરતા એક સુકા રોટલાને પીરસવામા માનનારો હોય તે પંડિત ! પંડિત વાણી–વિલાસમા ન માને પણ આચરણને માને ! માનવતાનુ ત્રીજુ સોપાન તે વક્તા સત્યથી પવિત્ર થયેલી વાણીને વદે તે વક્તા ચોથુ સોપાન તે દાતા દાતા કોણ ? પ્રાણીઓના હિતને ચિન્તવતો હોય, જીવ માત્રના કલ્યાણમા જેનુ મન રમતુ હોય અને અભયદાનને આપતો હોય તે દાતા

ઇન્દ્રિયો પર કાબૂ મેળવો, મનોમલને દૂર કરો ધર્મનુ આચરણ કરો અને આ સંસારમા માનવતાની સૌરભ મહેકાવો એ જ શુભેચ્છા

ફૂલના આસુ

કરમાતા કરમાતા રડી પડેલા પુષ્પને મે પૂછ્યુ 'સોહામણા ફૂલ ! વિદાય વેળાયે રડે છે શા માટે ?' એણે ઉત્તર વાળ્યો 'ભાઈ ! દેવના મસ્તકે ચઢવાનુ સદ્ભાગ્ય તો મને ન મળ્યુ, પણ કોઈના પગ નીચે કચડાઈ જવાની તક પણ મને ન મળી કોઈનાય ઉપયોગમા આવ્યા વિના મારે કરમાઈ જવાની પળ આવી, એટલે મને લાગી આવ્યુ અને મારી નાજુક આખમા આસુ આવી ગયા !

—ચિત્રભાનુ

સત્યના સિદ્ધાન્તની સભા

ઈંગ્લેન્ડમા એક સસ્થા છે (Pedlock Society) આ મડળમા ઉમરાવ કુટુમ્બથી માડીને ગરીબ કુળમા જન્મેલો માણસ પણ સભ્ય થઈ શકે છે એ મડળની વિશિષ્ટતા એ છે કે એના નિયમોને નહિ પાળનાર વડાપ્રધાનને પણ માન ન મળે, જ્યારે એના નિયમોને પાળનાર એક સામાન્ય વ્યક્તિને પણ માન મળે, એવુ એનુ બધારણ છે અને એના બધારણીય સિદ્ધાન્તો અનુસાર જે વર્તે તે જ એનો સભ્ય ગણાય એના સભ્યો તો મુઠ્ઠીભર જ છે, પણ જે છે તે ખરેખરા છે! એમા દાખલ થનારે આટલી પ્રાથમિક વિધિ કરવાની હોય છે ત્યા એક ચાદીનુ તાળુ ને સોનાની ચાવી છે સભ્ય બનારે એ તાળાને ત્રણ વાર ઉઘાડવાનુ ને ત્રણ વાર બધ કરવાનુ હોય છે આ રીત આપણને કેટલી વિચિત્ર લાગે? પણ આપણે જો ઊડા ઉતરીએ તો આપણને ખબર પડશે કે આ ઉઘાડવાન કરવાની પાછળ કેવો ભવ્ય ઉદ્દેશ છે!

તાળુ વાસનારે આવો સકલ્પ કરે છે કે આજથી હુ મનથી કોઈનુ ય બૂરુ ચિન્તવવાનુ બધ કરુ છુ, વચનથી કોઈનુ ય ખરાબ બોલવાનુ બધ કરુ છુ ને કાયાથી કોઈનુ ય ખરાબ નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા લઉ છુ ચાદીના તાળાને સોનાની ચાવીથી બધ કરુ છુ એટલે ચાદી જેવા ઉજ્જ્વળ મુખને હુ પ્રતિજ્ઞાની સુવર્ણકૂચીથી બધ કરુ છુ આ તાળુ ત્યારે જ ઊઘડશે કે જ્યારે આમાથી સત્યની કે પ્રશસાની વાણી ટપકશે, અસત્ય કે નિન્દા માટે તો આ મુખ હવે

પછી બધ છે માગ નયનો સત્યને જોશે, અસત્યને નહિ, મારા કાન સત્યને સાભળશે, અસત્યને નહિ, મારી જીભ સત્યને ટપકાવશે, અસત્યને નહિ ! મનથી, વચનથી, કાયાથી કોઇનુ ભનુ થશે તો કરીશ, ભનુ ન થાય તો કઇ નહિ, પણ કોઇનુ બૂરુ તો નહિ જ કરુ

આ જ વાતને ભારતના તેજસ્વી સતો હજારો વર્ષોથી પોતાના જીવનદ્વારા કહેતા આવ્યા છે

વચન-રતન મુખ કોટડી ચૂપ કર દીજે તાળ
ઘરાક હોય તો ખોલીએ, વાણી વચન રસાળ

વચન એ તો રત્ન છે મુખ એ આ મહામૂલા રત્નોને રાખવાની તિજોરી છે રત્ન કઇ જેમ તેમ અને જ્યા ત્યા રખાય ? એ તો બધ તિજોરીમા જ શોભે પણ સદાકાળ કઇ તિજોરી બધ રખાય ? ઘરાક આવે, કોઇ ખરીદનાર આવે, કોઇ સારો પારખુ આવે તો તિજોરી ખોલવી જ પડે પણ ખોલ્યા પછી તો એ રત્નો એવી રીતે સચ્ચાઇથી બતાવવા કે જોનાર પણ ડોલી ઉઠે એ વચન-રત્નમા પ્રિયતાના પાસા હોય, હિતચિન્તનનો આકાર હોય, સત્યના પ્રકાશિત કિરણો હોય, તો જોનાર પણ વાહ વાહ ! પોકારી જાય ! હુ કહુ છુ કે સત્ય, તથ્ય ને પથ્યથી ભરેલુ આપણુ વચન હોય તો, એની આગળ કોહિનૂર પણ કઈ જ હિસાબમા નથી !

ઘણા વખત પહેલા આગમ-સાહિત્યમા વાણીના આઠ ગુણો મે વાચ્યા હતા મને થયુ કે આ આઠ ગુણોથી યુક્ત આપણા વચન હોય, તો તો આ સસારમા ય શાન્તિનુ સ્વર્ગ

ઊભુ થાય ! તે આઠ ગુણોને હુ આપની આગળ મૂકુ છુ વાણીનો પહેલો ગુણ તે મધુરતા

આપણુ બોલવુ એવુ હોવુ જોઈએ કે જેમાથી મધુરતા ટપકે, મીઠાશ ઝરે, વાણીમાથી સૌન્દર્ય નીતરે, સાભળનારના કાન પણ એ પ્રિય વચન ફરી ફરી સાભળવા તલસે વાત એકની એક જ હોય પણ એક માણસ એવી મીઠાશથી રજૂ કરે કે સાભળનાર આનન્દથી ડોલી જાય, જ્યારે એ વાત બીજો એવા કટુ શબ્દમા મૂકે કે સાભળનાર હસતો હોય તો રડી પડે મધુર શબ્દોમા માતાને કહ્યુ હોય કે 'કેમ છો મારી મા ?' તો માતા ખુશ થઈને કહેશે કે 'આવને મારા ભા ' પણ એ જ વાત કટુ શબ્દમા કહી હોય કે 'કેમ છે બાપની વહુ ?' તો ઉત્તર મળશે કે "તારુ કાળજુ ખાઉં ?" શબ્દોમા કેવો જાદુ છે ? એક જ વાત રજૂ કરવામા પણ કેટલુ અતર ? કવિએ કહ્યુ છે

શબ્દ શબ્દ તુ કયા કરે ? શબ્દકે હાથ ન પાંવ
એક શબ્દ ઔષધ કરે એક શબ્દ કરે ઘાવ

શબ્દને હાથ કે પગ ભલે નથી, પણ એનામા એવી તાકાત છે કે સુદર રીતે એનો ઉપયોગ થયો હોય તો એ દાઝેલા હૈયાના ઘા પર મલમપટ્ટાનુ કામ કરે, પણ એ જ શબ્દને અણઘડ રીતે વાપર્યો હોય તો કોઈના દિલમા ન હોય તો ય જખમ ઊભો કરે એટલા માટે આપણી વાણી મધુર હોવી જોઈએ

મધુરતાનુ તો સમજ્યા, પણ મધુરતાના નામે ખુશામત

આવી જાય તો ? તો તો જુલમ થાય એ વાણી જ પતનનું સાધન થાય ન બોલવાને ઠેકાણે બોલે અને બોલવાને ઠેકાણે મૌન થઈ જાય તો કેવું અયોગ્ય થાય ? એટલે બીજો ગુણ છે निपुणम्

વચન જેમ મધુર હોય તેમ સાથે સાથ નિપુણ હોવું જોઈએ જેની વાણીમા નિપુણતા હોય તે ખોટી ખુશામત કરે નહિ કોઈની ખોટી શે'મા તણાય નહિ અને કોઈ બનાવવા આવે તો અવસરે એને ચેતવ્યા વિના રહે નહિ

એક કુલીનજી પતિ વારવાર પોતાની પત્ની આગળ પોતાના કુળ, જાતિ, ગૌરવ અને કુટુમ્બના વખાણ કરતો, આથી સ્ત્રી કંટાળી ગઈ એક વાર પતિએ પૂછ્યુ 'મારા સગાઓ પર તારો પ્રેમ કેવો છે ?' નિપુણ શબ્દોમા પત્નીએ ઉત્તર વાળ્યો 'પ્રાણનાથ ! આપના સગાઓ પર મારો પ્રેમ કા ન હોય ? હુ તો મારી સાસુ કરતાય ય આપની સાસુને વધારે ચાહુ છુ ! આ મધુર છતા નિપુણ ઉત્તર સાભળ્યા પછી એના પતિને થઇ ગયુ કે અહિથી ખોટી બડાઈ કે ખુશામત નહિ મળે આ ઉત્તરમા મધુરતા ને નિપુણતાનુ મિશ્રણ છે

ત્રીજો ગુણ છે स्तोकम्। સ્તોક એટલે થોડુ બોલવુ ખરુ પણ થોડુ બોલવુ જરુર પૂરતુ જ બોલવુ બહુ બોલ બોલ કરનારના વચનની કિંમત હોતી નથી બહુ ભાષણો કરનાર, જ્યા ત્યા ને જ્યારે ત્યારે શિખામણ દેનાર વાચાળમા ખપી જાય છે એના પર લોકોને વિશ્વાસ બેસતો નથી એ બોલે તો લોકો એને શાન્તિથી

સાભળે નહિ અને સાભળે તો એના પર વિશ્વાસ બેરે નહિ, માટે થોડુ બોલવુ જરૂર પડે ત્યારે બોલવુ અને થોડા શબ્દોમા ઘણુ કહેતા શિખવુ એક પ્રસગ મને યાદ આવે છે મુબઈમા પૂ આગમોદ્ધારક આચાર્ય મહારાજ શ્રી સાગરાનન્દસૂરીશ્વરજી મહારાજને વદન કરવા એક ગૃહસ્થ આવ્યા હતા બે માળ ચઢીને પેલા ભાઈ ઉપર આવ્યા આવનારનુ શરીર જરા ભારે હતુ એ હાફી ગયા વદન કર્યા પછી સ્મિત કરી એમણે કહ્યુ –' સાહેબ આપ તો બહુ જ ઊચે બિરાજો છો ?' મહારાજશ્રીએ સ્મિત કરી માર્મિક ઉત્તર વાળ્યો ' હા, ભાઈ! અમે ઊચે છીએ એટલે જ તો તમે વદન કરવા આવો છો!'

આ વાક્યમા શ્લેષ હતો એટલે કે અમે સદ્ગુણના સિહાસન પર છીએ એટલે તમે વદન કરો છો સદ્ગુણો ન હોય તો અહીં કોણ આવે? આ ટૂકા ઉત્તરથી પણ આપણુ મન આનન્દ પામે છે, કારણ કે આ ઉત્તરમા મધુરતા, નિપુણતા ને અલ્પતાનુ સપ્રમાણ સમિશ્રણ છે!

कार्यापतितम्—ચોથો ગુણ તે ખાસ કઇ કાર્ય હોય તો જ બોલવુ, નહિ તો મૌન રહેવુ મૌનથી વાણીનુ મૂલ્ય વધે છે મૌનથી વાણીમા ચિન્તન આવે છે મૌનથી વચનમા તેજ આવે છે અને મૌન પછી પ્રકટેલી વાણીમા કોઈ અજબ જુસ્સો હોય છે એવી વાણી સાભળના ઘણા હૈયા તરસતા હોય છે પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિને લઈને આજ કેટલાક કોઈ ઠેકાણે ખાણુ લે તોય ભાષણ ઠોકે જ્યારે દરિયામા સ્ટેલિન જરૂર

વગર કદી ન બોલે એનુ પરિણામ એ આવ્યુ કે આપણા આગેવાનોને કોઇ સાભળવા તૈયાર નથી ત્યારે ગ્લેડ્સ્ટન કયારે શુ બોલશે એ માટે લોકો સાભળવા તલપી રહ્યા છે! માટે કાર્ય વિના નકામી વાત ન કરવી વ્યવહારમા પણ આપણને ઘણા માણસો એવા જોવા મળે છે કે જેમને બોલવાનુ ન મળે તો આફરો ચઢે! બોલે ત્યારે જ જપ વળે એ બોલે ત્યારે એની વાતમા ન ટોય માથુ કે ન હોય પગ જેમ આવે તેમ આડે ધડે ફેકે રાખે! અન્તે સાભળનારના મનમા થાય કે આ બલા કયારે જાય? માટે જરૂર પૂરતુ બોલવુ

ગવરહિતમ્–આપણી વાણી ગર્વવિહોણી હોવી જોઈએ વાતવાતમા આપબડાઈ કરવી, પોતાની જ વાત આગળ ધરવી, પોતે શુ કર્યુ અને શુ નથી કર્યું એનુ લબાણથી વિવેચન કરવુ–આ સૌ અભિમાનનુ સૂચક છે જ્યારે માણસ આપ બડાઈ કરતો હોય છે ત્યારે વિવેકી સાભળનાર તો એના પર મનમા હસતો હોય છે, પણ જાતપ્રશસામા પડેલા માણસને એ સામે ધ્યાન હોતુ નથી પોતાની પ્રશસામા પડેલો માણસ વિવેકશક્તિ ખોઇ બેઠો હોય છે અને અવિવેકી માણસ સામા માણસને સમજવા જેટલો શક્તિશાળી કયાથી થાય? અભિમાની માણસ કેવો વિવેકશૂન્ય બને છે તેનો તમને એક દાખલો આપુ

દાદાભાઇ નવરોજજી ઇંગ્લેડમા એક વાર ત્યાના ઉમરાવો સાથે ખાણુ લેતા હતા મારા સાત બુદ્ધિશાળી માણસોએ એ પ્રસગે હાજરી આપી હતી વાત વાતમા એક વાત ઉપર જરા વધારે પડતી ચર્ચા થઇ એમા દાદાભાઇએ પોતાનો મત

દર્શાવે ત્યાં બેઠેલ એક બાનુએ અભિમાનભર્યા શબ્દોમાં ટીકા કરતાં કહ્યું ('What these ugly and black Indians can understand about it!') 'કદરૂપા અને કાળા હિન્દુસ્તાનીઓ આ બાબતમાં શું સમજે?' આ સાંભળી દાદાભાઈ નવરોજજીએ ખીસામાંથી આરસી કાઢી, એ બાનુના મુખ આગળ ધરી, નમ્રતાથી કહ્યું ('You can see your face in it') 'તમે તમારું મોઢું આમાં જોઈ શકો છો!' કારણ કે આ સ્ત્રીના મુખ કરતાં પોતાનું ઉજ્જ્વળ ને પ્રતિભાસંપન્ન મુખ જ એની કાળાશ ને કદરૂપતા પુરવાર કરવા પૂરતું હતું આથી સૌ હસી પડ્યા

વિવેકી માણસે તો કામ જ એવું કરવું જોઈએ કે જેથી એનું કામ જ એની પ્રશંસા કરે માણસને તો બોલવાની ય જરૂર ન પડે, અને અભિમાન કરતાં નમ્રતાપૂર્વક કહેવામાં આવેલી વાતને લોકો શાન્તિથી સાંભળે છે બોલનાર નમ્ર રીતે બોલતો હોય તો એના પ્રત્યે લોકોને સહાનુભૂતિ પ્રગટે છે, અને બોલનારના શબ્દો સામાના હૈયામાં સોંસરા ઉતરી જાય છે નમ્રવાણી એ વાચાનો અલંકાર છે

ચતુર્થ-વાણી તુચ્છ ન હોવી જોઈએ વાણીમાં પ્રૌઢતા, ગંભીરતા અને સહૃદયતા હોવી જોઈએ આજ આપણા ઘરોમાં કેવી તુચ્છ વાણી બોલાઈ રહી છે! ગાળો, તોછડાઈ ને અસભ્યતાથી છલકાતા આજના ઘરો જોઉં છું, ત્યારે હૃદયને ક્ષોભ થાય છે ઉચ્ચ કહેવાતા માણસોના ઘરો પણ આજ કેવા સંસ્કારહીન બનતા જાય છે! આર્યાવર્તના ઘરોમાં પત્ની પતિને 'આર્યપુત્ર' 'દેવ' 'નાથ' કહીને સંબોધતી

અને પતિ પત્નીને 'દેવી' કહીને સંબોધતો, એના બદલે આજ તોછડાઈભર્યાં અયોગ્ય સંબોધનોથી ગૃહો ગાજી રહ્યા છે બાપ દીકરાને ખોળામાં બેસાડી રમાડતો હોય અને બાળકને રમાડતા રમાડતા લાડમાં બાપ કહે છે 'મારા સાળો બહુ તોફાની' હું એને પૂછું કે 'ભાઈ! આ છોકરો તારો સાળો ક્યારે થયો? કઈ રીતે થયો?' ત્યારે કહેશે કે 'હું તો અમસ્તો જ બોલું છું આમ બોલાય છે!' પણ પોતે શું બોલે છે એનું ભાન નથી છોકરાના કાનમાં આત્મીયતાનું કેવું ઝેર રેડાય છે એનો એને ખ્યાલ નથી છોકરી પાણીનું બેડું ભરીને આવતી હોય અને ઠોકર વાગે ને બેડું ફૂટી જાય તો મા એ દિકરીને કેવા હલકા ને તુચ્છ શબ્દોથી ઠપકો આપવાની શરૂઆત કરે? હું નહિ કહું તમે જ કહો હવે તમે નહિ કહો તો ય ચાલશે, મનમાં સૌ સમજે છે મૂળ વાત એ છે કે—આપણા શબ્દોમાં તુચ્છતા વધી ગઈ છે આજ સુધરેલા માણસો પણ કેવું તુચ્છ બોલે છે તે આ પ્રશ્નોત્તર પરથી સમજશો

એક શેઠે નોકરને તુચ્છતાથી કહ્યું 'સાલા! તારામાં જરા ય અક્કલ નથી' નોકરે નમ્રતાથી ઉત્તર વાળ્યો 'વાત સાચી છે શેઠ! મારામાં અક્કલ નથી જ મારામાં અક્કલ હોત તો હું તમારે ત્યાં નોકરી ન કરત પણ તમને મારે ત્યાં નોકર રાખત!'

જોવો, આમાં બોલનારે શું સાર કાઢ્યો? એના કરતા તુચ્છ–હલકા વચનો ન ઉચ્ચાર્યા હોત તો તે કેવું માન રહેત? તુચ્છ વાણીથી મિત્ર હોય તો ય શત્રુ થાય, જ્યારે અતુચ્છ

અને સભ્યતાભર્યા પ્રિય વાર્તાલાપથી શત્રુ હોય તોય મિત્ર થઈ જાય

પૂર્વસઙ્કલિતમ્ જે બોલવુ તે સંકલનાપૂર્વક ને પહેલા વિચારીને બોલવુ વિચારના ગળણાથી ગળીને કાઢેલુ વચન અતિરમણીય હોય છે અને બોલેના વચનને ફેરવવાનો પ્રસંગ આવતો નથી બોલતા પહેલા વિચાર કરો કે આ સ્થાનમા આ બોલવા જેવુ છે કે નહિ ? આ બોલીશ તો તેનુ પરિણામ શુ આવશે ? મારે મારા બોલવાનો શો ઉદ્દેશ છે ? અને જે બોલુ છુ તેની કેટલી અસર થશે ?–આ રીતે પહેલા તૈયારી કરીને કે વિચાર કરીને ઉચ્ચારેલ વાક્ય ધારી અસર કરી જાય અરે ! એવુ વચન તો રત્ન કરતાય વધી જાય

શબ્દ સરીખા ધન નહિ, જો કોઈ જાણે બોલ
હીરા તો દામે મિલે શબ્દ ન આવે મોલ!

એક કવિ કહે છે કે બોલતા આવડે તો વચનનુ તેજ હીરાના તેજને ય ઝાખુ પાડે પણ શરત એટલી કે વિચારીને બોલવુ આ રીતે વિચારીને બોલનારની વાણીમા અધર્મ તો હોય જ ક્યાથી ? એટલે વાણીનો આઠમો ગુણ તે ધર્મસયુક્ત !

ધર્મસંયુક્તમ્–આપણી વાણીમા ધર્મ હોવો જોઈએ વાણી એ પવિત્ર વસ્તુ છે ઈશ્વરના જેટલી જ પાવન છે એનો દુરુપયોગ કેમ થાય ? હુ તમને જ પૂછુ કે તમારી વાણી આજે પવિત્ર છે ખરી ? તમે શબ્દને બ્રહ્મ જાણી ઉચ્ચારો છો ? જો તમારી વાણીમા નિન્દા હોય, ધિક્કાર હોય, તિરસ્કાર

કે પક્ષપાત હોય તો તમારી વાણી પવિત્ર કઈ રીતે ગણાય? ધર્મયુક્ત કઈ રીતે મનાય?

તમને કોઈ સામે મળે તો એની પ્રશંસા કરો, એના ગુણગાન કરો, એની વાહવાહ પોકારો અને એ જાય કે તુરત એનું ખોદવાનું ચાલુ કરો એ ક્યાંનો ન્યાય? કોઈના ય ન જોયેલા કે ન જાણેલા દોષોનું વર્ણન કરવું, એમાં રસ લેવો, એમાં સંમતિ આપવી, આ બધો વાણીનો વ્યભિચાર નથી? આજ કોઈ બે મિત્રો મળે તો ગામની નિન્દા કરે એમાં કોઈ ત્રીજો ભળે તો એ પણ એ બેમાં ભળી નિન્દા-મંડળ વધારે એમ કરતાં એ ત્રણમાંથી એક ચાલ્યો જાય, તો તુરત એ બન્ને ભેગા થઈ, જનારની નિન્દા કરવા મંડી પડવાના આ તે કેવી વાણી? અરે, શું વાણી આ માટે મળી છે? આમ જો અધર્મયુક્ત વાણીનો વ્યાપાર ચાલશે તો પછી માણસના વચન પર વિશ્વાસ કોણ કરશે? પ્રાજ્ઞ માણસ તો આવો વાણીવિલાસ સાંભળી સમજી જાય કે જે માણસ બીજાની ગેરહાજરીમાં એની નિન્દા કરે છે, તે મારી ગેરહાજરીમાં મારી નિન્દા કાં ન કરે? આવો ડા'પણભર્યો વિચાર કરનાર માણસ આવાઓનો મિત્ર રહે ખરો? આવા માણસને કોઈ સારો માણસ ધારી ન્યાય તોળવા બેસાડે તો એ ન્યાય કેવો આપે? એની વાણીમાંથી એ જ નીકળે કે, મારું મારા બાપનું ને તારું મારું સહિયારું!

ધર્મયુક્ત વાણી કોને કહેવાય અને ધર્મયુક્ત વાણીવાળો માણસ કેવો નિષ્પક્ષપાતી અને નિડર હોય તેનો એક સુંદર દાખલો ઇતિહાસમાં આવે છે

એક રાજા ધનુર્વિદ્યા શીખતો હતો. રાજાના હાથથી અજાણતા એક બાણ છૂટયું અને એક નિર્દોષ માણસને વાગતા એ ઘાયલ થયો. ઘાયલની માતાએ આની ફરિયાદ ત્યાંના વડા ન્યાયાધીશ પાસે કરી. તે જમાનામાં રાજ્યનું રક્ષણ જેમ ક્ષત્રિયોના હાથમાં હતું તેમ ન્યાય અને પ્રજાની સલામતીનું ખાતું પ્રામાણિક એવા ધર્માધિકારીના હાથમાં હતું અને એ ધર્માધિકારી પુરુષ વડા—ન્યાયાધીશ ગણાતા. ન્યાયને વફાદાર એવા ન્યાયાધીશે રાજાને ન્યાયાલયમાં હાજર થવાનો આજ્ઞા-પત્ર મોકલ્યો. રાજા આવ્યો ત્યારે એને ઉચ્ચ સ્થાન પર બેસાડવાને બદલે ગુનેગારના પાંજરામાં ઊભા રહેવાની એણે સૂચના કરી. આ દૃશ્ય સૌ જોઈ જ રહ્યા. રાજાએ પોતાનો ગુનો કબૂલ કર્યો. એણે અમુક દંડ કરી રાજાને મુક્ત કર્યો અને પછી ન્યાયાલયની બહાર આવી ન્યાયાધીશે અતિ નમ્રતાથી રાજાને નમન કર્યું. આથી રાજા ખૂબ પ્રસન્ન થયા અને પોતે સંતાડી રાખેલી નાની તલવાર બતાવી કહ્યું: "ન્યાયાલયના આજ્ઞા-પત્રને માન આપી હું અદાલતમાં હાજર થયો, પણ મને એમ લાગ્યું હોત કે ધર્મ ને ન્યાયથી તમારી વાણી વેગળી છે તો આ તલવારથી તમારો શિરચ્છેદ અહીં જ કરી નાખત. પણ તમારી ધર્મ ને ન્યાયમય વાણીથી મને આનંદ થાય છે, ને તમારા જેવા ન્યાયાધીશથી હું ગર્વ લઉં છું કે મારા રાજ્યમાં રાજા કરતાંય ન્યાયને પ્રથમ માન આપનારા ધર્મનિષ્ઠ ન્યાયાધીશ છે!" તે જ ઘડીએ પોતે ઝભ્ભામાં સંતાડી રાખેલી સોટી બતાવતા ન્યાયાધીશે કહ્યું: "રાજન્! સારું થયું કે તમે અદાલતને માન આપ્યું

અને મારો ન્યાય માન્ય રાખ્યો નહિ તો હું સોગન ખાઈને કહું છું કે તમે ન્યાયને ઠોકર મારી હોત તો, હું આ મોટીથી તમારા બરડાની ખબર અહીં જ લઈ લેત સારું થયું કે આપણને બન્નેને સદ્બુદ્ધિ સૂઝી !"

વાહ આ કેવો ન્યાય ! કેવી ધર્મમય વાણી ! આ પ્રસંગ શું કહે છે ? આપણી વાણીમાં ધર્મ જોઈએ, ન્યાય જોઈએ, સત્ય ને પાવિત્ર્ય જોઈએ કોઈને ય આપણી વાણીથી અન્યાય ન થઈ જાય એવી કાળજી રાખી વક્તૃત્વ કરનાર કેટલા ? આવા વિચારક વક્તા હોય તો પ્રજામાં કેટલી શાંતિ ને કલ્યાણકામના હોય ? એટલે આ આઠ ગુણોથી યુક્ત વાણી બોલે તે વક્તા, નહિ તો બક્તા-લબાડ તો છે જ !

માત્ર ભાષણ સારું કરી જાય, વાણી શુદ્ધ બોલી જાય, એટલા માત્રથી જ્ઞાનીઓ એને વક્તા નથી કહેતા એમ તો કાશીમાં એવા કેટલાક વિદ્વાનો છે કે જે બોલવામાં વ્યાકરણની એક અશુદ્ધિ આવે તો જીભ કાપવા હાથમાં ચપ્પુ લઈને બેઠા હોય પણ એ જ પંડિતો ગંગાના ઘાટ પર જાય ત્યારે ગાયત્રીનો જાપ કરતા જાય ને માછલું દેખાય તો લોટામાં નાખતા જાય એમને પૂછો કે આ લોટામાં શું ? તો કહેશે 'જળતોરી' આવા વાચાળ પંડિતો પોતાનું કે એના સમાગમમાં આવનારનું શું કલ્યાણ કરે ? એવી જ હાલત છે આજની વિદ્યાપીઠોના સ્નાતકોની ! આ નાનનો વાણીવિલાસ જનકલ્યાણ માટે નથી વપરાયો પણ લોકોને છેતરવા માટે અને અભણોને આંજવા માટે વપરાયો છે ! એટલે આજે માણસ વાણીનો ઉપયોગ પોતાના વિચારોને વ્યક્ત કરવા માટે નહિ, પણ પોતાના વિચારોને છુપાવવા માટે કરી રહ્યો છે

માણસની વાણીમા સત્ય ન હોય અને જૂઠ હોય તો એની બીજી સજા તો થવાની હોય ત્યારે થાય, પણ પ્રત્યક્ષ સજા તો એ મળે કે–એ સાચુ બોલતો હોય ત્યારે પણ લોકો એને ખોટુ માને છે એ સોગન ખાઈને કહેતો હોય તોય એના વચન પર લોકોને વિશ્વાસ ન બેસે, માટે વાણી પવિત્ર જોઈએ અને એ વાણીને પવિત્ર રાખના માટે તપ જોઈએ

જેમ આચારને શુદ્ધ રાખવા માટે તપ, વિચારોને શુદ્ધ ને સ્વસ્થ રાખવા માટે તપ, તેમ ઉચ્ચારને શુદ્ધ ને પવિત્ર રાખવા માટે પણ વાણીનો તપ કરવો જોઈએ

अनुद्वेगकर वाक्य सत्य प्रियहित च यत् ।
स्वाध्यायाभ्यासन चैव वाङ्मय तप उच्यत ॥

વાણી એવી હોય કે સાભળનારને ઉદ્વેગ ન થાય, સત્ય છતા મધુર ને હિતકર હોય, ઊડા ચિન્તન અને અભ્યાસમાથી પ્રગટેલી હોય–આ વાણીનુ તપ ! આવા તપથી માણસ એ માણસ બને છે તપ વિનાની, ચિન્તન વિનાની, અભ્યાસ વિનાની, કર્કશ વાણી તો પશુઓ પણ બોલી શકે છે એમા માણસ બોલીને શુ વધારો કરે છે? આ હુ એકલો જ નથી કહેતો હો ! ગીતા પણ કહે છે કે માણસની વાણી પાછળ તપશ્ચર્યા હોય તપશ્ચર્યાવિહોણી વાણી તો પશુની હોય !

એક જૂના વખતની વાત છે જ્યારે માણસો આટલા ચાલાક ને જૂઠાબોલા નહોતા પણ ભદ્ર ને સાચાબોલા હતા તે વખતે એક ગૃહસ્થને ત્યા સત પધાર્યા પણ આ ઘરના માલિક–સ્ત્રી પુરુષ–બહારથી ઘણા જ સુદર ને ભલા લાગતા

હતા પણ અંદરથી સાવ જ બેડોળ ! એક મહિનાના પરિચયથી સંત પામી ગયા એ ઘરમા સત્ય, ચિન્તન, સ્વાધ્યાય, મધુરતા કંઈ જ ન મળે એવો બાહ્ય વૈભવના આડંબરનો કોલાહલ હતો સંતે મહિના પછી વિદાય વખતે આશીર્વાદ આપતા કહ્યુ 'માણસ બનજો !'

પુરુષ ધમાલિયો હતો એણે આ વાક્ય પર જરા ય વિચાર ન કર્યો, પણ સ્ત્રી ભારે ચકોર એ પામી ગઈ એણે પતિને પૂછ્યુ આપણે માણસ નથી ? શુ ઢોર છીએ ? સંતે 'માણસ બનજો' એમ કેમ કહ્યુ ? આ સાંભળી પુરુષને પણ જરા વિચાર આવ્યો વાત સાચી હતી સંતે આમ કા કહ્યુ ? એણે મનમા ગાંઠ વાળી એ ફરી મળશે ત્યારે પૂછીશ

કોઈ પણ વચન પર ઊંડાણથી વિચાર કરીએ તો જ વક્તાની વાણીનો મહિમા સમજાય, નહિ તો શ્રવણ માત્ર એક વ્યસન બની જાય વ્યસની માણસ પ્રવૃત્તિ કરે ખરો પણ એમાથી પ્રકાશ ન મેળવે પ્રકાશ તો ઊંડા ચિન્તનથી જ મળે

બે વર્ષ પછી ફરી સંત પધાર્યા ત્યારે પેલી સ્ત્રીએ પૂછ્યુ, 'મહારાજ ! માણસ બનજો એનો અર્થ શુ ? શુ અમે ઢોર છીએ ?' સંતે પોતાની પાસે એક કાચ હતો તે આપતા કહ્યુ "લો આ કાચ આ કાચ એવો અદ્ભુત છે કે એના ઉપરના ભાગમા જોશો તો તમે માણસ દેખાશો અને અંદરના ભાગમા જોશો તો તમે જે છો તે દેખાશો "

સ્ત્રીએ કાચના અંદરના ભાગમા જોયુ ને એ ચમકી !

'કા ?' પતિએ પૂછ્યું સ્ત્રીએ ભડકીને કહ્યું "ઓ, બાપ રે! હું તો આમાં કૂતરી દેખાઉં છું અને શેરીના નાકા પર ઊભી રહીને ભસી રહી છું હાય રે! હું કૂતરી?" ઠાવકિયા પુરુષે કહ્યું 'આમ લાવ, મને જોવા દે' અને પોતાની જાતને જોતા જ એણે ગડ પાડી 'અરે, આ શું? હું ગધેડો? ઉકરડા પર ઊભો રહી ભૂકનાર હું ગર્દભ? અરે, મહારાજ! જુલમ કર્યો રે તમે! અમને આમ જાનવર કાં બનાવો?'

મતે કહ્યું "ભલા માણસો! આમાં હું શું કરું? તમે જે રીતે જીવો છો તે રીતે આમાં દેખાઓ છો! માણસ બહારનો આકાર ગમે તે મેળવી શકે પણ અંદર કૂતરા જેવો છે કે માણસ જેવો, તે જ ખરો પ્રશ્ન છે જે મનથી સત્યને પૂજતો નથી, સત્યને ઉચ્ચારતો નથી, સત્યને આચરતો નથી અને જેના મન ને વાચાનો મેળ નથી તે મનુષ્ય હોવા છતાં પશુ છે તે ભાષણ કરતો નથી પણ ભસે છે, બોલતો નથી પણ ભૂંકે છે!"

આજનું વ્યાખ્યાન એટલે વાણીના તપની વિચારણા જીવન ગંભીર વિચારણા માગે છે બહાર તમે ગમે તે હો હું એ અંગે કંઈ જાણવા નથી માગતો, તમે અંદર આવો, અંદર તમે કોણ છો તે મને કહો સત્યનો ઝભ્ભો તો પહેર્યો પણ એ ઝભ્ભા નીચે શું છે તે મને કહેશો? બોલો મારા ભાઈઓ! બોલો! આજ નહિ બોલો તો ક્યારે બોલશો? મન ને વાણીનો સુમેળ છે કે કમેળ? મન ને વાણીએ આપણા

જીવનને નગીનમય બનાવ્યુ છે કે બસૂરુ ? જીવનમા શુ છે, આનન્દ ક અફસોસ ?

કોઈને ગુમડા થયા હોય અને ભારે કોટ પહેરીને ફરતો હોય તો કોને ખબર પડે કે આ કપડા નીચે ગુમડા ખદબદી રહ્યા છે ? ગુમડા ભલે બહાર ન દેખાય પણ અદર તો પીડા થાય ને ચરુ ઉપડે ને ? લોહી નીકળે ને ? તમને કોઈ વિચાર અનત્યનુ ગુમડુ ખટક છે ખરુ ? એની પીડા થાય છે ખરી ? અસત્યની પીડા જણાય નથી થતી ? કાઈ નહિ, આજ નહિ થાય તો મરતી વખતે થશે તે વખતે આ ચિત્રો નજર સામે ખડા થશે ભૂતાવળની જેમ નાચ્યા કરશે અને અસત્યવાદીને મૂઝવી મારશે પણ જો આપણા જીવનમા સત્યનો સૂર્ય ચમકતા હશે તો અન્ધકારનો જરા ય ભય નથી

આપણે નાનીશી વસ્તુ ખોઈએ છીએ ત્યા કેટલો બધો અફસોસ થાય છે એક રૂપિયો ખોવાઈ ગયો હોય તો કેટલી ચિંતા થાય ? પણ આજે આપણો આત્મા આખો ને આખો અસત્યમા ખોવાઈ ગયો છે, એનો જરા ય વિચાર આવતો નથી, આ કવુ આશ્ચર્ય !

આજકાલ કેટલાક ભોળા માણસો આવે છે અને કહે છે–'કઈક મત્ર બતાવો, કઈક સિદ્ધિ થાય એવો જાપ દેખાડો આપને વચનસિદ્ધિ આવડે છે' હુ કહુ છુ કે 'અરે, ભોળા જીવો ! આમ ભ્રાન્તિમા ખોટા કા ભમો છો ? પ્રિય, પથ્ય ને સત્ય એ વચન–સિદ્ધિનો મત્ર છે! સત્યના પ્રભાવથી ઝળહળતુ સુમધુર હિતવચન એ રામબાણ છે, એ અફર છે

જેને વાગે તે વિંધાયા વિના ન રહે એ વચન જેના દિલમા પેસે ત્યા પ્રકાશના દીવડા પ્રગટે"

આજનુ વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કરતા એટલુ જ કહુ કે सत्यवादी भवेत् वक्ता । સાચો વક્તા તે છે કે જેની વાણીમાથી સત્યનો પ્રકાશ ઝરે છે! Not only with our lips but in our lives–એકલા હોઠમાથી નીકળતા શબ્દોથી નહિ, પણ આપણા જીવનમાથી પ્રગટતા સત્યના તેજથી આપણી વાણીને રગી સાચા વક્તા બનીએ!

શૈશવ !

મે વળી ક્યારે કહ્યુ હતુ કે મને પ્રૌઢત્વ નથી ગમતુ અને વાર્ધક્ય પસદ નથી? હુ તો કહુ છુ કે પ્રતાપી પ્રૌઢત્વયે આવજો ને નમ્રતુ વાર્ધક્ય પણ આવજો, પણ મારુ કહેવુ તો એટલુ જ છે કે, મારુ શૈશવ ન જશો,–જે ગરીબ ને શ્રીમતના ભેદને જાણતુ નથી, ફૂલ જેવા નિર્દોષ હાસ્યને ત્યજતુ નથી, બૂરુ કરનારને પણ દાઢમા રાખતુ નથી, હૈયાની વાતને માયાના રગથી રગતુ નથી અને વાત્સલ્યની ભાષા સિવાય બીજી ભાષા જાણતુ નથી,–એવુ મધુર શૈશવ જીવનની છેલ્લી પળે પણ ના જશો ! ચિત્રભાનુ

માનવતાનાં સોપાન

૪

દાતા

માનવતાના સોપાન અંગે આપણે ત્રણ સોપાનનું વિવેચન કરી ગયા. આજે ચોથા સોપાન પર વિચાર કરવાનો છે. ચિન્તકો શબ્દના ઊંડાણમાં કેવું રહસ્ય ગૂઢ છે તે જુઓ. એ કહે છે કે न दाता अवदानत કેવળ ધન વાપરવા માત્રથી દાતા નથી બનાતું. અને માત્ર પૈસા ખર્ચવાથી દાતા થઈ શકાતું હોત તો दाता भवति वा न वा—દાતા હોય કે ન પણ હોય, આવો ગંભીર ભાવ ન કહેત. ચિન્તકો જાણે છે કે કીર્તિ માટે, ગયેલી પ્રતિષ્ઠા પાછી મેળવવા માટે, પોતાના અપકૃત્યોને દાનના પરદા નીચે ઢાંકવા માટે અને કેટલાક પુણ્યથી પાપ ઠેલાય એવા ભાવથી પણ દાન કરનારા છે. આવી ભાવના દાન પાછળ રમતી હોય તો એ દાન ન કહેવાય. યાદ રાખજો કેવળ પૈસાથી આત્માની એકેય વસ્તુ ખરીદી શકાતી નથી, ધનથી ચેતનજ્યોતનું એક પણ કિરણ પામી શકાતું નથી. ધનથી માન મળશે, સન્માન મળશે, પૂજા મળશે, પ્રતિષ્ઠા

મળશે, કીર્તિ મળશે, અરે, જડ જગતની કદાચ બધી વસ્તુઓ મળશે, પણ આ મહત્ચેતનુ કિરણ ધનથી મળવુ મુશ્કેલ છે એ આત્મજ્યોત મેળવવા માટે ધન સાથે મન પણ જોઈએ.

આજકાલ જ્યા ત્યા સમાજમા અપાતા માનપત્રો અને દીવાલો પર ચોટેલી કુંકુમ પત્રિકાઓને જોશો તો લાગશે કે આજ ધનથી કીર્તિ કેટલી સસ્તી મળે છે તેનુ આ પ્રદર્શન છે કદીક કુમકુમ પત્રિકાઓ વાચુ છુ ત્યારે તો માથુ શરમથી નીચુ નમી જાય છે મનમા એમ થાય કે આવા મોટા આચાર્યો આવા નાના માણસોને આવા મોટા વિશેષણો આપે છે ! આખી જિંદગી સુધી ન કરવાના કામો કરીને થોડા પૈસા એકાદ ઓચ્છવ પાછળ વાપરી નાખ્યા એટલે એમને આવા વિશેષણો આપવાના ? આ ગૃહસ્થો માટે જે વિશેષણો વાપર્યા છે, તેવા ગુણો તેમનામા હોય તો હુ કહુ છુ કે મોક્ષ એમનાથી જરાય દૂર નથી એમને હવે બીજુ કાઈ જ કરવાની જરૂર નથી એ વિશેષણો જોતા તો એ તરી ગયા છે એમ જ લાગે ! પણ હુ આપને જ પૂછુ આ બધા વાપરેલા ઇલકાબો આપને સાચા લાગે છે ? જેના માટે નરરત્ન અને દાનવીર જેવા શબ્દો વપરાયા છે, એને ત્યા એક ભૂખ્યો માનવી જાય તો એને એક ટંક પણ પ્રેમથી ભોજન મળે ખરુ ?

સભામાથી "ભોજન તો ન મળે પણ ગાળો તો મળે ને ?"

તમે ઠીક કહ્યુ શુ મળે ગાળો ? અને એવા માટે વળી આવા વિશેષણો ? કેવા દાનવીર

વિશેષણ આપનારાઓના વિશેષણો જોયા છે? અર્ધી કોલમ તો એમાં જ ભરાઈ ગઈ છે! આ ઇલ્કાબો જ એટલા બધા છે કે આના નામ શોધવા જાઓ તો નામ પણ ન જડે, એટલે એ પણ એવું તો જાણે છે કે આ પદવીઓના આપણું નામ અટવાઈ જશે એટલા માટે એમણે વાચનારને સુલભ કરી આપી છે, પોતાના નામ બોલ્ડ ટાઈપમાં ને બીજા કૌંસમાં બાંધ્યા છે! એ જાણે છે કે પદવીઓના નામ અટવાઈ જવાની સંભાવના છે! અને કેટલીક પત્રિકાઓમાં તો વળી ફોટા મૂકાયા છે! અને આ ફોટાવાળી પત્રિકાઓમાં જાડિયા ને ચરબી બંધાશે ને રઝળતા થશે આશાતનાની હદ થઈ ને! આ આશાઓને આજે રોકનાર કોણ? આ નિર્ણાયકનું સૈન્ય ક્યાં જશે એ ખબર પડતી નથી મને તો ભય લાગે છે કે ક્યાંક નીચે ન ઉતરી જાય! જેમ એક નૌકામાં નો નાવિકો બેઠા હોય અને તે પોતાને ઠીક પડે તેમ હલેસા મારે તો નૌકાની જે દશા થાય એવી દશા આજ આ સમાજની છે!

આવી ધમાલમાં દાતા શોધ્યા જડે? આ તો સૌ કીર્તિ માટે લૂંટફાટ કરવા નીકળેલા બહારવટિયા છે! દાન દેનારા જ્યાં સુધી પેલા ભાટચારણિયાઓના વખાણ કરે અને પેલા સમાજને લૂંટવાની ધૂનમાં પડેલા આ મહાનુભાવોના ગુણગાન ગાય એટલે પરિણામે બન્ને-જોડું બનેલા ગુરુશિષ્ય અને સમાજને લૂંટનારા વહેપારીઓ-સમાજના મન ને મુનિશ્રી મોજની જાય ભોળા લોકો આમાં શું સમજે?

એક સુભાષિત યાદ આવે છે

उष्ट्राणा विवाहे तु गर्दभा वेदपाठका ।
परस्पर प्रशसन्ति अहो रूप अहो ध्वनि ॥१॥

ઊંટભાઈના લગ્નમા ગધેડાભાઈ ગોર બન્યા ગોર કહે 'વાહ! ઊંટનુ કેવુ સુંદર રૂપ છે!' ઊંટ કહે 'વાહ! ગધેડાજીનો કેવો મીઠો ધ્વનિ છે!' આવી આ સમાજની દશા છે આવા વાતાવરણમા શુભદાન દેનાર દાતા ક્યાથી પાકે? સાધર્મિકોને ટેકો આપનાર, એમનો હાથ ઝાલી ઉપર ચઢાવનાર અને પોતાના ગરીબભાઈને આર્થિક રીતે પીઠ થાબડનાર આ કારણને લીધે વાતાવરણમાથી બહુ જ અલ્પ મળવાના આ દાતાઓનો ઘણો પૈસો તો વાજાવાળા, બેન્ડવાળા, પ્રેસવાળા, અને રંગબેરંગી મોટી મોટી કુંકુમપત્રિકા છાપવાવાળા આવી જાય છે બે દિવસ વાહ, વાહ થાય! અને પછી હવા હવા થઈ જાય! પહેલાના જમાનામા માણસને પાડવા માટે સ્વર્ગલોકમાથી મેનકા ને અપ્સરાઓ આવતી હવે એ નથી આવતી કારણ કે એમને જોઈ માણસો ગાંડા થઈ જાય, એટલે આજના યુગમા એ મેનકાને અપ્સરા કીર્તિ ને પ્રશંસાના રૂપમા આવે છે, અને માણસને પાડી દે છે આજ માણસની જરા પ્રશંસા કરો એટલે ફુલાઈને ફુગ્ગો થઈ જવાનો વિદ્વાનો આવાઓને સાચા અર્થમા દાતા નથી કહેતા ત્યારે દાતા કોણ? दाता भूतहित रत । પ્રાણીમાત્રના કલ્યાણમા જેનુ મન રમે છે તે દાતા હૈયાના ઊંડાણમાથી પ્રગટેલી જીવદયાની ભાવનાવાળો દાતા એટલે જ અભયદાન ઉત્તમ છે, ઉત્કૃષ્ટ છે આવી દાતૃત્વની ભાવના પ્રગટ્યા પછી પોતાના પ્રભાવથી, પોતાના બળથી કે પોતાના અધિકારથી કોઈનેય ભય ન થાય એની કાળજી

રાખે નમા! હાથમા તો એક મોટી હોય તોય હાથ સીધો ન રહે! કા એ મોટી ઝાડ પર વિઝાય, કા કૂતરાના બગડામા પડે, કા કાઈ રસ્તામા જતા ઢોર પગ ફરી વળે. એક મોટી પણ ન પચાવી શકાય તો બટુક કે તલવાર તો કઈ રીતે પચાવી શકો? જ્ઞાનીઓ કહે છે સાચા દાતાની આસપાસ તો એવી કૃપા હોય કે સૌ અભયનો સુખ આનન્દ માણતા હોય!

ચૈતન્યદેવનુ નામ તો તમે સાભળ્યુ હશે? મા ાનુસાગીમા પણ કેવા ગુણો હોય છે તે હુ કહેવા માગુ છુ ચૈતન્ય દેવ અને રઘુનાથ શિરોમણિ—બન્ને મહાધ્યાયી અને બન્ને પાકા મિત્ર હોની એવી કે પુષ્પને પરિમલ જેવી કદી છૂટા ન પડે અથવા એમ કહીએ તો ચાલે કે મિત્ર તો ઢાલ જેવા હોવા જોઈએ

મિત્ર ઐસા કીજિયે, ઢાલ સરીખા હોય
સુખમે પીછે પડ રહે દુઃખમે આગે હોય

ખરો મિત્ર ઢાલનુ કામ કરે, સુખમા પાછળ હોય દુઃખમા ઘા ઝીલવા આગળ હોય તમારા મિત્રો સુખમા ને મહેફિલમા આગળ હોય ને દુઃખમા ને સંકટમા ભાગી જાય! એવા મિત્રો માલ ખાવા હાજર થાય, માર વખતે અદૃશ્ય થાય એટલે મિત્રોને પણ ચૂંટવા પડે છે જેને તેને મિત્ર ન કહેવાય

રઘુનાથે ન્યાયશાસ્ત્ર પર એક સુંદર ટીકા લખી અને ચૈતન્યદેવને બતાવી. એણે મિત્રના કાર્યની પ્રશંસા કરતા કહ્યુ 'અદ્ભુત' છે આથી રઘુનાથ મનમા મલકાયા એને થયુ

આ ટીકા મને જગતમા પ્રખ્યાત બનાવશે, મારી કીર્તિ ભારતભરમા ફેલાશે તે અરસામા ચૈતન્યદેવ પણ ન્યાય પર ટીકા લખતા હતા એમની ભાવના ખ્યાતિ મેળવવાની ન હતી એમને પ્રશસાની પડી ન હતી એ તો કર્તવ્યબુદ્ધિથી લખે જતા હતા એક દિવસની સાજે, રઘુનાથ ચૈતન્યને ઘેર આવ્યા ત્યારે તે ટીકા લખી રહ્યા હતા રઘુએ પૂછ્યુ 'મિત્ર, શુ લખે છે?' સહૃદયી ચૈતન્યે ન્યાયના પાના મિત્રના હાથમા આપતા કહ્યુ 'આપણી પૂર્વે થયેના વિદ્વાનોએ વાવેલા વિદ્યાના વૃક્ષના ફળ આપણે ખાધા તો આપણે પણ થોડા બીજ વાવતા જઈએ કે જે આવતી કાલની પેઢીને ખાવા કામ લાગે'

રઘુનાથ જેમ જેમ એક પછી એક લીટી વાચતા ગયા તેમ તેમ એમનો જીવ અદ્ધર ચઢતા ગયો એમના મુખની લાલી ઉડી ગઈ, મો મરેલ પૂણી જેવુ થઈ ગયુ ચિંતામગ્ન રઘુનાથને જોઈ એણે પૂછ્યુ 'કેમ? આટલો ઊંડા વિચારમા ઉતરી ગયો?' સ્વસ્થ થતા રઘુનાથે કહ્યુ હવે મારી ટીકાને તો કૂતરાય નહિ સૂઘે! તારી આ પાડિત્યપૂર્ણ ટીકા આગળ મારી ટીકા શુ હિસાબમા? હુ માનતો હતો કે મારી ટીકાથી હુ ખ્યાતનામ બનીશ પણ આ જોતા લાગે છે કે એ એક કલ્પના જ હતી મિત્ર! તુ આ ગ્રન્થથી અમર બની જઈશ એમ કહી પોતાના શ્રમને વિફળ જતો જોઈ, રઘુનાથે એક ઊડો નિશ્વાસ મૂકયો

ચૈતન્યને વિચાર આવ્યો અમર તો કોણ થયુ છે? નામ તેનો નાશ છે મે આ પ્રયત્ન કલ્યાણ માટે કર્તવ્યબુદ્ધિથી

કર્યો છે પણ મારા જ મિત્રની કીર્તિને એ હણે [illegible] જ ભયજનક હોય તો મારે આ પ્રયત્ન ન [illegible]

એક પૂર્ણિમાની રાતે બન્ને મિત્ર [illegible] નીકળ્યા હતા હોડી સરિતાની [illegible] બન્ને વાતે ચઢ્યા એટલામાં ચૈતન્યે [illegible] કાઢી, જાણે પોતાના નાજુક હૈયાને [illegible] હોય એ રીતે ગ્રન્થ પાણીમાં પધરાવી [illegible] 'મિત્ર! આ શું કર્યું ?' કરુણાર્દ્ર [illegible] 'જે ગ્રન્થ મારા મિત્રના કીર્તિચન્દ્રને [illegible] હોય તે શા કામનો? રઘુ! આપણે [illegible] તું જાણે છે કે હું સૌના ભલાના [illegible] મિત્રનું જ ભલું ન કરી શકું તે [illegible] શકું? જે ગ્રન્થે તારા દિલ પર [illegible] પાણીમાં ઘા કર્યો '

આપણના આ દૃશ્ય પર પૂનમને [illegible] હતો આંખમાં આવેલાં આંસુને [illegible] 'મિત્ર તેં તો જુલમ કર્યો તારાં વર્ષોને [illegible] પણ તારી આ જગતવ્યાપી કીર્તિ [illegible]

'રઘુ! કીર્તિની ખાખને [illegible] તે કંઈક કરી શકે કીર્તિનો મેહ [illegible] તે મારી કીર્તિ કોઈનાય માટે [illegible] એ કીર્તિ [illegible] ન સર્યું!' આ સાંભળી રઘુનાથ [illegible] ઊઠી [illegible] ચૈતન્યદેવ! તેં જ ખરું મેળવ્યું [illegible]

કરી છે અને પૂજાઇશું તમે અણુપ્રિછના રહેશો, પણ પૂજનારા તજિયે જશો અને અણુપ્રિછયા તરી જશો '

આ પ્રસંગ આપણને ક્ષણભર વિચાર કરતા કરી મૂકે છે આપણે આપણા વતમાન જીવન સાથે આ પ્રસંગને સરખાવીએ તો આપણું જીવન કેવુ વામણુ લાગે? આપણે જ્યા જઈએ ત્યા ભય જ ઊભો કરીએ છીએ આપણી વાણીમા અભય નથી, આપણા વર્તનમા અભય નથી, આપણા હૈયામા અભય નથી ચારે બાજુ ભયનુ સામ્રાજ્ય પ્રવર્તી રહ્યુ છે આપણા સમાગમમા આવનાર આપણો ભય રાખે અને સામાના સમાગમમા જતા આપણે ભય રાખીએ આ રીતે અરસપરસ ભય ને અવિશ્વાસ ઊભા થયા છે ખરી રીતે ક્રૂર ભય હોવો જોઈએ પ્રાણીથી માનવી વચ્ચે તો અભય અને વિશ્વાસ હોવો જોઈએ!

ભગવાનના ઘણા વિશેષણોમા એક વિશેષણ છે– अभयदयाण કેવુ સુદર છે આ વિશેષણ! ભગવાન અભયના દેનારા છે દુશ્મનનેય ભગવાન તરફથી ભય નહિ ક્રૂર પ્રાણી પણ ભગવાન પાસે અભય થઈને આવે એટલે ભગવાન સાચા અથમા દાતા છે આપણે એમના જ ભક્ત છીએ, પણ આપણે દાતા નહિ, પણ ખાતા જેનુ મળે તેનુ ખાયે જ જઈએ

ભગવાન બધુ ય જાણે છે શુ ક્યુ, શુ કરે છે ને શુ કરશે બધુય જાણવા છતા એમનાથી ભય નહિ ખૂન કરીને ગયેલો ખૂની પણ દયા માટે પ્રભુ પાસે જાય તો પ્રભુ સભા વચ્ચે એમ ન કહે કે ' અરે ખૂની! તુ અહીં કેમ આવ્યો?' એ કરુણાસાગર તો એના

ઉપર પણ ક્ષમા અને અભયની દષ્ટિ જ નાખવાના એટલે પાપી પણ એમની પાસે ભય વિના જઈ શકે છે

જ્યારે તમારી દશા કેવી છે ? કોઈની જરા મગખીય વાત જાણતા હો તો દમ મારતા ફરો કહી દઉં હો હુ તારુ બધુય જાણુ છુ તારી ચોટી મારા હાથમા છે-એમ કહેતા જાઓ ને તમારા સ્વાર્થ એમની પાસેથી કઢાવતા જાઓ તલવાર જેવી તીખી વાણી હોય, ખાઓચિયા જેવુ ક્રૂર હૃદય હોય, કાગડા જેવી દોષગવેષક દૃષ્ટિ હોય અને શિયાળ જેવી સ્વાર્થસાધુ બુદ્ધિ હોય એવા માણસો અભયદાનને જીવનમા કઈ રીતે લાવી શકે ? એનુ મન પ્રાણીમાત્રના કલ્યાણમા રમે એમ તમને લાગે છે ? એવા માણસો માટે તો એમ જ કહેવાય કે બીજાનુ ભલુ ન કરે તો કાંઈ નહિ, પણ કોઈનુ બૂરુ ન કરે તો સારુ !

અભય માટે જોઈએ અપણનુ શૌર્ય, ધર્મભાવથી તરબોળ હૃદય, નિર્ભય મત્યમિત વક્તવ્ય, અને હૈયાની ઉત્કટ ઉદારતા—આ ગુણો આવે ત્યારે માણુસ દાતા બને છે જેણે સાચા દાનનો ઇતિહાસ સર્જ્યો છે, તે આવા ગુણવાળા હતા એટલે જ આ સુભાષિતમા કહેવામા આવ્યુ છે કે આવા પ્રકારના દાતા હોય કે ન પણ હોય ! નહિ તો ભાવ વિના પૈસા વેરનાર દાતાઓની કયા ખોટ છે ? સામાન્ય રીતે ધન વાપરનાર ઘણા મળશે પણ આવા જગત કલ્યાણમા રાચનાર, સૌના ભલામા ખુશ થનારા બહુ ઓછા હશે જીવન શિલ્પીઓની ઇચ્છા આપણને સાચા અર્થમા દાતા બનાવવાની

છે માગી નજર અત્યારે ઘડિયાળ પર જાય છે એ કહે છે કે સમયની મર્યાદા થઈ ગઈ છે હવે હુ મારા વિષયને વધારે ન લબાવતા એટલુ જ કહીશ

સૌનુ કલ્યાણ થાઓ સૌ એક બીજાના કલ્યાણમા લાગી રહો સૌના દોષ નષ્ટ થાઓ અને જીવ માત્ર સુખની દુનિયામા સફર કરો આ પવિત્ર ભાવનાની નૌકામા આપણે આપણી જીવન યાત્રા વ્યતીત કરીએ એવી શુભેચ્છા

વાદળી

વર્ષાની એક માઝમ રાતે વરસતી વાદળીને મે પૂછ્યુ "કા ? આટલી ગર્જના કેમ કરે છે ? કાઈ ધીરી બનીને વરસને !" વરસતી વાદળીએ ગભીર નાદ કરી કહ્યુ 'અમને પીવા છતા તારામા અમારા ગુણ ન આવ્યો એટલે માનવ ! તને ચેતવવો પડયો, અમે સાગરના ખારા પાણી પીને પણ ચોમાસામા મીઠા પાણી વરસાવીએ છીએ, ત્યારે તુ અમારા મીઠા પાણી પીનેય કડવી વાણીના પાણી ટપકાવે છે, એટલે કહેવા આવી છુ કે કડવા ઘૂટડા હૈયામા ઉતારી, અમૃતના ઓડકાર મોથી કાઢજે !" આ સાભળી મારો આત્મા નમી રહ્યો

—ચિત્રભાનુ

સુખની શોધમાં

જગતમા દરેક પ્રાણી જીવનભર સુખની ઝ ખના કરે છે એ અપ્રાપ્ય સુખને પ્રાપ્ત કરવા માનવી જગતના એકે એક ખૂણે ફરી વળે છે, ને એ સુખ પ્રાપ્ત કરવા માટે આકાશ પાતાળ એક કરતો હોય છે, છતા એ સાચુ સુખ મેળવી શકતો નથી, કારણકે મનુષ્ય સાચા સુખની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા સમજી શકયો નથી સાચા સુખનુ કલ્પનાચિત્ર એની પાસે સ્પષ્ટ નથી અને એનુ સ્પષ્ટ ચિત્ર ન હોવાને કારણે જ માનવી આજે દુ ખી છે આજે જગતમા મહાન ગણાતા માનવીને પણ પૂછી જુઓ કે સાચુ સુખ તમને સાપડયુ છે? સાચા સુખનો આસ્વાદ તમે કર્યો છે? ત્યારે પ્રત્યુત્તર એક જ મળશે કે ભાઈ, તમારી જેમ અમે પણ સુખની શોધમા છીએ, પણ સાચુ સુખ હજી સુધી તો મેળવી શકયા નથી એટલે આ રીતે માણસ હજારો ને લાખો વર્ષોથી સાચા સુખને પામવા પરિભ્રમણ કરે છે, પ્રવાસ ખેડે છે, વિપત્તિ સહે છે, છતા સાચુ સુખ મેળવી શકયો નથી

અતૃપ્ત ઈચ્છા

સાચુ સુખ મેળવવા માટે મન, વચન, અને કાયા એ ત્રણ મહાન અને અદ્દભુત સાધનો છે સુખનું સાધન જગતમા ક્યાય શોધવાની જરૂર નથી, એ તો આપણી પાસે જ છે મન, વચન અને કાયાનો વિવેક પૂર્વક ઉપયોગ કરવામા આવે તો એ દ્વારા અદ્દભુત સાચુ સુખ પામી શકાય, ને એનો વિવેક વિહોણો દુરુપયોગ થાય તો આપણા જ હાથે દુખના ડુગરા ખડકાઈ જાય આટલા વર્ષોને અતે પણ માણસ સુખ મેળવી શક્યો નથી એનુ કારણ એ જ છે કે સપત્તિમા અને વિપત્તિમા મન, વચન ને કાયાના યોગનો સુમેળ રાખી શક્યો નથી, સુખમા ઉન્મત્ત બન્યો ને દુખમા મુઝાઈ ગયો આ દ્વિધા વૃત્તિને લીધે જ માણસનુ જીવન સુખ વિહોણું ને અસમતોલ બન્યુ છે સુખ મેળવવા ઈચ્છતા પ્રાથમિક સાધકે સપત્તિમા ખૂબ ઉત્સાહમા આવી ઘેલા ન બનવુ તે વિપત્તિમા ગભરાઈને કર્તવ્યહીન કે વિવેકહીન ન બનવું પણ તેનો અડગ ને અડોલ ભ્રી સામનો કરવો દુખ એ પણ જીવનના જીવન-વસ્ત્રની એક બાજુની કિનાર છે જીવનનુ એક પડખુ છે, એમ માની જીવનમા સમતોલપણુ જાળવવું જોઈએ જીવનમા વિચારણા પૂર્વક સમતોલપણુ જળવાય તો જ મનુષ્ય સુખી થઈ શકે

પણ કમભાગ્યે માણસની સુખની ઈચ્છા મૃગજળ જેવી છે મૃગ જેમ ઉનાળાના દિવસોમા ધગધગતા તાપમા પાણી પીવા માટે વલખા મારે છે, અને મૃગજળ જોઈ એને મેળવવા દોડે છે છતા પાણીનુ એક બિન્દુ પણ મેળવી શકતું નથી, તેમ માણસ પણ જગતમા ધનિક માણસનુ માત્ર બાહ્ય

સુખ જોઈ એમા જ સાચા સુખની કલ્પના કરી, એ મેળવવા માટે જીવનભર દોટ મૂકે છે છતા પરિણામે નથી તો એ મેળવતો બાહ્ય સુખ કે નથી જાળવી શકતો પોતાનુ મૂળસ્થાન જીવનભર એ સુખ શોધવા ભમ્યા જ કરે છે

એક ઈચ્છા પૂર્ણ ન થાય ત્યા તો બીજા સુખની ઈચ્છા જન્મી જાય છે બીજી ઈચ્છા પૂર્ણ કરવા માણસ પ્રયત્ન કરે છે ને અધવાટે જાય છે ત્યા વળી કોઈ બીજી જ કલ્પના આવે છે આમ માણસ એ અપૂર્ણ સુખને પૂર્ણ કરવાની વ્યર્થ ઝખનામા જીવન વેડફી નાખે છે ઘણાને, પાસે કાઈ ન હોય ત્યારે લાખ મેળવવાની ઈચ્છા જાગે છે, લાખ મળે એટલે દશ લાખ મેળવવા પ્રયત્ન કરે છે, દશ લાખ મળે એટલે ક્રોડ મેળવવા વલખા મારે, ને ક્રોડ મળે એટલે દશ ક્રોડ મેળવવા ટળવળે–આમ ઈચ્છાઓની ઘટમાળ ચાલ્યા જ કરે, પણ ઈચ્છાઓનો અન્ત ન આવે અતૃપ્ત માનસને લીધે માનવીને સાચુ સુખ ન મળે, એ સહજ છે પૈસો એ જ આદર્શ છે ને પૈસામા જ સાચુ સુખ છુપાએલુ છે, એવુ માનસ ને સિદ્ધાત ઘડાઈ જાય એટલે કહેવુ જ પડે, કે તમારી સુખની કલ્પનાઓ ભ્રામક ને ખોટી છે, અવાસ્તવિક ને અસૈધાન્તિક છે એ કલ્પનાની ધરમૂળથી ક્રાન્તિ કરવાની જરૂર છે, એ વિના માનવજાતિ સુખની શોધમા જિંદગી હારી બેસશે

જગતમા સુખના સ્વપ્ન સેવનારા વિવિધ પ્રકારના મનુષ્યો વસે છે, કોઈને ખૂબ જ ધન મેળવવાની ઈચ્છા હોય છે, તો કોઈને પુત્ર મેળવવાની ઝખના હોય છે, કોઈને પ્રિયજન મેળવવાનો તલસાટ હોય છે, કોઈને કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવાની અભિલાષા

એક સીધો પ્રશ્ન પૂછવો જોઈએ ' આપણે જે માન મેળવીએ છીએ, જે પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત કરીએ છીએ, તે આપણા આત્મિક વ્યક્તિત્વના પ્રભાવથી મેળવીએ છીએ ? ' તો નકારમાં જ ઉત્તર આવશે આપણી કોઈ પ્રશંસા કરે કે કોઈ ખૂબ વખાણ કરે એટલે આપણી છાતી ગજગજ પહોળી થાય છે ને મનમા ગલીપચી થાય છે પણ ઊંડો વિચાર કરતા માલુમ પડશે કે એ બધી વસ્તુઓ બહારની છે બાહ્ય આડંબરને લીધે માન ને સ્થાન મળે છે, એ વસ્તુઓ આપણી નથી આપણી પાસેથી ક્યારે જતી રહે તેનો ભરોસો નથી, માટે માણસે એવી રીતે પૂર્ણતા, પ્રતિષ્ઠા સુખ ને આનંદ મેળવવા જોઈએ કે આ બધી ક્ષણિક વસ્તુઓ કદાચ ચાલી જાય તો પણ માણસાઈ હંમેશા દીપતી રહે અને આપણા સુખને દુ ખનો પટ ન લાગે!

આજે માણસ જે જે ભૌતિક સુંદર પદાર્થો જુએ છે, તે તે મેળવવા યત્ન કરે છે, અને એમાં જ પૂર્ણ આનંદ માને છે, પરન્તુ એના પરિણામોની ભયંકરતાનો વિચાર કદી કરતો નથી ઈચ્છાઓ ને આશાઓના પૂરમાં માણસ જીવનભર તણાયે જ જાય છે એ પ્રવાહના તણાતો માણસ પોતાના ધારેલા સ્થાને પહોંચી શકતો નથી, નેવેલા આદર્શને પામી શકતો નથી, ને ભાડૂતી માણસની જેમ જીવન પૂરુ કરે છે

મિત્રો ! નાચા સુખની શોધમા નીકળ્યા છો તો ખૂબ ગંભીર બની વિચાર કરો. બાહ્ય વસ્તુઓ તમને વાસ્તવિક શાન્તિ આપશે ખરી ? આડંબરથી મેળવેલી પ્રતિષ્ઠા ને પૂજા તમારી વિદાય વેળાયે મુખ પર સ્મિતની સુરખી લાવશે ખરી ? બોલો ! તમે સુખ મેળ... ...ખ્યાં છે

અને હજુ ખચો છો આ પ્રસંગે હુ તમને એક પ્રસંગ યાદ કરાવું, જે જગમશહુર છે —

એક વખત એવો હતા કે હિટલરના માન અને સ્થાનની જગતના સત્તાધીશોને ઈર્ષા આવતી, એ જ હિટલરનો આજે પત્તો પણ નથી થોડા જ વર્ષો પૂર્વે એ આખા વિશ્વને ધ્રુજાવતો હતો એની પાસે લાખખો રણવીર યોદ્ધાઓ હતા, મહાન મુત્સદ્દીઓ હતા, મર્દ સેનાનીઓ હતા, અજોડ વ્યૂહ ગચિયતાઓ હતા, ચિંતક પ્રચારકો હતા, અને એની પાસે અનેકવિધ આધુનિક યુદ્ધની વિશાળ ને વિરાટ સામગ્રી હતી એના વચન પર આખુ જર્મની પોતાનુ ઉનુ ઉનુ લોહી રેડવા તૈયાર હતું જગત કહેતુ કે હિટલરનો જય જ હોય, પરાજય તો સ્વપ્નમા પણ ન હોય ! પણ એ જ જગતને સાભળવુ પડયુ ને જોવુ પડયુ કે જગતનો એ અજોડ સત્તાધીશ હિટલર ઘડીના છઠ્ઠા ભાગમા કયાય ફેંકાઇ ગયો એનુ આજે વિશ્વના પટ પર નામનિશાન પણ નથી–એનુ નામ ભૂસાઈ ગયુ એની પાછળ એના સ્મરણની એક ખાલી ઉભી કરનાર પણ કોઈ નથી કહો, જે સુખને માટે લોકો ઇર્ષાની અગનમા બળતા હતા, એ હિટલર અને એનું સુખ કયા ગયુ ? દુનિયાના કોઇ પણ માણસને કહેવું જ પડશે, કે એ સુખ પોતાનુ ન હતું, પણ પારકુ હતુ માગી લાવેલુ હતું–ક્ષણભગુર હતું–સંધ્યાના રગ જેવુ અલ્પજીવી હતુ !

રડતા આવ્યા પણ હસતા જાઓ

એક કવિ કહે છે

જબ તુમ આયે જગતમે, જગત હસત તુમ રોત,
અબ કરણી ઐસી કરો, તુમ હસત જગ રોત

આ ચાર પંક્તિઓ પર જરા વિચાર કરો આપણે જગતમા આવ્યા, જન્મ લીધો ત્યારે રડતા હતા, તે વખતે આપણો નિર્દોષ કાળ હતો નિર્દોષ જીવનને લીધે આપણે શું કરીએ છીએ, એ આપણે જાણતા નહોતા આપણે શા માટે આવ્યા છીએ ? સુખ શુ ? ને વાસ્તવિક સુખના સ્વમા શા ? એ આપણે સ્થન રીતે સમજતા નહોતા રોગ્યે રડતા હતા એ સમયે નિર્દોષ બાળકોને જોઇ ઘરના ને ગામના માણસો હસત હતા, કારણ કે શેઠને ત્યા પુત્ર જન્મે એટલે આનદજન્ય હાસ્ય જ હોય ને? પણ હવે તો તમે સમજણા થયા, વિચારક થયા, વેપારી થયા, પ્રૌઢ બુદ્ધિવાળા થયા હવે દુનિયા એ રીતે છોડવી કે આપણા મો પર સત્કર્તવ્યોનુ ને જિંદગી સફળ કર્યાનુ સ્મિત હોય, આનન્દ હોય, સતોષની રેખા મો પર ઉપસતી હોય, સતોષનો પ્રકાશ મો પર ચળકાટ મારતો હોય અને આપણા સત્કર્તવ્યો ને સદ્‌ગુણોને યાદ કરી લોકો અશ્રુનો પ્રવાહ વહાવતા હોય આ રીતે મરણ થાય તો જાણવુ કે જિંદગી મેળવી તો કેળવી !

પણ તે સમયે હાય, હાય ! મારુ શુ થશે ? મારી મિલ્કતનુ શુ થશે ? મારા કુટુમ્બનુ શુ થશે ? એવા જો દૈન્યતા ભર્યા શબ્દો ને ઉદ્‌ગારો નીકળ્યા તો સમજવુ કે જિંદગી મેળવી પણ કેળવી નહિ અને કેળવ્યા વિનાની જિંદગી તો દીર્ઘ હોય તો પણ વન્ધ્ય જ છે

તત્ત્વચિન્તક કહે છે જેમ માણસ જૂના કપડા છોડે ને નવા કપડા પહેરે છે, તેમ માનવ જીર્ણ શરીર છોડીને નૂતન શરીર ધારણ કરે છે જેમ જૂના વસ્ત્રો છોડીને નવા કપડા

પહેરતા માણસને આનંદ આવે છે, તેમ જીર્ણ શરીર છોડતા ને નવા શરીરને ધારણ કરતા પણ આનંદ થવો જોઈએ સાચા સુખનુ લક્ષણ આ જ છે જૂનુ શરીર એટલે અનાદિનો આ સંસાર અને નૂતન શરીર એટલે આદિ અનંત મોક્ષ! આવો અપૂર્વ મોક્ષ મેળવના જીવનના સાચા પ્રવાસીને તો આનંદ જ થાય, કારણ કે એનુ ભવભ્રમણ ટળે છે, પણ લોકો આજે મરણથી ગભરાય છે, એનુ કારણ એ છે કે એ જાણે છે કે આપણે જીવનમા કાઈ સાચી વસ્તુ મેળવી નથી, કાઈ સદ્કર્તવ્ય કર્યું નથી, દાન દીધુ નથી, શિયળ પાળ્યુ નથી, તપ કર્યા નથી, ને ભાવના ભાવી નથી, એટલે અહીંથી મરીને બીજી ગતિમા ગયા એટલે આ બધુ ખલાસ! નવુ વસ્ત્ર તો નહી મળે પણ આ જૂનુ વસ્ત્ર પણ નહિ રહે અને નિરાધાર રીતે નરકમા ને તિર્યચમા ભટકવુ પડશે ને તાપમા ઉઘાડા ટળવળવુ પડશે, આજ કારણે માણસો મરણથી ગભરાય છે

માણસ પાસે સત્તા, સિંહાસન કે ક્રોડ રૂપિયા હોય તો પણ એ આત્મિક વૈભવ વિના સુખી હોતો નથી બહાર એ ભલે સુખી દેખાતા હોય પણ એના આન્તરિક જીવનમા અશાતિનો દાવાનળ સળગતો હોય છે ચિન્તાઓ એના પર ગીધડાની જેમ ભમતા હોય છે, ફફડાટ એના હૈયાને કીડાની જેમ કોરી ખાતો હોય છે, માટે જ કહુ છુ કે આજની તમારી સુખની કલ્પના અવાસ્તવિકતામાથી જન્મેલી છે સુખ પૈસા કે વસ્તુમા નથી પણ આપણા હૃદયમા હોવુ જોઈએ આપણા હૃદયમા હશે, તો જગતની દરેક વસ્તુ આનંદના બજાર જેવી લાગશે, એટલે જ જીવન શોધકોએ કહ્યુ કે આપણો આનંદ આપણા

હૈયામા પોઢેલો છે, આપણા હૈયામા આનંદનુ સરોવર ભરેલુ પડ્યુ છે ! પણ અન્ધ મન એ જોઈ શકતુ નથી ને તરસ્યુ બની આખા વિશ્વમા આનંદજળ પીવા દોડે છે જેમ કસ્તૂરી મૃગની ડૂટીમા જ હોય છે પણ એ જાણતુ નથી, તેથી આખા વનમા ભટકે છે જે દિશાથી પવન આવે છે તે દિશા તરફ દોડે છે અને માને છે કે એ દિશામા કસ્તૂરી હશે, પણ ખરી રીતે એ એની પોતાની પાસે જ છે

આજે આખા વિશ્વમા પણ આમ જ બની રહ્યુ છે જગત બહાર સુખ શોધે છે, પણ અન્તરમા તો કોઈ તલાસ કરતુ જ નથી સાચુ સુખ મેળવવુ હોય તો બાહ્ય પદાર્થોમાથી મન વાળવુ જોઈએ, ઈન્દ્રિયો પર વિજય મેળવવો જોઈએ, જીવનમંથન કરવુ જોઈએ, ચિત્ત સ્થિર બનાવવુ જોઈએ, અને મનના વધતા વેગને અટકાવવા આત્મનિરીક્ષણ કરવુ જોઈએ આ રીતે સાધના કરીશુ તો જ આપણે સાચુ સુખ મેળવી શકીશુ

આજનો ચેપી રોગ

આત્મિક સુખને પૂર્ણ રીતે નહી સમજનાર જાપાનીઓએ પણ ઇન્દ્રિયજય માટે અનેક પ્રયોગો કર્યા છે જાપાનના ગેકીયો શહેરના ત્રણ દરવાજા પર ત્રણ મહાકાય વાંદરાના પૂતળા મૂકયા છે એ ત્રણે પૂતળા ઇન્દ્રિયજયનો બોધપાઠ આપે છે એક વાંદરાએ આંખ બન્ધ કરી છે, આંખ બન્ધ કરીને એ એમ કહેવા માગે છે કે—સારી વસ્તુઓ જોજો અને ખરાબ વસ્તુઓ જોવાનો પ્રસંગ આવે તો મારી જેમ આંખ બન્ધ કરજો બીજા વાંદરાએ પોતાના કાન બંધ કર્યા છે, એ એમ ચેતવે છે કે—સારી વાત સાભળવાનો પ્રસંગ આવે તો સાભળજો

અને ખરાબ વાત સાભળવાની વેળા આવે તો મારી જેમ કાન બધ કરજો ત્રીજા વાદરાએ પોતાનુ મોઢુ બન્ધ કર્યું છે, એ એમ સૂચવે છે કે–સારુ બોલવુ અને ખરાબ બોલવાનો પ્રસગ આવે કે નિન્દા કરવાની વેળા આવે તો મારી જેમ મો બન્ધ કરી મૌન રહેવુ આ રીતે બાહ્ય આ ત્રણ ઇન્દ્રિયો પર વિજય મેળવનાર પણ સુખ મેળવે છે તો સપૂર્ણ રીતે ઇન્દ્રિયો પર કાબૂ આવી જાય તો સાચુ સુખ મળે એમા આશ્ચર્ય પણ શુ છે?

પણ આજે લોકોને જીહ્વા ઇન્દ્રિય ઉપર કાબૂ નથી નિન્દા કરવાની ટેવ પડી ગઈ છે આજે એકનુ વાટે, આવતી કાલે બીજાનુ વાટે, પરમ દિવસે ત્રીજાનુ વાટે આમ વાટ વાટ ને વાટ, બસ વાટવાની જ ટેવ પડી છે! પણ કોઇના સદ્‌ગુણ ગાવા કે પ્રશસા કરવી એની તો ટેવ જ નથી–પણ યાદ રાખજો કે નિન્દા એ બહુ જ બૂરી ચીજ છે નિન્દા એ આજનો એક જાતનો માનસિક ચેપી રોગ છે માણસ જેમ નિન્દા કરતો જાય તેમ એ રોગ અભિવૃદ્ધિ પામતો જાય

ખરજવુ થયુ હોય છે ને વારવાર ચળ આવે છે, ને માણસ જેમ જેમ ખણતો જાય છે, તેમ તેમ ચળ ઘટવાને બદલે વધતી જાય છે તેવી જ રીતે નિન્દાને માટે પણ કહી શકાય ખૂજલીવાળો ઘણુ ખણીને અન્તે વિકૃત બને છે, તેમ નિન્દક પણ પારકી નિન્દા કરી પોતાના જીવનને વિકૃત બનાવે છે ખૂજલી થઈ હોય ત્યારે નાના છોકરાઓને હાથે લુગડા બાધો છો ને? તેમ હવે નિન્દકના મોઢે પણ કપડાના પાટા બાધવાની જરૂર છે, કારણ કે નિન્દકો પણ

બાળકની જેમ અજ્ઞાન છે નિન્દકો નિન્દા કરીને સુખ મેળવતા નથી, પણ સુખ ખોઈ રહ્યા છે માટે સુખના શોધકોએ વાચા આદિ ઈન્દ્રિયો પર કાબૂ–વિજય મેળવવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ

તમે જોઇ ગયા કે ઇન્દ્રિયો પર સયમ ને બાહ્ય વસ્તુઓનો ત્યાગ, આ બે વસ્તુઓદ્વારા સુખનો સાક્ષાત્કાર થાય છે એમા પણ ત્યાગથી જે જીવન–તૃપ્તિ થાય છે તે અલૌકિક છે એ માટે પ્રભુ શ્રી મહાવીર દેવનુ જીવન આપણને દષ્ટાતરૂપ છે તે જ રીતે શ્રી રામચદ્રજીનો જીવનપ્રસગ આદર્શ રૂપ છે આ પ્રસગ ભવ્ય છતા કરુણ છે ! ત્યાગનો આ પ્રસગ સાભળતા આપણા હૈયા ભરાઈ જાય છે ને નયન આસુથી છલકાઇ જાય છે પણ આમાથી તો આપણે પ્રેરણા લેવાની છે, આ પ્રસગ આપણને એ જ સૂચવે છે કે આશા–અભિલાષાને કચડીને પણ જે ત્યાગ કરે છે, તે ઉચ્ચ આદર્શના શિખરે પહોચે છે જો આશા કે અભિલાષા વિના જ સપૂર્ણ ત્યાગ કરાય, તો તો પછી પૂછવુ જ શુ ?

આ પ્રસગ ગભીર રીતે વિચારજો સુખ રાજ્યમા હતુ કે વનમા ? ભોગમા હતુ કે ત્યાગમા ? સિંહાસનમા હતુ કે હૈયામા ? હૈયામા આનદ ન હોત તો રામનુ તે જ પળે હૃદય બન્ધ પડી જાત, પણ એવુ કાઈ ન થયુ પણ ઉલટે સાપ કાચળી ઉતારીને ચાલ્યો જાય તેમ રાજ્યમોહ છોડી એ વનમા ચાલતા થયા કારણ કે એ જાણતા હતા કે ત્યાગ જો હૈયાના હશે તો જીવન સદા સુખથી છલોછલ ભરેલુ જ રહેશે માટે

કહુ છુ કે ઇન્દ્રિયો પર કાબૂ મેળવવાથી આત્મા શાન્ત બને છે, ને ત્યાગ કરવાથી આત્મા નિર્લેપ બને છે—આ બે અજોડ સાધનોના પ્રતાપે આત્મા, આત્મામા જ સુખનો ખજાનો જુએ છે આજના દોઢ શ્લોકના પ્રવચનમા સાચા સુખની શોધના જે સાધનો બતાવ્યા છે, તેને અપનાવે તેને માટે આ ભવ સફલ બને છે સૌ આ રીતે સાચા સુખના ભોક્તા બનો અને જીવનના સર્વોત્તમ શિખરે પહોચો એવી શુભેચ્છા

અણુ

વસ્તુ નાની છે એટલે એની કિંમત તમારે મન કાઈ જ નથી ? પણ જરા આમ તો જુઓ ! આ નાનકડા તણખાએ આખા ગામને ગખની ઢગલીમા ફેરવી નાખ્યુ આ નાનકડી કીડીએ પેલા મહાકાય કુજરને ઢાળી દીધો આ નાનકડા છિદ્રે આ મહા–નૌકાને સાગરમા જળસમાધિ કરાવી દીધી આ નાનકડા વડના બીજે વડ બની આ વજ્ર જેવી દીવાલને પણ ચીરી નાખી આ અણુઓએ જગત આખાને ધ્રૂજાવી દીધુ છતા નાની વસ્તુનુ મૂલ્ય તમારે મન કાઈ જ નથી ? તો પછી તમને હવે अणोरणियान् महतो महियान् એવો આત્મા પણ સમજાઈ રહ્યો !

ચિત્રભાનુ—

પ્રકૃતિ-સૌમ્યત્વ

પ્રકૃતિ-સૌમ્યત્વ એ એવો ગુણ છે કે એ જેની પ્રકૃતિમા વણાયો હોય તેને જેમ શાતિ આપે છે, તેમ તેના સમાગમમા આવનારને પણ શાતિ આપનાર બને છે આ ગુણ આખા સસારને સુખમય બનાવનાર છે મધુરી હવા ફેલાવનાર છે, અને મિથ્યા બધાઈ ગયેલી દ્રઢ માન્યતાને કેવી રીતે ગાળવી તેનો ઉકેલ કરનાર પણ આ પ્રકૃતિ-સૌમ્યત્વ નામનો જ ગુણ છે

સામા માણસની કાઇક ભૂલને લીધે, તેને જોતા તમને અણગમો ઉત્પન્ન થાય, છતા તમે તેને તક આપો જેમ તમને હૈયુ, લાગણી, ભાવના છે, તેમ તેને પણ તે બધુ છે કદાચ તેણે મનથી અગર સસારના સયોગોની વિષમતાને લીધે કઇક ખરાબ કાર્ય કર્યુ હોય તો પણ તમે તેને એકવાર જરૂર ક્ષમા આપો

જેમ સાગરની અદર ભરતી-ઓટ આવે છે, તેમ માનવીની ભાવનાઓમા પણ ભરતી-ઓટ આવે છે જેમ તમે પોતે કાઇક ભૂલ કરી હોય અને તમને પશ્ચાત્તાપ થાય અને પછી

એમ થાય કે મને આ તક માફી આપે અને સજા ન કરે તો સારુ, તેમ સામો માણસ પણ પશ્ચાત્તાપ કરીને તમારી પાસેથી માફી ઇચ્છે છે, નહિ કે સજા?

માનવીની મહાન ક્ષતિ જો હોય તો તે આ છે મનુષ્ય જેટલો પોતાનો ગુનો, પોતે કરેલી ભૂલ, છુપાવવાને ઇચ્છે છે, તે કરતા સામા માનવીનો ગુનો, તેણે કરેલી ભૂલ, પ્રગટ કરવામા અનેક ગણો આતુર હોય છે, પણ ઊડા ઉતરીને વિચાર કરશો તો માલુમ પડશે કે જેમ તમારુ હૈયુ ક્ષમા માટે ઝખે છે, તેમ સામા માણસને પણ તમારા જેવી જ ઝખના રહે છે એની આર્દ્ર આખો પણ ક્ષમાની ભીખ માગતી હોય છે જેનામા સામા માણસના હૈયાને, દિલને પારખવાની શક્તિ નથી તે માનવી નથી માનવજીવન જીવવાને પણ લાયક નથી! તેમ તમે પણ કોઈના સજોગોનો વિચાર ન કરી શકતા હો, સામાની લાગણીની કદર ન કરી જાણતા હો તો તમે પણ દાનવોની કોટિમા જ ગણાઓ

ઇતિહાસનુ અવલોકન કરશો તો એવા અનેક દાખલાઓ મળશે જે ઘણી ભયકર ભૂલો કરવા છતા વાઇક સુદર તક મળતા સુધરી ગયા, ઉન્નતિના શિખરે પહોચી ગયા, આ વાત ધ્યાનમા રાખી તમે વર્તનમા સામા માટે એવી ભાવના કેળવો કે આજે એ ભલે ભૂલો હોય પણ કાલે મારા સહવાસથી જરૂર સુધરશે અને તે માટે તમે તમારા હૃદયના દરવાજા ખોલી તેની વાત સાભળો, તેને માટે તમારા હૈયામા જે ગાઠ બધાઇ ગઇ હોય તેને દૂર કરો, અને તેને જાતે જ સુધરવાની તક આપો, તેને અનુતાપ કરવાનો અવસર આપો તો તે જરૂર સુધરશે.

ગૌ પૂજા

[૧૩-૩-૫૪ના દિવસે મુબઈ રાજ્ય ગોશાળા પાજરાપોળ સઘના ત્રીજા અધિવેશન ને ગોશાળા પ્રદર્શન પ્રસગે પધારેલ વડોદરાના મહારાણી શ્રી શાન્તાદેવી, મુબઈ રાજ્યના મહેસુલી પ્રધાન શ્રી ભાઉસાહેબ હીરે, મધ્યસ્થ ધારાસભાના સભ્ય ને પ્રિન્સીપાલો, પ્રોફેસરો અને હિન્દની પ્રસિદ્ધ જુદી જુદી સસ્થાઓના આવેલ ગીત્ત પ્રતિનિધિઓ ને હજારોની માનવ મેદનીમા, વડોદરાના ન્યાય મદિરમા મુનિ શ્રીચન્દ્રપ્રભસાગરજી ચિત્રભાનુએ આપેલુ ભાષણ —સપા૦]

બહેનો અને ભાઈઓ !

ગોસવર્ધન ને પ્રાણીરક્ષાના કાર્યમા જીવન અર્પણ કરનારા મહાનુભાવો, આ વિષયમા મારી પહેલા ઘણુ ઘણુ કહી ગયા છે, છતા સૌ ભાઈઓનો આગ્રહ છે કે મારે પણ કઈક કહેવુ, તો હુ આપની આગળ મારી વ્યથા વર્ણવીશ

આર્યાવર્તના માણસો ગાયની પૂજા કરે છે, એના કપાળે કુમકુમનો ચાલ્લો કરે છે, એનુ પૂછડુ આખે લગાડે છે, પણ એ જ ગાય પોતાનુ પેટ ઉકરડે ભરે છે ગલીએ ગલીએ

એટલે ઇન્દ્રિયપાલન કારણ કે ગાયના ગોરસથી ઇન્દ્રિયો મજબૂત અને મતે જ રહે છે

પણ એકલુ ગોપાલન કરીને જ અટકી જવાનુ નથી માનવધર્મ એથીયે આગળ જાય છે ગાયોને પાળવી અને બીજા પ્રાણીઓને કતલખાને જવા દેવા એ તો સ્વાર્થધર્મ થયો, ગાય દૂધ આપે છે, એટલે એને પોષવી અને બીજા પ્રાણીઓ ઉપયોગી નથી એટલે એના પ્રત્યે ઉપેક્ષા કરવી એ માનવને શોભે ખરુ ? સ્વાથમા દાનવતા છે, પરમાથમા માનવતા માનવ ધમનો ઉપાસક અબ્રાહમલિંકન અત્યારે મને યાદ આવે છે

એ અમેરીકાના પ્રમુખ હતા એક વખત એ પાર્લામેન્ટમા જઈ રહ્યા હતા ગાડી ઝડપથી જઇ રહી હતી એમની નજર કીચડમા ખૂચી ગયેલા એક ડુક્કર પર પડી એ કીચડમા તરફડી રહ્યુ હતુ ચીસો પાડી રહ્યુ હતુ લિંકને ગાડી ઊભી રાખી ડુક્કર તરફ દોટ મૂકી, કીચડમા ખૂચી ગયેલા એ નિરાધાર પશુને એણે અજબ રીતે ઉગારી લીધુ ! પણ એનો શૂટ કીચડમા ખરડાઈ ગયો ફરી ઘેર જઈ કપડા બદલવા જેટલો સમય નહોતો પાર્લામેન્ટનો સમય થઇ ગયો હતો અને સમયની નિયમિતતા માટે તો લિંકન પ્રસિદ્ધ હતો એ સીધો સભાગૃહમા આવ્યો, સભ્યોએ ગાડીવાનને પૂછ્યુ પ્રમુખના કપડા આમ કીચડમા કયા ખરડાયા ? ગાડીવાનની વાત સાભળી સૌ આશ્ચર્ય પામી ગયા વાહ ! આવો દયાળુ ! બધા મળીને લિંકનને માન આપતા કહેવા લાગ્યા ' આપ

ખરેખર દયાળુ છો. આપને ધન્યવાદ છે. આપે કુકરનો ઉદ્ધાર કર્યો !' પણ પ્રશંસકોને અધવચ્ચેથી જ અટકાવી લિંકને આપેલો ઉત્તર હૈયામાં કોતરી રાખવા જેવો છે 'બન્ધુ, ભ્રમ, વ્યર્થ મારી પ્રશંસા ન કરશો. મેં કોઈના ય પર દયા કરી નથી તેમ મેં કોઈનો ઉદ્ધાર પણ કર્યો નથી. મેં તો મારા હૈયામાં ભોંકાયેલા કાંટાનો જ ઉદ્ધાર કર્યો છે. કીચડમાં [illegible] કુકરને જોઈ મારા હૈયામાં કાંટો વાગ્યો. મારી વેદનાના કાંટાને કાઢવા માટે આ કુકરને કાઢ્યા વિના ચાલે તેમ ન હતું. કાંટો કાઢવાનો કંઈક ઉપાય તો લેવો જ પડે ને?....' માનવતાભર્યો આ ઉત્તર સાંભળી સૌ નમી પડ્યા.

ભારતના કોઈ સંતનો દાખલો ન આપતાં, મેં અમેરિકાના પ્રમુખનો દાખલો આપ્યો. કારણ કે આપણા [illegible] ઝોક અમેરિકાનું છે. વાતાવરણમાં અમેરિકી હવા [illegible] છે. એ હવાએ જ આ પ્રાણીનાશની હવા [illegible] ત્યારે વિચારવાની આવશ્યકતા છે કે જ્યાંના [illegible] પણ એક માનવી જેવી કુમળી લાગણી ધરાવતા હતા! ત્યારે [illegible] ની હવાવાળા દેશમાં કતલખાના ઊભા [illegible] છે, એ શું સૂચવે છે? વિચારજો માનવતા હો તો.

હવે હું આપનો વધારે સમય નહિ લઉં. સભાઓ ભરાય છે, ઠરાવો થાય છે, તાળીઓના ગડગડાટપૂર્વક ફૂલહાર પહેરી વિસર્જન પામે છે, પણ આજના અભિનંદનના બોલ બહેનો આટલેથી જ નહિ અટકી, અહિંસાના [illegible] જીવનમાં મૂર્ત બનાવશે એવી શ્રદ્ધાપૂર્વક હું [illegible]

ધર્મ કહેવો કોને ?

માણસ સવારમા દાત સાફ કરી આરસીમા મોઢુ જુએ છે, બપોરે જમીને બજારમા જતી વખતે પણ મુખને દર્પણમા જોઇને બજારમા જાય છે ને સાજે બજારમાથી આવીને પણ કાચમા પોતાના મુખડાને ધારી ધારીને જુએ છે, તે શા માટે ? માણસને એમ કે મારા મો ઉપર ડાઘ તો નથી લાગ્યો ને ! અને હુ પોતે કેવો દેખાઉ છુ ? પણ આરસીમા મુખ જોતી વખતે કોઇને ય એવો વિચાર નથી આવતો કે આ આરસીમા દેખાઉ છુ તે હુ નથી, પણ જોનાર એ હુ છુ આ દેખાય છે એ પ્રતિબિમ્બ મારા આત્માનુ નથી, પણ શરીરનુ છે આરસીમા દેખાય છે એ માલ નથી, પણ બારદાન છે

શરીરના સૌન્દર્યને હુ માત્ર સૌન્દર્ય માની બેઠો છુ અને માત્ર સૌન્દર્ય હુ વિસરી ગયો છુ જે શરીર નાશવત છે, અહિ જ જેને મૂકી જવાનુ છે, જે બળી જવાનુ છે, રાખ થઇને ઊડી જવાનુ છે, એના અવલોકનમા કનાકોના કલાકો નીકળી જાય છે અને જે આત્મા શાશ્વત છે, કરેલા કર્મનો ભોક્તા છે, એના માટે આપણને જરા વિચાર સરખો ય ન આવે, આ કેવુ આશ્ચર્ય ?

અનાજ કેવુ છે એનો વિચાર આવતો નથી અને ફોતરા માટે માથાકૂટ થઇ રહી છે શરીર ઉપર લાગેલા ડાઘને જુએ

प्रत्यहं प्रत्यवेक्षेत नरश्चरितमात्मनः ।
किं नु मे पशुभिस्तुल्यं, किं नु सत्पुरुषैरिति ? ॥

રોજ પ્રભાતે માણસે પોતાના ચારિત્ર્યનુ–પોતાના વર્તેલા જીવનનુ અવલોકન કરવુ જોઈએ મારુ જીવન પશુ જેવુ છે કે સત્પુરુષ જેવુ ? સત્પુરુષોનુ જીવન કેવુ નિર્મળ છે ને મારુ જીવન કેવુ મલિન છે ?

આ સંસારની ફૂલવાડીમા મારુ જીવન ગુલાબના ફૂલ જેવુ સુવાસિત છે કે લસણ જેવુ દુર્ગન્ધ ભરેલુ ? આ જગતમા જન્મીને મે આશીર્વાદ મેળવ્યા કે શાપ ? આ દુનિયામાથી વિદાય લેતી વખતે મારા મુખ ઉપર આસુ હશે કે હાસ્ય ? હુ અહિ શુ કરવા આવ્યો હતો ને શુ કરી રહ્યો છુ ? હુ ક્યાથી આવ્યો હતો ને ક્યા જવાનો છુ ? મારુ સ્વરૂપ કેવુ છે ને હુ આજે કેવુ માનુ છુ ?–આવા પ્રશ્નો ઊડાણમાથી જાગે તો જ માણસને પોતાની સ્થિતિનુ ભાન થાય કે—

હુ મનુષ્ય છુ મનુષ્યત્વને શોભે એવુ જીવન મારે જીવવાનુ છે અને આ શરીર દ્વારા જ મારે મુક્તિ મેળવવાની છે મને સુદર માનવદેહ મળેલ છે, તીક્ષ્ણ બુદ્ધિ મળી છે, અન્યની વેદના ઝીલવા યોગ્ય કોમળ હૃદય મળ્યુ છે, આવી સુદર વસ્તુઓને હુ કેમ વેડફી શકુ ? પશુ જેવુ જીવન જીવવા કાઈ આ મહામૂલી જિદગી નથી મળી

આત્માને નિર્મળ કરવાનો, જીવનને સુગધથી ભરી દેવાનો શુભ અવસર સાપડ્યો છે કેટકેટલા ત્યાગી પુરુષોએ આ માનવ જીવનની ગૌરવગાથાઓ ગાઈ છે, તે શા માટે ? ત્યાગીઓએ આ દેહમા શુ વિશેષતા નિહાળી ? આ દેહમા

એમને શુ ભવ્યતા ભાસી? શા માટે પશુઓ અને [illegible] એક જ કક્ષાએ ન મૂકયા? શુ બનેમા જીવન [illegible] જ તેમ જ બનેને આહાર-નિદ્રા-ભય ને કામની [illegible] નથી? તે પણ છે જ તો પછી બને વચ્ચે ભેદ શા [illegible]

માનવીને ઉચ્ચ કક્ષાએ મૂકયો અને પશુને નીચી [illegible] શા માટે? જ્ઞાનીઓને શુ આ માનવ-દેહનો મોહ [illegible] ના, તેઓને આ દેહની કિમ્મત તો કઇ જ નથી [illegible] છે એક ધર્મની, અને તે ધર્મ આ માનવદેહ દ્વારા જ [illegible] છે એટલે આત્માને અજવાળનાર ધર્મને લીધે [illegible] કિંમત પણ વધી અને માનવ જીવનની ગૌરવ [illegible]

ધર્મ માનવ-જીવનને તેજસ્વી બનાવે છે [illegible] જીવનમા સસ્કારના પ્રાણ ફૂકે છે, ધર્મ માણસને [illegible] બનાવે છે, અને એની દેવત્વના સિંહાસન પર [illegible] છે ધર્મવિહોણુ જીવન એ તો આત્મા વગ[illegible] છે કે જેમા ન હોય નૂર કે ન હોય પ્ર[illegible] કે ન હોય પવિત્રતા, જીવનમા પ્રાણ ને [illegible] ધર્મ જ છે

ત્યારે આપણને વિચાર આવશે કે [illegible] આવો વ્યાપક છે, તો તે દેખાતો કેમ નથી? [illegible] ધર્મ ખાવા કામ લાગતો નથી, તરસ [illegible] પીવા કામ લાગતો નથી, ટાઢ વાય ત્યા[illegible] લાગતો નથી, દેવુ ચૂકવવુ હોય તો [illegible] આપવા કામ લાગતો નથી અને વ્યવહારમા [illegible] વિનિમય[illegible] પણ ધર્મ આવતો નથી, તો પછી ધર્મનુ મહત્ત્વ શુ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમા જ્ઞાનીઓ જણાવે છે કે, ધર્મ એ તો ઝાડના મૂળિયા જેવો છે મૂળિયા ફળની જેમ ખાવા કામ લાગતા નથી, ઝાડના બીજા અગોની જેમ બહાર દેખાતા નથી, તે ધૂળમા દટાયેલા-છુપાયેલા હોય છે, છતા એ ન હોય તો ટકી રહેવાની તાકાત ઝાડમા નથી જ વૃક્ષો ફળે છે, ખીલે છે, મીઠા ફળો આપે છે, આ બધી બાહ્ય ક્રિયાઓનો આધાર તો મૂળિયા છે તેમ જીવનના મૂળમા પણ ધર્મ પડ્યો છે જ્યા પ્રતિભા દેખાય છે, ઉન્નતિ દેખાય છે, સુખ ને આબાદી દેખાય છે ત્યા ધર્મ છે જ્યા દગાલિયત દેખાય છે, અવનતિ દેખાય છે, દુખ ને બરબાદી દેખાય છે ત્યા અધર્મ છે

આ ધર્મ પશુઓને મળ્યો નથી, એટલે એ કનિષ્ઠ છે, હીન છે મનુષ્ય આ ધર્મને પામીને શ્રેષ્ઠ અને બડભાગી થયો છે, આ ધર્મથી માનવદેહ ગૌરવાન્વિત છે।

ધર્મની આવી પ્રશસા સાભળી સહજ પ્રશ્ન થાય કે ત્યારે ધર્મ કહેવો કોને? સૌ પોતપોતાના જન્મગત અને જાતિગત ક્રિયાકાડને ધર્મ કહે છે અને એ જ ધર્મના નામે લડે છે, ઝઘડે છે, અશાન્તિ ઊભી કરે છે અને માનવને માનવથી દૂર લઈ જાય છે શુ આને ધર્મ કહેવો? આ પ્રશ્નનુ સમાધાન જૈન દર્શને બહુ સારી રીતે કર્યુ છે ધર્મનુ લક્ષણ બાધીને માનવજાતને એક સુદર નવ્ય પીરસ્યુ છે અને ધર્મના રહસ્યને થોડા જ શબ્દોમા વ્યક્ત કર્યું છે

મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય ને માધ્યસ્થ-ભાવ એ ધર્મના ચાર લક્ષણ છે આ ભાવનાઓથી યુક્ત જે ક્રિયાઓ થાય તે ધર્મ ધર્મનુ પહેલુ લક્ષણ છે મૈત્રીભાવ

> મૈત્રીભાવનુ પવિત્ર ઝરણુ, મુ [illegible]
> શુભ થાઓ આ સકલ વિશ્વનુ, એવી [illegible]

જે મનુષ્યના હૃદયમા ધર્મના [illegible] આખુ જગત મિત્રોથી ભર્યુ લાગે, [illegible] પ્રેમમય લાગે જેના હૈયામા પ્રેમ [illegible] હૈયુ શુ બોલતુ હોય ? હુ [illegible] બીજાને આવો વખત ન આવો, [illegible] બીજા આ માઓ તૃપ્ત થાઓ સર્વ [illegible] બનો સૌ દોષહીન બનો સૌ [illegible] ન રહો

આ મૈત્રીભાવના પછી ધર્મનુ [illegible] ભાવના આવે છે

> [illegible]થી ભરેલા ગુણીજન દેખી [illegible]
> એ સતોના ચરણકમલમા [illegible]

આ ભાવનાનો જ મહ[illegible] છે આ પ્રમોદભાવનાના [illegible] મહાપુરુષોને જોઈ આન[illegible] લઈ જતા સતોને જોઈ, [illegible] માટે એને એમ થાય કે—[illegible] માગ બતાવનારા છે—[illegible] ભૂલા પડેલાઓને માગ [illegible]

આ [illegible]સારરૂપ [illegible] છાયા આપનાર વૃક્ષો જેવા [illegible] પુરુષોને જોઈ એમના [illegible]

આ ભાવ વિચારી જોજો તમે મિત્રો સાથે વટથી જતા હો અને માર્ગમા સતના દર્શન થાય તો પગમા પડો ખરા? માર્ગમા એમના પગમા પડતા આવે, અને અમલદારને, કોઈ વડા અધિકારીને ઝૂકી પડતા શરમ ન આવે! સત્તા અને શ્રીમંતાઈ આગળ ઝૂકી પડતો હોય અને સંયમ અને ત્યાગ આગળ અક્કડ થઈને ચાલતો હોય તો માનવુ કે—તેના પ્રમોદભાવનુ દીવાળુ છે એ પછી ધર્મનુ ત્રીજુ ચરણ કારુણ્યભાવ

દીન, ક્રૂર ને ધર્મવિહોણા દેખી દિલમા દર્દ રહે,
કરુણાભીની આંખોમાથી અશ્રુનો શુભ સ્રોત વહે.

જેના હૈયામા કરુણાભાવ વિકાસ પામેલો હોય, હેયુ જગતના જીવો માટે સહાનુભૂતિથી ધબકતુ હોય, બીજાના દુખોને પોતાના દુખો માને અને એ દુખો દૂર કરવા સતત પ્રયત્ન કરે દીન આત્મા પ્રત્યે એ સહાનુભૂતિ બતાવે ધર્મવિહોણા અને ક્રૂર આત્માઓને એનુ હૃદય દયાર્દ્ર બની જાય અને એને થાય કે—આ બાપડા પાપ કરીને દુર્ગતિમા ચાલ્યા જશે! આજ તો ને શ્રીમંતાઈના ઘમંડમા કોઈનુ ય સાભળતા નથી, દુખીની સામુ પણ જોતા નથી, પણ એમનુ પુણ્ય જશે ત્યારે આ જીવોનુ શુ થશે? તે વખતે એ આધાર કોણ?

આજે જે હસતા હસતા પાપો કરી રહ્યા છે એ રોતા પણ નહિ છૂટે, જે કૂવામાથી આ માણસો આનંદનુ પાણી ઉલેચી રહ્યા છે, એ કૂવો તો અંતે

આંસુથી ભરવો પડશે જગતની દૃષ્ટિએ દેખાતા આજના આ સુખી જીવો, એ આવતી કાલના દુઃખી જીવો છે—આવો કરુણાભર્યો વિચાર આવતા, કારુણ્યભાવવાળાનું હૈયું ભરાઈ આવે છે અને એના નયનોમાંથી આંસુની ધાર વહેવા લાગી જાય છે ધર્મનું ચોથું લક્ષણ તે માધ્યસ્થભાવ

માર્ગ ભૂલેલા જીવન પથિકને માર્ગ ચીંધવા ઊભો રહું
કરે ઉપેક્ષા એ માર્ગની તોય સમતા ચિત્ત ધરું

આ ભાવનાવાળો માણસ પાપના કીચડમાં પડતા માનવીને બચાવવા પ્રયત્ન કરે, પણ પોતે બીજાને પાપી બનાવવાનું નિમિત્ત તો ન જ બને અધર્મના માર્ગે જતા કોઈ પણ પ્રાણીને શક્ય હોય ત્યાંસુધી એ અટકાવે, માર્ગ ભૂલેલાને માર્ગ ચીંધે, પણ માર્ગ ચીંધવા જાય અને અવળે માર્ગે જનારો કહે 'તને ડાહ્યો ડાહ્યો કર્યો છે? તું તારું કામ કરને, અમે અમારું ફોડી લઈશું તારે અમારામાં પડવાની જરૂર નથી તારી સલાહ અમારે નથી જોઈતી ' તોય માધ્યસ્થભાવવાળો એના પર ક્રોધ ન કરે ડૂબનારને તારવા પ્રયત્ન કરે પણ સામો ડૂબતો માણસ ન તરે તો ધક્કો તો ન જ મારે

જે મનુષ્ય આ ચાર ભાવનાપૂર્વક જીવનના ક્રિયા કરતે હોય, એનામાં સ્વાર્થબુદ્ધિ કે પરવંચના કેમ હોઈ શકે? એ તો એમ જ માનતો હોય કે હું આ દુનિયામાં આવ્યો છું માનવતાની સુવાસ ફેલાવવા, તો પછી મારાથી તો જરા પણ બૂરું કેમ થાય? જગતના ભલામાં જ મારું ભલું છે જગતમાં અશાંતિ હોય તો હું શાંતિથી કઈ રીતે જીવી શકું? હું જેમ સુખ, શાંતિ અને આબાદી ઇચ્છું છું તેમ

આ ભાવ વિચારી જોજો તમે મિત્રો સાથે વટથી ચાલ્યા જતા હો અને માગમા સતના દર્શન થાય તો એમના પગમા પડો ખરા? માગમા એમના પગમા પડતા શરમ આવે, અને અમલદારને, કોઈ વડા અધિકારીને ઝૂકીને નમન કરતા શરમ ન આવે! સત્તા અને શ્રીમતાઈ આગળ માણસ ઝૂકી પડતો હોય અને સયમ અને ત્યાગ આગળ માણસ અક્કડ થઈને ચાલતો હોય તો માનવુ કે–તેના હૃદયમા પ્રમોદભાવનુ દીવાળુ છે એ પછી ધર્મનુ ત્રીજુ લક્ષણ છે કારુણ્યભાવ

દીન, ક્રૂર ને ધમવિહોણા દેખી દિલમા દર્દ રહે
કરુણાભીની આખોમાથી અશ્રુનો શુભ સ્રોત વહે

જેના હૈયામા કરુણાભાવ વિકાસ પામેલો હોય, એનુ હૈયુ જગતના જીવો માટે સહાનુભૂતિથી છલકાતુ હોય, તે બીજાના દુખોને પોતાના દુખો માને અને એ દુખોને દૂર કરવા સતત પ્રયત્ન કરે દીન આત્મા પ્રત્યે એ હૈયાની સહાનુભૂતિ બતાવે ધમવિહોણા અને ક્રૂર આત્માઓને જોઈ, એનુ હૃદય દયાર્દ્ર બની જાય અને એને થાય કે–આ જીવો બાપડા પાપ કરીને દુગતિમા ચાલ્યા જશે! આજ તો સત્તા ને શ્રીમતાઈના ધમડમા કોઈનુ ય સાભળતા નથી, કોઈ દુખીની સામુ પણ જોતા નથી, પણ એમનુ પુણ્ય પરવારી જશે ત્યારે આ જીવોનુ શુ થશે? તે વખતે એમનો આધાર કોણ?

આજે જે હસતા હસતા પાપો કરી રહ્યા છે એ પાપો રોતા પણ નહિ છૂટે, જે કૂવામાથી આ માણસો તુચ્છ આનદનુ પાણી ઉલેચી રહ્યા છે, એ કૂવો તો અતે ઊના

આસુથી ભરવો પડશે જગતની દૃષ્ટિએ દેખાતા આજના આ સુખી જીવો, એ આવતી કાલના દુખી જીવો છે–આવો કરુણાભર્યો વિચાર આવતા, કારુણ્યભાવવાળાનુ હૈયુ ભરાઈ આવે છે અને એના નયનોમાથી આસુની ધારા વહેવા લાગી જાય છે ધર્મનુ ચોથુ લક્ષણ તે મધ્યસ્થભાવ

માર્ગ ભૂલેલા જીવન પથિકને માર્ગ ચીંધવા ઊભો રહુ,
કરે ઉપેક્ષા એ માર્ગની તોય સમતા ચિત્ત ધરુ

આ ભાવનાવાળો માણસ પાપના કીચડમા પડતા માનવીને બચાવવા પ્રયત્ન કરે, પણ પોતે બીજાને પાપી બનાવવાનુ નિમિત્ત તો ન જ બને અધર્મના માર્ગે જતા કોઈ પણ પ્રાણીને રોકાય હોય ત્યાસુધી એ અટકાવે, માર્ગ ભૂલેલાને માર્ગ ચીંધે, પણ માર્ગ ચીંધવા જાય અને અવળે માર્ગે જનારા કહે 'તને કોણે ડાહ્યો કર્યો છે? તુ તારુ કામ કરને, અમે અમારુ ફોડી લઈશુ તારે અમારામા પડવાની જરૂર નથી તારી સલાહ અમારે નથી જોઈતી' તોય માધ્યસ્થભાવવાળો એના પર ક્રોધ ન કરે દુશ્મનાને તારવા પ્રયત્ન કરે પણ સામો ડૂબતો માણસ ન તરે તો ધાર્યો તો ન જ મારે

જે મનુષ્ય આ ચાર ભાવનાપૂર્વક જીવનની ક્રિયા કરતો હોય, એનામા સ્વાર્થબુદ્ધિ કે પ્રવચનના કેમ હોઈ શકે? એ તો એમ જ માનતો હોય કે હુ આ દુનિયામા આવ્યો છુ માનવતાની સુવાસ ફેલાવવા, તો પછી મારાથી તો જગ પણ ભૂડુ કેમ થાય? જગતના ભલામા જ મારુ ભલુ છે જગતમા અશાતિ હોય તો હુ શાતિથી કઈ રીતે જીવી શકુ? હુ જેમ સુખ, શાતિ અને આબાદી ઇચ્છુ છુ, તેમ

બીજાને પણ એની જ તૃષ્ણા છે, તો મારું અત્યારે કર્તવ્ય એ છે કે–બીજાને શાંતિ આપવી અને બીજાને અશાંતિ ન થાય એ રીતે મારે જીવવું છે જગતની અશાંતિમાં મારો ફાળો ન હોવો જોઈએ

જગત દુઃખી હોય ત્યારે હું એશ-આનંદમાં કેમ જીવી શકું ? માનવજાત સંકટમાં સપડાયેલી હોય ત્યારે હું છુપાઈને મારી જાતનું રક્ષણ કઈ રીતે કરી શકું ? મારે તો ઝંપલાવવું જોઈએ, મારા ભાઈઓનું રક્ષણ કરવું જોઈએ આ સમયે હું મારી જાતનું વિલોપન કરી, સૌના કલ્યાણ માટે ખપી જાઉં તો જ હું સાચો ધર્મી પરખેવા એ જ આ સમેવા છે અપણું એ જ મારું કર્તવ્ય છે એથી જ મારું કલ્યાણ થવાનું છે

જ્યાં મૈત્રી, પ્રમોદ, કારુણ્ય અને માધ્યસ્થભાવ રમતા હોય ત્યાં માન કે અપમાન, સ્તુતિ કે નિન્દા કોઈની કંઈ જ પડી ન હોય એ કોઈ દિવસ પ્રશંસાથી ફૂલાય નહિ અને અપમાનથી મુઝાય નહિ એને પોતાના અર્પણનો જ આત્મસંતોષ હોય એને બીજાના મતની, બીજાની પ્રશંસાની જરૂર ન હોય તે કોઈ દિવસ અટકે નહિ, થાકે નહિ એ એમ જ માને કે હું મારા આત્મસંતોષ માટે કરું છું, આમાં હું શું મહાન કરી રહ્યો છું ? અરે, જડ પણ મૈત્રી કરે, તો જાત સમર્પણ કરે, તો પછી હું ચેતન આટલું પણ ન કરી શકું ?

દૂધ અને પાણીની મૈત્રી કેવી ભવ્ય છે ? દૂધે પોતાનો ઉજ્જવળ રંગ પાણીને આપ્યો અને પાણીએ પોતાની જાતને દૂધમાં વિલોપન કરી બંને એક બન્યા દૂધ એ દૂધ ન રહ્યું

ને પાણી એ પાણી ન રહ્યુ મૈત્રીભાવનો અર્થ જ એકતા છે એકતામા ભેદ ન હોય, ભિન્નપણુ પણ ન હોય હવે દૂધ ચૂલા પર ચડે ત્યારે દૂધ ગરમ થતુ જાય, તેમ પાણી બળતુ જાય, કારણ કે પાણી માને છે કે એણે મને [illegible] આપ્યો તો મારે એની ખાતર બળવુ જોઈએ. અને પછી બળવા લાગે છે–બળી જાય છે ત્યારે દૂધ વિચારે છે કે– મારે પાણીએ પ્રાણ આપ્યા તો મારે એની પાછળ બળી મરવુ જોઈએ અને પછી એ ઊભરો થઈ અગ્નિમા ઝંપલાવે છે, મિત્ર પાછળ બળી મરવા તૈયાર થાય છે ત્યારે માણસ શુ કરે છે? દૂધમા પાણી રેડે છે મિત્રને પામતા દૂધનો ઊભરો શાંત બની જાય છે–ઉભરો બેસી જાય છે અને પછી માણસો તુરત દૂધને ચૂલા ઉપરથી ઉતારી લે છે

આ જડની મૈત્રી! જડ જેવી વસ્તુ પણ મૈત્રીભાવ કેળવ્યા પછી સર્વસ્વ અર્પણ કરવા તત્પર બને છે આપણે તો ચેતન કહેવાઈએ આપણે વિચાર કરવાની જરૂર છે કે આપણામા આવો મૈત્રીભાવ આવ્યો? ક્યાં આવી ત્યાગની ભાવના જન્મી? માટે જ ચિન્તકો કહે છે કે, ધર્મનુ પહેલુ પગથિયુ મૈત્રી છે આ મૈત્રીનો [illegible] પછી આપણે ગમે એવુ મહાન કાર્ય કરીશુ તો પણ આપણામા 'અહમ્' નહિ આવે એમ જ થશે કે, આ તો મારુ કર્તવ્ય છે, અને માનવ તરીકે હુ મારુ કર્તવ્ય કરુ છુ આવી કર્તવ્યભાવનાને જગાડવા માટે, પ્રત્યેક આત્મચિન્તન અને જીવનચિંતન કરવુ જોઈએ અને [illegible] આરસામા મુખડાને જોવા કરતા મહાપુરુષોના [illegible] આરસીમા આત્માનુ સૌન્દર્ય અવલોકવુ, એ જ શ્રેયનો માર્ગ છે

જાગ, ઓ સપૂત!

ઓ મહાવીરના સપૂત! જાગ! ઊભો થઈ જા! જરા આંખ ખોલીને તો જો! તારી જ નજર સામે દીન, હીન, અનાથ ને ગરીબ માનવો અન્ન વિના ટળવળતા હોય, ત્યારે તું ત્રણ ટંક સુંદર ને સ્વાદિષ્ટ ભોજન, ઠંડે કલેજે કેમ આરોગી શકે? તારી બાજુમાં જ વસતા તારા ભાંડુઓને લાજ ઢાંકવા પૂરતું પણ વસ્ત્ર ન મળતું હોય, ત્યારે તું દયાવાન કહેવાતો, સુંદર વસ્ત્રોમાં સજ્જ બની મહાલતો કેમ નાચે? તારા જ ભાઈઓ વેર-ઝેર ને દ્વેષની મહાજ્વાળામાં સળગતા હોય, ત્યારે તું વિલાસ ને વિનોદની માદક શય્યામાં કેમ પોઢી શકે? આ જોતાં તારું ખૂન આજે વિલાસની જડતાથી ઠંડું પડી ગયું છે, એમ તને નથી લાગતું? તું તારા પુનિત પિતા શ્રી મહાવીરના સિદ્ધાન્તોનો દ્રોહ તો નથી કરતો ને? તારા હાથે આવું ક્રૂર પાપ થાય, એ હું ઇચ્છતો નથી. હું ઇચ્છું છું તારા અમર વિજયને!

કારણ કે તું જૈન છે! તારી પાસે બે પાંખો છે અહિંસા

અને સત્યની! આ બે પાંખો કપાઈ જતા તું જૈન મટી "જન" બની જઈશ! તારી શોભા આ બે દિવ્ય પાંખોમા જ છે આ બે માતા તને શ્રેષ્ઠ બનાવનારી છે! તને ગગનવિહારી બનાવનારી છે! આ અહિંસા ને સત્યની પાંખોથી તુ હિંસાના ભડકાથી સળગતી દુનિયા પર પરિભ્રમણ કરી શકીશ, વિશ્વને પ્રેમ ને શાન્તિનો સદેશ પાઠવી શકીશ, શાન્તિનો દૂત બની શકીશ, માટે સાવધાન થા! આ બે પાંખો કપાઈ ગઈ તો સમજજે કે તુ પશુ છે, લગરો છે તારી આ બે પ્રિય પાંખો પ્રમાદથી રખે કપાઈ જાય! માટે જાગૃત બન! ઝોકા ખાવા છોડી દે! ગામ બગાસા ખાધે ને નિર્માલ્ય જીવન જીવે મુક્તિ નહિ મળે! મુક્તિ મેળવનાર શ્રી મહાવીરને તુ યાદ કર એણે કેવા મહાન શુભ કાર્યો કર્યા હતા! જો—

જેણે ધૈર્યપૂર્વક નર–પિશાચનો નાશ કરી, ભયભીતને નિર્ભય બનાવી અને માનવમા રહેલી અખૂટ શક્તિનો પરચો બનાવી **મહાવીર** પદ પ્રાપ્ત કર્યું હતુ

જેણે સાવત્સરિક દાન દઈ, અઢળક સંપત્તિ વધારી અને દીન, હીન, અનાથ ને ગરીબોને યથાયોગ્ય દાન વડે સુખી બનાવી–**દાનવીર** પદ વિભૂષિત કર્યું હતુ

જેણે વૈભવોથી છલકાતા રાજમન્દિરોને છોડી, પોતાના પ્યારા પ્રિયજનોથી વિખરા પડી અને મહામોહનો પરાજય કરી–**ત્યાગવીર** પદ સુશોભિત કર્યું હતુ

જેણે ગિરિકન્દરાઓમા ધ્યાનમગ્ન રહી, વાસનાઓનો નાશ કરી અને ઇન્દ્રિયો પર વિજય મેળવી–**શૂરવીર** પદ શોભાવ્યુ હતુ

જેણે અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, સંયમ ને અકિંચનત્વને પોતાના જીવનમાં વણી, એનો જ પ્રચાર આજીવન કરી અને માનવતાની મોડમ મહેકાવી–**ધર્મવીર** પદ અલંકૃત કર્યું હતું એ જ નન્દીનો તું પુત્ર!

જેના નામથી પ્રેરણાનો દીપક પ્રગટે! એ મહાવીરનો પુત્ર બની, તું આમ નિર્માલ્ય જીવન જીવે, એ તને શોભે ખરું! ઉઠ! પ્રાણવાન થા! તારા નિર્માલ્ય જીવનમાં મહાપ્રાણ ફૂંક! તારા ધ્વનિથી દિશાઓ કંપી જાય એવી જયઘોષણા કર! પાપના પડળ ચીરાઈ જાય એવું તેજ તારી આંખોમાં લાવ! હિમ્મત ને ઉત્સાહથી આગે કદમ ભર! તારી અદૃશ્ય શક્તિઓનો પરચો જગતને બતાવ! પ્રભુ મહાવીરના સિદ્ધાન્તોને અણનમ નિશ્ચયપૂર્વક જીવનમાં ઉતારી, એમને અમર બનાવ! ખાલી વાચાળ વાતો ના કર. આચરણ વિહોણા ભાષણોથી કાંઈ વળે તેમ નથી. એના નિર્માલ્ય ભાષણો સાંભળી–સાંભળીને પ્રજા ત્રાસી ગઈ છે! માટે લાંબા–પહોળા હાથ કરવા મૂકી દે અને એવું આચરણ કરી બતાવ કે તારું નિર્મળ ચારિત્ર જોઈ દુનિયા દંગ બની જાય!

કડક શિસ્ત કેળવ! જીવન-વિકાસમાં નડતર કરતી વાસનાઓ સામે બળવો પોકાર! વાસનાઓનો સમૂળગો નાશ કર! આ તારા વિકાસના માર્ગમાં અન્તરાય કરનારને ઉખેડીને ફેંકી દે! જરા પણ ગભરાઈશ નહિ! કોઈથી અંજાતો નહિ! કોઈની શેહમાં તણાતો નહિ! જા! એક પળની પણ વાર કર્યા વિના અહિંસા ને સત્યના સિદ્ધાન્તોને વિશ્વમાં વિકસાવવાના તારા આ મહા-કાર્યમાં લાગી જા

પણ યાદ રાખજે ! નૈતિક સંયમથી કમ્મર બરાબર કસીને જ આ માર્ગે પ્રયાણ કરજે. સંયમમાં જરા પણ શિથિલતા ન પ્રવેશી જાય તે માટે પૂર્ણ કાળજી રાખજે. વાસનાઓ તારા પર વિજય ન મેળવી જાય તે માટે ચારિત્રની મજબૂત કિલ્લેબંધી કરીને, અવિરત જાગ્રતિપૂર્વક જીવન-વિકાસના આ મહાપથે વિહરજે !

વિજળીના ચમકારા થાય કે વિપત્તિના વંટોળિયા વાય, બ્રહ્માંડના કાન ફોડી નાખે એવા કડાકા-ભડાકા થાય કે પ્રલયના મેઘની ગર્જનાઓ થાય, તોય તારા નિશ્ચિત પંથને છોડીશ નહિ, નિશ્ચિત કરેલા ધ્યેયને પહોંચતા પહેલાં એક ડગલું પણ માર્ગથી ખસવું એ મહાપાપ છે એ દિવ્ય સંદેશને ભૂલતો નહિ ! વિશ્વમાં એવી કોઈ શક્તિ નથી જે તારા નિશ્ચિત ધ્યેયથી તને ચલિત કરે ! દુનિયામાં એવી કોઈ વસ્તુ નથી, જે તને તારા માર્ગમાંથી ચલિત કરે. તારી વિરાટ શક્તિઓ જોઈ સાગર પણ તને માર્ગ આપશે ! તારો દૃઢ સંકલ્પ જોઈ, સિંહ જેવા વનાધિરાજો પણ તારાં ચરણમાં આળોટશે ને તારા સંરક્ષક બનશે. આ કલ્પના નથી, વાક્પટુતા કે લેખનકળા નથી પણ કેવળ સત્ય છે, નક્કર છે, વાસ્તવિક છે ! આવું બન્યું છે, બને છે અને બનશે. માત્ર શ્રદ્ધાની જ આવશ્યકતા છે ! વિજયશ્રી આત્મશ્રદ્ધાવાન મહામાનવને જ વરે છે !

આ માર્ગમાં કાંટા પણ છે ને કીચડ પણ છે. કાંટાથી કંટાળી ન જવાય અને કીચડમાં ખૂંચી ન જવાય તે માટે સચેત રહેજે. વિપત્તિના સમયમાં યાદ કરજે તારા આત્માની અનન્ત

વિરાટ શક્તિઓને ! તારી વીર-ગર્જનાથી વિપત્તિઓ કંપી ઉઠશે, ઇન્દ્રિયો ધ્રુજી ઉઠશે, વાસનાઓ બળીને ખાખ થશે, અન્ધકાર નાશ પામશે, અનન્ત પ્રકાશથી ઝળહળતો દીપક તારા પંથમા પ્રકાશ પાથરશે અને પ્રકૃતિ મધુર સ્મિત કરી, તારુ સુસ્વાગતમ્ કરશે !

પ્યારા અમૃતના ભોક્તા આત્મન્ ! અધિક તને શુ કહુ ? હવે તારુ વિરાટ રૂપ વિશ્વને દેખાડ જોઇએ ! વહાલા શક્તિઓના ભંડાર આત્મન્ ! તારી શક્તિઓના ભંડારમાનુ એક અમૂલ્ય રત્ન વિશ્વના ચોગાનમા મૂક જોઇએ ! પ્રકાશમા વિહરનાર પ્રિય આત્મન્ ! તારા શાશ્વત પ્રકાશનુ એક કૃપાકિરણ આ વિશ્વ પર ફેંક જોઇએ ! વિશ્વ તારા જ્વલન્ત પ્રકાશ માટે ઝંખી રહ્યુ છે વીરનો સપૂત આ કામ નહિ કરે તો પછી કોણ કરશે ?

માટે આજે જ દીપાવલિના પતિત પાવન દિવસે અણનમ નિશ્ચયપૂર્વક ભર કદમ વિજયકૂચ ભણી !

ભાવના

પ્રાણી માત્રના જીવનમા ભાવના અતિ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે એટલા જ માટે ચિન્તકો માણસના સ્થૂલ કાર્યને નથી જોતા પણ એની પાછળ કામ કરતી સૂક્ષ્મ ભાવનાને મહત્વ આપે છે કાર્ય એક જ હોય છતા ભાવના ભિન્ન હોય તો પરિણામ જુદુ જ આવે કુતરી જે દાંતથી પોતાના ગલુડિયાને પકડે છે, એ જ દાંતથી બિલાડીને પણ પકડે છે, પણ એમા અંતર આકાશ અને પાતાળનુ એકમા રક્ષણની ભાવના છે, બીજામા ભક્ષણની

ચિત્રભાનુ